

BURGERSCHAP IN SCHOOL: EEN CASESTUDY VAN BASISCHOOL 'GASPARD DE COLIGNY'

BURGERSCHAPSVORMING IN HET LICHT VAN VISIE, MISSIE, RELIGIEUZE
IDENTITEIT EN DE INVULLING IN DE PRAKTIJK

ALEXANDRA DE VRIES

3910598

BACHELORSCRIPTIE TAAL- EN CULTUURSTUDIES

BEGELEIDER: PROF. DR. C. BAKKER

TWEEDE EXAMINATOR: PROF. DR. ANNE-MARIE KORTE

AANGEBODEN OP 3 DECEMBER 2019

VOORWOORD

Voor u ligt de scriptie 'Burgerschap in school: een casestudy van basisschool Gaspard de Coligny, burgerschapsvorming in het licht van visie, missie, religieuze identiteit en de invulling in de praktijk'. Deze scriptie is geschreven in het kader van mijn afstuderen aan de opleiding Taal- en Cultuurstudies aan de Universiteit van Utrecht.

Wanneer men aan de opleiding Taal- en Cultuurstudies denkt, dan denkt men niet gelijk aan het onderwijs. In mijn derde jaar verliep de zoektocht naar een stage moeizaam, maar belandde ik na een paar omwegen op mijn oude basisschool waar ik onderzoek deed naar de implementatie van de religieuze identiteit van de school in hun curriculum. Vanaf dat moment was mijn interesse in het onderwijs gewekt en nu ruim drie jaar later sta ik fulltime voor de klas en heb ik de lerarenopleiding afgerond. Toen ik mij ging verdiepen in filosoferen met kinderen stuitte ik op het onderwerp burgerschap en burgerschapsvorming. Ik had destijds het onderwerp van mijn scriptie gevonden. Na te hebben gelezen over burgerschapsvorming besloot ik om een casestudy te doen zodat ik kon kijken hoe burgerschap zich met de praktijk verhoudt.

Na een aantal maanden zwoegen is het dan zover. Met het schrijven van dit dankwoord leg ik de laatste hand aan mijn scriptie. Het was een periode waarin ik veel heb geleerd, over het onderzoek wat ik heb gedaan, over de praktijk en ook over mijzelf. Het schrijven van deze scriptie ging niet zonder slag of stoot en middels dit dankwoord wil ik stilstaan bij de mensen die mij hebben geholpen.

Allereerst Cok Bakker. Bedankt voor de fijne begeleiding. De positieve bekrachtiging en ondersteunende woorden hebben ervoor gezorgd dat ik mijn scriptie succesvol kon afronden. Uw kennis en kunde zorgde ervoor dat ik werd geïnspireerd en in andere richtingen kon kijken die mij hielpen bij het schrijven. Ik wil mijn collega's van de Gaspard bedanken voor het meedenken, de goede gesprekken en de hulp die zij mij hebben geboden in deze periode. Verder wil ik mijn lieve vrienden en vriendinnen bedanken voor de oneindige stroom van aanmoediging. Ik kon altijd bij jullie terecht voor feedback en steun. Tot slot wil ik mijn ouders in het bijzonder bedanken, voor alle wijsheid en onvoorwaardelijke steun.

Bij deze kan ik met trots mijn onderzoek presenteren!

Alexandra de Vries

Utrecht, 3 december 2019.

SAMENVATTING

Burgerschap is de laatste tijd veelal in het nieuws. In 2006 is in de wet op primair onderwijs (WPO) opgenomen dat scholen aandacht moeten besteden aan burgerschapsvorming. Vanuit de politiek, maar ook vanuit het onderwijs is er vraag naar verduidelijking en verscherping van de wet. Burgerschap zou een vaag begrip zijn en de Onderwijsinspectie constateert dat scholen wel aan de wetsopdracht voldoen, maar dat de kwaliteit beter kan.

Het doel van dit onderzoek is om te kijken hoe het team van basisschool Gaspard de Coligny in Baarn burgerschap conceptualiseert en hoe zij hier invulling aan geven in de praktijk. Hiervoor is de volgende onderzoeksvraag opgesteld: 'Hoe conceptualiseert basisschool Gaspard de Coligny in Baarn burgerschapsvorming vanuit hun visie, missie en christelijke identiteit en hoe geven ze hier vorm aan in de praktijk?'

Om antwoord te kunnen geven op de onderzoeksvraag is er een vragenlijst afgenomen waarvoor een aantal teamleden van de basisschool werden geïnterviewd. Deze respondenten werden gekozen op basis van verschillende aspecten zoals de functie van de respondent en hoelang de respondent bij deze basisschool werkt. Uit de antwoorden van de interviews bleek dat de leerkrachten van basisschool Gaspard de Coligny meerdere concepten hebben als het gaat om burgerschap, dat er geen verantwoorde visie en/of missie is met betrekking tot burgerschapseducatie en dat er op verscheidene manieren invulling wordt gegeven aan burgerschap in de praktijk.

Op basis hiervan wordt aanbevolen om met het gehele team de verschillende opvattingen en concepten rondom het thema burgerschap te inventariseren en vanuit daar samen te gaan ontwikkelen naar een werkbare definitie van burgerschap waarbij de school op hun eigen manier hier invulling aan kan geven in de praktijk.

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD	- 1 -
SAMENVATTING	- 2 -
HOOFDSTUK 1. INTRODUCTIE	- 4 -
1.1 MAATSCHAPPELIJKE RELEVANTIE	- 5 -
1.2 AFBAKENING ONDERZOEK	- 6 -
1.3 HOOFDSTUKINDELING EN THEORETISCH KADER	- 6 -
1.4 METHODOLOGIE	- 7 -
1.5 LEESWIJZER	- 8 -
HOOFDSTUK 2. BURGERSCHAPSVORMING	- 10 -
2.1 HET BELANG VAN BURGERSCHAP	- 10 -
2.2 TOTSTANDKOMING BURGERSCHAPSEDUCATIE	- 11 -
2.3 BURGERSCHAP EN HET ONDERWIJS	- 13 -
2.4 BURGERSCHAPSDEFINITIES	- 15 -
2.5 VISIES OP BURGERSCHAP	- 16 -
2.6 WERELDBURGERSCHAP	- 17 -
HOOFDSTUK 3. BASISSCHOOL GASPARD DE COLIGNY	- 19 -
3.1 ACHTERGROND	- 19 -
3.2 VISIE VAN DE SCHOOL	- 20 -
3.3 ONDERZOEKSRISULTATEN	- 21 -
CONCLUSIE	- 25 -
4.1 ALGEMENE CONCLUSIE	- 25 -
4.2 DISCUSSIE	- 25 -
4.3 AANBEVELINGEN	- 26 -
4.4 NAWOORD	- 27 -
BIBLIOGRAFIE	- 28 -

HOOFDSTUK 1. INTRODUCTIE

“No one is born a good citizen; no nation is born a democracy. Rather, both are processes that continue to evolve over a lifetime. Young people must be included from birth. A society that cuts off from it's youth severs it's lifeline.”

Kofie Annan

Vanaf 2006 is in de wet op primair onderwijs (WPO) opgenomen dat scholen een verplichting hebben om aandacht te besteden aan burgerschapsvorming. Nu dertien jaar later is burgerschapsvorming een veelbesproken onderwerp. Recentelijk kwam de minister van Basis- en Voortgezet Onderwijs, Arie Slob (ChristenUnie), met een wetsverduidelijking voor het vak burgerschap. De aangepaste wet verplicht scholen leerlingen ‘kennis en respect voor de basiswaarden van de democratische rechtstaat’ te onderwijzen. Minister Slob zei in Trouw dat Nederlandse scholieren ten opzichte van scholieren uit omliggende landen te weinig kennis hebben op het gebied van democratie en burgerschap. Hij wil dat scholen zich meer gaan inspannen om hun leerlingen burgerschap bij te brengen. De wetwijziging van minister Slob kwam niet geheel onverwachts. Staatssecretaris Sander Dekker, destijds staatssecretaris van Onderwijs beloofde voorheen de wet aan te scherpen omdat deze te onduidelijk zou zijn. De wet laat ruimte over aan scholen om zelf invulling te geven aan burgerschapseducatie en de verscherping van de wet zou volgens Slob niet afbreuk doen aan de onderwijsvrijheid. Scholen zouden nog steeds mogen bepalen hoe ze hun scholieren tot burgers vormen. Ook de Onderwijsinspectie heeft opgemerkt dat het burgerschapsonderwijs verbetering behoeft. In een rapport uit 2017 geeft de Onderwijsinspectie aan dat scholen voldoen aan de wetsopdracht wanneer er aandacht wordt geschonken aan actief burgerschap en sociale integratie, maar dat de kwaliteit hiervan verbeterd kan worden. De inspectie constateert dat de activiteiten rondom het thema burgerschapsvorming weinig verband met elkaar hebben, dat er geen planmatige aanpak is, dat scholen niet formuleren wat ze hun leerlingen willen leren en dat scholen weinig inzicht hebben op de leerresultaten.

Het wetsvoorstel van minister Slob werd algemeen positief ontvangen, waarbij verschillende verenigingen in het onderwijs benoemden dat er behoefte was aan duidelijkheid rondom dit thema. Aan de ene kant werd het wetsvoorstel positief ontvangen. Een aantal onderwijsverenigingen gaven aan dat er behoefte was aan verduidelijking, maar aan de andere kant was er ook kritiek op het wetsvoorstel. Het wetsvoorstel zou te weinig inhoud hebben. Historicus James Kennedy schreef in een opiniestuk van Trouw (2018) dat de wetwijziging vooral gaat om het begrip ‘respect’. Hij geeft aan dat het wetsvoorstel meer ‘een behoudzuchtige poging is om de vrede te bewaren door ‘respect’ te beklemtonen.’ Kennedy constateert dat het begrip ‘actief burgerschap’ niet wordt omschreven door de minister, dus

dat het begrip nog steeds een vaag concept blijft. Toch verwelkomt hij de vernieuwde aandacht voor burgerschapsvorming, maar daarentegen vindt hij het teleurstellend dat er niet meer van onze toekomstige burgers wordt verwacht.

Hoewel er pogingen worden gedaan om burgerschapseducatie duidelijk vorm te geven en vast te leggen, is het een ingewikkeld en moeizaam proces. In Nederland heeft het onderwijs redelijk veel vrijheid, er zijn kerndoelen die aangeboden en behaald moeten worden en er zijn leerlijnen die scholen helpen om de ontwikkeling van leerlingen te volgen, maar daarnaast mogen scholen vanuit hun visie invulling geven aan deze doelen. Burgerschapseducatie is nog een begrip waar scholen moeite mee kunnen hebben. In een pluriforme samenleving waarin mensen met verschillen met elkaar moeten samenleven en de angst voor 'de ander' groter is door verschillende maatschappelijke ontwikkelingen zoals terroristische aanslagen of immigratieproblemen, is het belang van burgerschapsvorming in het onderwijs groter geworden.

Met het oog op het politieke en maatschappelijke debat rondom burgerschapseducatie zal er in dit onderzoek worden gekeken naar de huidige stand van zaken bij een basisschool in de praktijk. Dit wordt door middel van een casestudy gedaan waarbij de basisschool Gaspard de Coligny in Baarn als onderzoeksobject wordt gebruikt. De probleemstelling die wordt gehanteerd in dit onderzoek is als volgt: 'Hoe conceptualiseert basisschool Gaspard de Coligny in Baarn burgerschapsvorming vanuit hun visie, missie en christelijke identiteit en hoe geven ze hier vorm aan in de praktijk?' Er wordt aandacht besteed aan de visie en missie van deze school en hoe deze van invloed is op de invulling van het curriculum met betrekking tot de burgerschapsopdracht.

1.1 MAATSCHAPPELIJKE RELEVANTIE

Door eigen ervaring in het onderwijs ben ik scholen tegengekomen die moeite hebben met het formuleren en uitdragen van de burgerschapsopdracht. Aan de ene kant zijn er scholen die een duidelijke visie hebben op burgerschap maar die zich in de praktijk er niet mee bezig houden. Aan de andere kant zijn er ook scholen die veelal onbewust bezig zijn met de thema's rondom burgerschapsvorming maar deze niet hebben verantwoord in schoolplannen en schoolgidsen. Ik heb gemerkt dat burgerschapsvorming en burgerschapseducatie brede begrippen zijn en openstaan voor persoonlijke interpretatie. Om tot een goede visie of missie te komen moeten de persoonlijke opvattingen van teamleden samenkomen en dat blijkt een lastige klus. Hoewel er ontwikkelingen zijn om de wet te verduidelijken en ook scholen vragen om verscherping van de wet, denk ik dat veel scholen onbewust bezig zijn met burgerschapsvorming en identiteitsontwikkeling. Dit kan zijn in de vorm van lessen in

levensbeschouwelijke vorming die gebaseerd zijn op de religieuze identiteit en achtergrond van de school, maar ook in de vorm van geschiedenisles over de rechtsstaat van Nederland. Ik ben van mening dat de ontwikkeling van burgerschapsvorming zowel van maatschappelijk belang is (het opleiden van jongeren tot goede (wereld)burgers), als van wetenschappelijk belang. Het is belangrijk de veranderingen die worden doorgevoerd door de overheid te volgen en te bekijken of deze van invloed zijn op de resultaten van Nederlandse scholieren als het gaat om burgerschapskennis. Er is nog maar weinig onderzoek gedaan naar de rol van de religieuze identiteit van scholen en hoe dat effect heeft op het burgerschapsonderwijs in die school. Daar hoop ik met dit onderzoek en deze scriptie aan bij te dragen.

1.2 AFBAKENING ONDERZOEK

Binnen dit onderzoek is het centrale element de implementatie van burgerschapsactiviteiten in het curriculum op basisschool Gaspard de Coligny. Daarnaast wordt er aandacht besteed aan de burgerschapsopdracht zoals deze is omschreven door de overheid. Gezien de beperkte omvang en reikwijdte van dit onderzoek wordt er niet of beperkt stilgestaan bij de volgende aspecten. Er wordt beperkt aandacht gegeven aan de verschillende visies op soorten burgerschap. Daarnaast wordt het debat rondom 'goed' burgerschap beperkt weergegeven. Deze visies en dit debat zijn voor context belangrijk om de ontwikkelingen te begrijpen die zich de laatste jaren hebben voorgedaan rondom dit thema. Daarnaast zal er niet worden gekeken of de basisschool een ontwikkeling heeft doorgemaakt in vergelijking met voorgaande jaren. Er worden instrumenten gebruikt om de stand van zaken rondom burgerschapsactiviteiten te schetsen, maar er is geen sprake van een beginsituatie. Verder wordt burgerschapsvorming vaak genoemd met identiteitsontwikkeling en levensbeschouwelijke vorming. Hier wordt niet of nauwelijks bij stilgestaan in dit onderzoek. Tot slot heb ik ervoor gekozen om niet alle betrokkenen bij deze school te interviewen door de beperkte omvang van dit onderzoek. Hiermee bedoel ik ouders, de overkoepelende stichting en de leerlingen.

1.3 HOOFDSTUKINDELING EN THEORETISCH KADER

In dit onderzoek zal er gekeken worden naar burgerschapseducatie op basisschool Gaspard de Coligny. Er wordt gekeken of de visie, missie en christelijke identiteit van invloed zijn op de interpretatie van burgerschapsvorming en hoe de basisschool invulling geeft aan de burgerschapsopdracht. Om deze vraag te beantwoorden zal er gekeken worden naar het belang van burgerschap, de totstandkoming, de relatie die het heeft met het onderwijs, de definities en visies en de relatie met wereldburgerschap. In het volgende hoofdstuk wordt er

gekeken naar de basisschool in kwestie met betrekking tot hun achtergrond, de beginsituatie als het gaat om burgerschapsactiviteiten, de visie, missie en christelijke identiteit van de school. Vervolgens zal er door middel van afgenomen interviews worden onderzocht hoe het team en het management van de school denkt over burgerschapsvorming en burgerschapseducatie.

Tijdens het oriënteren naar verschillende bronnen en hulpmiddelen las ik het rapport van de onderwijsinspectie: *'Burgerschap op school: een beschrijving van burgerschapsonderwijs en de maatschappelijke stage'*. In dit rapport pleitte de inspectie voor verscherping van de wet evenals actieve bevordering van didactische middelen en nader onderzoek dat gericht is op het verbeteren van de kwaliteit van burgerschapsonderwijs. Er wordt benoemd dat scholen wel aan de wetsopdracht voldoen, maar dat de kwaliteit van burgerschapsonderwijs verbeterd kan worden. Andere voorbeelden van literatuur die zijn gebruikt zijn beleidsdocumenten zoals adviesrapporten van de Onderwijsinspectie als rapporten van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Deze beleidsdocumenten schetsen het politieke en maatschappelijke debat rondom burgerschapsvorming. Er wordt gekeken naar het belang van burgerschap en de ontwikkelingen tot op heden. Daarnaast zal het boek van Jules Peschar *'Scholen voor burgerschap: naar een kennisbasis voor burgerschapsonderwijs'* als leidraad worden gebruikt als het gaat om het belang van burgerschap en de relatie met het onderwijs. Verder zal er worden gekeken naar de onderzoeken die de Stichting Leerplan Ontwikkeling (SLO) heeft verricht met betrekking tot de implementatie van burgerschap in het onderwijs en de eventuele belemmeringen. Voor het onderzoek heb ik literatuur gevonden die mij kan helpen met het opmaken van de stand van zaken rondom burgerschapsactiviteiten. Het boek *'Aan de slag met actief burgerschap: een handreiking voor scholen PO en VO'* van Franken, Houtvast, Van Hoeij en Stroetinga is hier een voorbeeld van.

1.4 METHODOLOGIE

Voor dit onderzoek is er gekozen voor een literatuuronderzoek en een beschrijvend onderzoek. Met dit beschrijvende onderzoek wordt ervoor gezorgd dat de huidige situatie en processen in kaart gebracht worden en dat er onderzocht wordt wat de ervaringen zijn met bepaalde onderwijsontwikkelingen. Ook kan er gezegd worden dat dit onderzoek een conceptualiserend karakter heeft. De vragen zijn deels gericht op beeldvorming, de betekenis van het onderwerp burgerschap en de taal die hiervoor wordt gebruikt. De semigestructureerde interviews worden afgenomen bij de meeste leerkrachten en de interim-directeur. Voor de selectie van de leerkrachten voor de interviews is er gekeken naar een

aantal aspecten: de duur van de loopbaan bij deze basisschool, de functies van de leerkrachten en de groep waaraan zij lesgeven. De respondenten zijn representatief voor het team van de Gaspard omdat er tussen de respondenten en de niet-respondenten geen systematische verschillen zitten.

Bij de totstandkoming van de interviewvragen is er gebruik gemaakt van de werkbladen zoals die zijn gegeven in het boek: *'Aan de slag met actief burgerschap: een handreiking voor scholen PO en VO'*. Daarnaast heb ik gebruik gemaakt van het *'Toezichtkader: actief burgerschap en sociale integratie'* (2006) van de Inspectie van het Onderwijs. Hierin worden verschillende indicatoren en aandachtspunten genoemd waar scholen aandacht aan moeten besteden. De interviewvragen gebruikt in dit onderzoek zijn hiervan afgeleid.

Het is van belang om te vermelden dat ik twee jaar bij deze school heb gewerkt, in verschillende groepen en met meerdere leerkrachten. Dit is van invloed op mijn rol als onderzoeker en kan de validiteit en betrouwbaarheid beïnvloeden.

Daarnaast is het belangrijk om te vermelden dat het boek *'Aan de slag met actief burgerschap: een handreiking voor scholen PO en VO'* en het *'Toezichtkader: actief burgerschap en sociale integratie'* verouderd zijn. Het eerst boek komt uit 2003 en het toezichtkader uit 2006. Er zijn na 2006 meetinstrumenten ontwikkeld, voornamelijk door de Universiteit van Amsterdam, maar deze noemen andere burgerschapscompetenties en deze meetinstrumenten moeten worden aangeschaft.

Voor de data-analyse zijn de responsen op de vragen van de interviews door middel van open codering geanalyseerd. Er is voor open coderen gekozen omdat dit naar mijn mening de meeste inzichten opleverden. Axiaal en selectief coderen waren niet nodig, omdat dit niet een meerwaarde zou hebben. In het hoofdstuk 3.3 'Onderzoekresultaten' worden de resultaten geanalyseerd.

1.5 LEESWIJZER

Deze scriptie bestaat uit vier hoofdstukken. Hieronder wordt beknopt omschreven wat er in de hoofdstukken aan bod komt.

In hoofdstuk twee, 'Burgerschapsvorming', wordt het theoretisch kader van dit onderzoek uiteengezet en wordt vanuit het belang van burgerschap ingegaan op de totstandkoming van dit begrip in het licht van verschillende maatschappelijke ontwikkelingen. Vervolgens wordt er gekeken naar de rol van burgerschap in het onderwijs en tot slot wordt er stilgestaan bij de verschillende definities van en visies op burgerschapsvorming.

In hoofdstuk drie, 'Basisschool Gaspard de Coligny', wordt de basisschool van deze casestudy beschreven, hierbij wordt er gekeken naar de populatie van de school, het team, de

onderwijsmethode en de beschreven visie en missie in de schoolgids en het schoolplan. Tot slot worden de onderzoeksresultaten geanalyseerd aan de hand van de afgenomen interviews.

In het laatste hoofdstuk, hoofdstuk 4, wordt de onderzoeksvraag beantwoord, worden de resultaten geïnterpreteerd, waarna er aanbevelingen worden gedaan.

HOOFDSTUK 2. BURGERSCHAPSVORMING

Artikel 23: het openbaar en bijzonder onderwijs, lid 1-3:

- 1. *Het onderwijs is een voorwerp van de aanhoudende zorg der regering.*
- 2. *Het geven van onderwijs is vrij, behoudens het toezicht van de overheid en, voor wat bij de wet aangewezen vormen van onderwijs betreft, het onderzoek naar de bekwaamheid en de zedelijkheid van hen die onderwijs geven, een en ander bij de wet te regelen.*
- 3. *Het openbaar onderwijs wordt, met eerbiediging van ieders godsdienst of levensovertuiging, bij de wet geregeld.*

De Nederlandse Grondwet (2018).

In dit hoofdstuk komt het begrip burgerschapsvorming aan bod. Er zal context worden gegeven over de totstandkoming van het begrip en over de implementatie in het onderwijs. Daarnaast zal er gekeken worden naar de betekenis van burgerschap en wordt het debat rondom 'actief burgerschap' uiteengezet.

2.1 HET BELANG VAN BURGERSCHAP

Het belang van burgerschap moet gezocht worden in een brede context waarbij er wordt gekeken naar de veranderingen van de afgelopen eeuw. In de 21ste eeuw is de Westerse samenleving geconfronteerd met vergaande sociale veranderingen (Peschar, 2010, pp. 19-20). Ook in andere literatuur (Franken, Houtvast, Van Hoeij, & Stroetinga, 2003, pp. 83-89) worden deze grote veranderingen genoemd. Hierbij moet worden gedacht aan individualisering, globalisering, verstedelijking, internationalisering, secularisatie, evenals toegenomen diversiteit door migratie. Deze veranderingen hebben het proces van sociale fragmentatie versterkt en hierdoor is de angst en onzekerheid voor de ander toegenomen. Deze maatschappelijke angst is ontstaan door het verminderen van het normen en waardenkader en is gepaard gegaan met onzekerheid over de sociale samenhang (Peschar, 2010). Leenders & Veugelers (2004, p. 362) stellen dat een samenleving alleen kan functioneren wanneer er een sociaal verantwoordelijkheidsgevoel en bepaalde sociale cohesie bestaat. Dit gevoel en de sociale cohesie lijken te verminderen. Ondanks de onzekerheid over de sociale samenhang en de sociale fragmentatie vraagt de maatschappij van jongeren dat zij autonoom zijn in allerlei gebieden en dat zij ook kunnen omgaan met diversiteit. Om tegenwicht te bieden tegen individualisering en de toenemende onverdraagzaamheid is er door de overheid een beroep gedaan op het onderwijs om bij te dragen aan de bevordering van integratie en cohesie, waarbij het belang van gemeenschappelijke waarden wordt benadrukt. Dit beroep op de socialisatiefunctie is een reactie op de afbrokkeling van sociale samenhang, de stagnerende emancipatie van

migrantengroepen en het toenemend normoverschrijdend gedrag van jongeren (Peschar, 2010). Vanuit daar is de vernieuwde belangstelling voor burgerschapseducatie en burgerschapsvorming ontstaan. Burgerschapsvorming is gericht op het bereiken van een bepaald rendement voor de gemeenschap. De overheid tracht een bepaald minimum van beschaving van alle burgers te bereiken. Dit beschavingsniveau correleert met een bepaalde toegankelijkheid tot welvaart en welzijn (Onderwijsraad, 2002). Aandacht voor burgerschap in het onderwijs moet ertoe leiden dat jongeren bereid zijn om een actieve bijdrage te leveren aan de samenleving en deel uit te maken van een gemeenschap.

2.2 TOTSTANDKOMING BURGERSCHAPSEDUCATIE

Hoewel er in het publieke debat en in de media weer volop aandacht is voor burgerschapsvorming, bestaat deze term al geruime tijd. In de jaren negentig benadrukte de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) dat burgers vandaag de dag leven in een pluralistische samenleving waarbij zij voortdurend in aanraking komen met mensen die anders zijn. Een dergelijke samenleving vraagt om nieuwe vaardigheden en burgers worden geacht om competent te handelen. Competenties die daarbij horen zijn: het beheersen van een of meerdere talen, omgaan met anderen en jezelf, enzovoorts. Daarna wordt burgerschap veelvuldig genoemd in het politieke integratiebeleid. Vanaf 2003 wordt er vanuit de overheid meer aandacht gevraagd voor burgerschap. De WRR pleitte voor aandacht voor het omgangsverkeer tussen de school (microniveau), de gemeenschap (mesoniveau) en de samenleving (macroniveau) (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, van Gunsteren, & Den Hoed (red.), 1992). De Onderwijsraad komt in dat jaar met het advies waarbij wordt gesteld dat een wettelijke verplichting van burgerschap in ruime zin op scholen alleen effectief is wanneer er expliciete kerndoelen, eindtermen en kwalificatiestructuren opgesteld worden (Onderwijsraad, 2003). Deze kerndoelen werden vervolgens omschreven als sociale competenties waaraan leerlingen moesten voldoen. In 2005 werd een wetsvoorstel (OCW, 2005a; 2006) aangenomen dat scholen met ingang van 1 februari 2006 verplicht om het 'actief burgerschap en de sociale integratie' van de leerlingen te bevorderen, en een daarop gerichte bepaling toevoegt aan de sectorwetten voor het basis-, voortgezet en speciaal onderwijs (artikel 8 lid 3 van de Wet op het primair onderwijs, artikel 17 van de Wet op het voortgezet onderwijs en artikel 11 lid 3 van de Wet op de expertisecentra). Deze burgerschapsopdracht werd als volgt geformuleerd:

Het onderwijs:

1. Gaat er mede van uit dat leerlingen opgroeien in een pluriforme samenleving;

2. Is mede gericht op het bevorderen van actief burgerschap en sociale integratie;
3. Is er mede op gericht dat leerlingen kennis hebben van en kennismaken met verschillende achtergronden en culturen van leeftijdsgenoten (Stichting Leerplanontwikkeling, z.d.)

In de Memorie van toelichting van minister Van der Hoeven (MOCW 2005) voegt zij aan het wetsvoorstel het stuk van sociale integratie toe en legt uit dat burgerschap gedefinieerd wordt als 'de bereidheid en het vermogen deel uit te maken van de gemeenschap en daar een actieve bijdrage aan te leveren'. Sociale integratie legt ze uit als 'de deelname van burgers aan de samenleving in de vorm van sociale participatie, deelname aan de maatschappij en haar instituties en bekendheid met en betrokkenheid bij uitingen van de Nederlandse cultuur'. De wet omvat twee dingen: er moet actief worden bijgedragen aan de maatschappij en burgers moeten kennis hebben van de Nederlandse cultuur (Bron, Veugelers, & Van Vliet, 2009).

In 2006, na de wetwijziging, komt Stichting Leerplanontwikkeling met kerndoelen gericht op burgerschap. De kerndoelen die direct of indirect verbonden zijn met burgerschap bevinden zich in het leergebied 'oriëntatie op jezelf en de wereld' en zijn zichtbaar in tabel 1 (Stichting Leerplanontwikkeling, 2009).

TABEL 1 KERNDOELEN ORIËNTATIE OP JEZELF EN DE WERELD

Kerdoel 34	De leerlingen leren zorg te dragen voor de lichamelijke en psychische gezondheid van henzelf en anderen.
Kerdoel 35	De leerlingen leren zich redzaam te gedragen in sociaal opzicht, als verkeersdeelnemer en als consument.
Kerdoel 36	De leerlingen leren hoofdzaken van de Nederlandse en Europese staatsinrichting en de rol van de burger.
Kerdoel 37	De leerlingen leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen.
Kerdoel 38	De leerlingen leren hoofdzaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen, en ze leren respectvol om te gaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit.
Kerdoel 39	De leerlingen leren met zorg om te gaan met het milieu.

De drie kerndoelen die het meeste met burgerschap te maken hebben zijn kerndoel 36, 37 en 38. In het oude toezichtkader 'Burgerschap' rekende de Inspectie ook kerndoel 35 en 39 hiertoe.

In 2012 kwam de Onderwijsraad met het advies omtrent de verdere ontwikkeling van burgerschap. Dit was naar aanleiding van de International Civic and Citizenship Education Study (ICCS-onderzoek), waarbij Nederland in vergelijking met andere landen tegenviel wat betreft de resultaten. In deze studie werd gesteld dat de kennis van Nederlandse jongeren over onze democratische rechtstaat achteruitgaat. Er werden verschillen vastgesteld in kennis tussen VMBO-leerlingen, havisten en Vwo-leerlingen (Munniksma et al., 2017). De Onderwijsraad gaf drie aanbevelingen die de ontwikkeling van burgerschap moeten ondersteunen:

1. Zet in op steun aan scholen en leraren,
2. Stimuleer systematische kennisopbouw en
3. Bied scholen een inhoudelijk kompas (Onderwijsraad, 2012).

Tien jaar later na de wet op primair onderwijs komt de Onderwijsinspectie met een kritisch rapport over burgerschap en de maatschappelijke stage. De inspectie constateert dat scholen burgerschapsonderwijs belangrijk vinden en daar invulling aangeven en zo voldoen aan de wetsopdracht. Tegelijkertijd merkt de inspectie op dat er behoefte is aan verdere ontwikkeling; het onderwijs is weinig planmatig en doelgericht bezig en er is weinig inzicht in de resultaten. Al met al kan de kwaliteit beter bemerkt de Onderwijsinspectie. Met het rapport komt ook de aanbeveling om de burgerschapsopdracht te verduidelijken zodat scholen beter weten wat er van hen wordt verwacht (Inspectie van het Onderwijs, 2016). Minister Slob heeft eind 2017 gereageerd op de tegenvallende resultaten van het ICCS-onderzoek. In een kamerbrief benoemde hij dat het huidige curriculum onvoldoende houvast biedt. Daarnaast benoemde hij dat: “De achterblijvende prestaties van Nederland in eerder onderzoek zijn toegeschreven aan een gebrek aan richting die scholen meekrijgen bij hun maatschappelijke taak en het gemis van een duidelijke verankering in de wet”. Hij onderstreept het belang van burgerschapseducatie en pleit voor aanscherping van de burgerschapsopdracht (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap 2017).

2.3 BURGERSCHAP EN HET ONDERWIJS

Voor zover de ontwikkeling van burgerschap in het politieke debat. Waarom kijkt de overheid juist naar het onderwijs als het gaat om het ontwikkelen van deze sociale competentie? Dit heeft te maken met de functies van het onderwijs, namelijk: kwalificatie, selectie/allocatie en socialisatie. Bij de kwalificatiefunctie gaat het om de vaardigheden, kennis en houdingen die het onderwijs meegeeft aan de leerlingen. Deze moeten adequaat en relevant zijn om als schoolverlater te kunnen functioneren op de arbeidsmarkt. Bij de selectie- en allocatiefunctie bereidt het onderwijs mensen voor op verschillende posities in de samenleving. Bij de

socialisatiefunctie zorgt het onderwijs ervoor dat leerlingen naast kennis en vaardigheden ook algemeen geldende normen en waarden meekrijgen die nodig zijn in de maatschappij (Onderwijsraad, 2007). Deze socialisatiefunctie krijgt nu veel aandacht in het politieke debat omdat burgerschapsonderwijs tot deze functie behoort. Socialisatie vindt niet alleen plaats op school, maar ook thuis en bijvoorbeeld op sportverenigingen. Juist deze functie krijgt van de Overheid veel aandacht, omdat de samenleving veel verwacht van het onderwijs, omdat het een van de weinig socialiserende instituten is waarmee alle jongeren in aanraking komen (Stichting Leerplanontwikkeling, Bron, Veugelers, & Van Vliet, 2009). Al eerder benadrukte de Onderwijsraad dat het onderwijs zich expliciet 'moet richten op de sociale en maatschappelijke ontwikkeling van leerlingen, naast en in samenhang met de cognitieve ontwikkeling' (Onderwijsraad, 2003). In het WRR-rapport werd geconstateerd dat de verwachtingen ten aanzien van de bijdrage van het onderwijs aan de oplossing van maatschappelijke problemen hooggespannen zijn: en dat hoe dan ook de school het enige formele en verplichte institutionele verband is waaraan alle toekomstige volwassen burgers moeten deelnemen (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2003).

Als men verder kijkt dan ziet men dat het onderwijs het moeilijk heeft met deze burgerschapsopdracht. In het rapport van de Onderwijsinspectie werd benoemd dat de wettelijke opdracht van 2006 veel ruimte biedt aan scholen. Dit vloeit voort uit de vrijheid van onderwijs, een wet die in 1917 is vastgelegd in artikel 23 van de Grondwet. Deze wet was het resultaat van de schoolstrijd, met aan de ene kant de protestanten en katholieken en aan de andere kant de liberalen en socialisten. Er werd over een aantal punten gediscussieerd, maar de kern was de bekostiging. Het bijzonder onderwijs moest zichzelf financieren, terwijl het openbaar onderwijs werd bekostigd door de overheid. Vandaag de dag worden beide vormen van onderwijs bekostigd door de overheid, maar worden ze anders georganiseerd. Dat Nederland beide vormen van onderwijs bekostigd is bijzonder in Europa (Van den Berg, Ter Avest, & Kopmels, 2013). Hoewel scholen ruimte krijgen voor eigen invulling, speelt de overheid daarnaast nog steeds een rol. De overheid geeft richting en verwoordt wat de publieke doelen zijn, middelen die gebruikt kunnen worden en welke resultaten worden verwacht. De overheid geeft ruimte zodat scholen hun beleid kunnen ontwikkelen en gestalte kunnen geven aan problemen die zij tegenkomen. Tot slot verzamelt de overheid resultaten en vergelijkt deze met anderen (Stichting Leerplanontwikkeling, Bron, Veugelers, & Van Vliet, 2009). De overheid heeft met het oog op de vrijheid van onderwijs geen duidelijke keuzes gemaakt bij de burgerschapsopdracht wat betreft de inhoud. Hoewel SLO voorbeeldleerplankaders opgesteld heeft voor scholen om houvast te bieden, benoemt SLO dat de paragrafen in de sectorwetten van de WPO om verschillende redenen als te weinig richtinggevend worden ervaren. Ergo loopt er nu een wetgevingstraject waarbij de doelen van burgerschapseducatie worden verhelderd en verduidelijkt. Voor de praktijk zijn de kerndoelen

die tot stand zijn gekomen na de burgerschapsopdracht leidend. Deze kerndoelen verwijzen alleen niet direct en expliciet naar burgerschap als een afzonderlijk domein, daarom is de wetswijziging nog steeds noodzakelijk. Een andere kanttekening bij de kerndoelen is dat deze gelden als aanbodsdoelen en niet als beheersingsdoelen (Visser, 2018).

2.4 BURGERSCHAPSDEFINITIES

Om de definitie van burgerschap uit te kunnen leggen is het van belang om stil te staan bij de verschillende dimensies van burgerschap. Burgerschap is een gecompliceerd en een samengesteld concept. Er worden vaak drie dimensies of domeinen onderscheiden: sociaal-cultureel, politiek-juridisch en economisch. Onder het politiek-juridische domein worden de rechten en plichten verstaan die burgers hebben van een bepaalde staat. Bij het economische domein horen bijvoorbeeld het consumentenproces en het arbeidsproces. Bij het sociaal-culturele domein horen het gevoel van betrokkenheid bij een gemeenschap, de gesproken taal en het gevoel waar men zich thuis voelt of inpast (Bron, Veugelers, & Van Vliet, 2009). De Onderwijsraad (2003) noemt bij deze dimensie vooral termen zoals: 'een goede burger zijn', 'ingeburgerd zijn' en 'burgerzin'. Vooral dit laatste domein speelt een rol in het maatschappelijke debat. De vraag hoe actief burgerschap moet worden ingekleurd houdt ook verband met vragen zoals: wat is de Nederlandse identiteit? Vraagt de toenemende diversiteit om gemeenschappelijke waarden en zo ja welke dan? En wat er van burgers verwacht mag worden (Bron, Veugelers, & Van Vliet, 2009).

In de loop van de jaren is de definitie van burgerschap aangepast, met name om het sociaal-culturele domein aan te scherpen en te verduidelijken. De onderwijsraad hanteerde in hun rapport *Onderwijs en burgerschap* (2003) de volgende definitie: "Actief burgerschap verwijst naar de bereidheid en het vermogen deel uit te maken van een gemeenschap en daar een actieve bijdrage aan te leveren. Met sociale cohesie wordt de deelname van burgers (ongeacht hun etnische of culturele achtergrond) aan de samenleving bedoeld". In datzelfde jaar omschreef Franken et al. burgerschap als "Het zelfstandig verantwoordelijkheid nemen door leerlingen voor gemeenschapsbelangen binnen en/of buiten de school". De kern van deze definitie is het verantwoordelijkheidsgevoel die werd doorgetrokken naar de drie basisbehoeftes als omschreven door Luc Stevens in *Zin in school* (2004). Zo werd beredeneerd dat dit een werkbare definitie zou zijn voor scholen om eigen invulling te geven aan burgerschapsonderwijs. Een belangrijk verschil met de eerste definitie is dat er in deze definitie niet het woord 'actief' is toegevoegd, terwijl deze definitie dit wel impliceert. In 2006 heeft de inspectie de wet aangepast door aan te geven dat actief burgerschap verwijst naar "De bereidheid en het vermogen deel uit te maken van een gemeenschap en daar een actieve

bijdrage aan te leveren; sociale integratie naar deelname van burgers (ongeacht hun etnische of culturele achtergrond) aan de samenleving, in de vorm van sociale participatie, deelname aan de maatschappij en haar instituties en bekendheid met en betrokkenheid bij uitingen van de Nederlandse cultuur” (Inspectie van het Onderwijs, 2006).

In 2012 kwam de Onderwijsraad met een advies om het begrip burgerschap te herzien. De reden hiervoor is dat de raad stelde dat burgerschapsonderwijs meer moet omvatten dan sociaal gedrag, aanpassing en participatie, wat onder actief burgerschap en sociale cohesie zou vallen. De raad voegde toe dat ook kritisch leren participeren in de samenleving behoort tot het ontwikkelingsproces van jongeren. De kern van burgerschapseducatie is volgens de raad ook democratie en identiteitsontwikkeling. Dit advies resulteerde in een herziene definitie: “Jongeren leren functioneren, vanuit eigen idealen, waarden en normen, in een pluriforme, democratische samenleving, en bij hen het vermogen ontwikkelen aan deze samenleving een eigen bijdrage te (willen) leveren” (Bron, 2006).

De discussie rondom burgerschap zit in het woord ‘actief’. Bron, Veugelers en Van Vliet (2009) stellen dat de toevoeging van het woord ‘actief’ de brede invulling van de wet onderstreept. Door deze toevoeging wordt er van burgers verwacht dat zij een actieve rol in de samenleving vervullen. Ook is er een discussie op dit moment gaande of de toegenomen diversiteit vraagt om gemeenschappelijke waarden, en zo ja, welke zijn dit dan? De vraag wordt dan wat de ‘Nederlandse identiteit’ is en wat er van burgers verwacht mag worden.

2.5 VISIES OP BURGERSCHAP

Met de verschillende definities van burgerschap komen ook de verschillende visies op dit thema. De vraag wordt dan gesteld; wat is goed burgerschap? Blaauwendraad (2018) noemt in haar proefschrift de vraag naar goed burgerschap een normatief-ethische en een politiek-filosofische vraag. De vraag naar goed burgerschapsonderwijs noemt ze een pedagogische vraag. Het is belangrijk om het verschil hiervan in te zien. Met de visies op burgerschap bedoel ik deze als een normatief-ethische en politiek-filosofische vraag. Over het algemeen zijn er drie aanvaarde vormen van burgerschap zoals beschreven door Leenders en Veugelers (2004). Zij maken onderscheid in aanpassingsgericht, individualistisch en kritisch-democratisch burgerschap:

- Aanpassingsgericht burgerschap: hierbij staat de gemeenschap meer centraal dan het individu. Burgers moeten zich aanpassen aan de maatschappij om zo een goede burger te zijn. Voor het onderwijs geldt er bij dit type dat het gericht is op kennis- en waardenoverdracht. Bij dit type worden de eigen meningsvorming en kritische reflectie van leerlingen niet gestimuleerd. De Bas (2008) schaaft onder dit type burgerschap het

belang van de collectieve waarden. Deze collectieve waarden zijn belangrijker dan een kritische reflectie hierop en het maken van persoonlijke keuzes. Deze vorm is gericht op de socialisatie van leerlingen.

- Individualistisch burgerschap: zoals de naam al aangeeft, staat bij dit type burgerschap het individu centraal. Het eigenbelang wordt ingezet om de autonomie te beschermen. De liberale burger is zich bewust van zijn individuele rechten en bepaalt zelf welke waarden voor hem of haar van belang zijn. In de onderwijspraktijk is het van belang dat leerlingen gestimuleerd worden om zelfstandige keuzes te maken en kritisch kunnen oordelen en denken.
- Kritisch-democratisch burgerschap: bij dit type burgerschap worden de twee bovenstaande types gecombineerd. Persoonlijke ontwikkeling van leerlingen wordt gebruikt als middel om leerlingen te laten deelnemen en bij te dragen aan de bestaande orde in de samenleving. De individuele leerling wordt gezien als een sociaal wezen die betrokken is bij de maatschappij en daar op actieve wijze aan bijdraagt. De leerling en de burger kunnen goed omgaan met multiculturaliteit.

2.6 WERELDBURGERSCHAP

Wereldwijd is er momenteel veel aandacht voor burgerschap en burgerschapsvorming. Er kan bijvoorbeeld ook worden gesproken over Europees burgerschap en wereldburgerschap. Er is in de wereld aandacht voor nationale identiteit, normen en waarden, omgang met diversiteit, de relatie tussen nationale staat en de wereld, de relatie tussen morele ontwikkeling en burgerschapsvorming en wat het onderwijs kan bijdragen hieraan (Bron, Veugelers, & Van Vliet, 2009). Er kunnen drie vormen van hedendaags wereldburgerschap worden onderscheiden:

- Open wereldburgerschap: waarbij een open houding en kennis over andere culturen centraal staat.
- Moreel wereldburgerschap: waarbij verschillen positief worden benaderd en verantwoordelijkheid nemen wordt gestimuleerd.
- Sociaal-politiek wereldburgerschap: waarbij er wordt gewerkt aan sociale en politieke gelijkheid (Veugelers, Derriks, & De Kat, 2008).

Net als in Nederland zijn andere landen bezig met een herwaardering van burgerschapsvorming en de rol die het inneemt in het onderwijs. In het artikel *Nederland is niet het enige land dat worstelt met burgerschap* stellen Back en de Bruin (2018) dat Nederland niet de enige is die moeite heeft met burgerschap. Ook andere landen zoals Zweden, Duitsland, Spanje hebben er moeite mee. De schrijvers stellen dat de geschiedenis van het

land van grote invloed is op het debat rondom burgerschapsvorming. Zo hebben oorlogen en autoritair verleden te maken met de schichtigheid rondom het wettelijk verplichten van burgerschapseducatie. Back en de Bruin stellen dat in Nederland burgerschapsonderwijs nooit goed van de grond is gekomen omdat er in Nederland veel scholen zijn die behoren tot het 'bijzonder onderwijs'. Dit zorgt ervoor dat er verschillende waardes uitgedragen kunnen worden en daarom er geen uniforme vorm van burgerschapsonderwijs is.

HOOFDSTUK 3. BASISCHOOL GASPARD DE COLIGNY

3.1 ACHTERGROND

Basisschool Gaspard de Coligny in Baarn is een van de tien Protestants-Christelijke basisscholen die valt onder de Stichting PCBO Baarn-Soest. Deze stichting bestaat sinds 2001. Vanaf 2016 zit de basisschool in een nieuw schoolgebouw waarbij het gebouw wordt gedeeld met Jenaplanschool De Montini, een peuterspeelzaal, een voor- en buitenschoolse opvang, een kinderdagverblijf en andere pedagogische instanties. Sinds midden schooljaar 2017-2018 is er een interim-directeur aanwezig die de opdracht heeft gekregen om de onrust in het team en op de school tegen te gaan. Deze onrust was ontstaan door de vele wisselingen in het team. Daarnaast heeft de directeur de opdracht gekregen om de leerresultaten van de leerlingen te verhogen. In het schoolplan wordt uitleg gegeven over het karakter en de identiteit van de school. De school heeft een christelijk karakter waarbij er drie kernwaarden van belang zijn: gastvrij, gehecht en waardierend. Het schoolplan (zie Bijlage 1) spreekt van een relatie tussen kinderen, ouders, leerkrachten en de school die gebaseerd is op deze kernwaarden. Hierbij staat gastvrij voor de soort relatie, gehecht voor de intensiteit van de relatie en waardierend voor de manier waarop deze relatie wordt onderhouden.

De school heeft ongeveer tweehonderd leerlingen en negen groepen. Er is de laatste tijd een stijging in het aantal aanmeldingen van nieuwe leerlingen. De populatie van de Gaspard is gemêleerd. In de schoolgids (zie Bijlage 2) geeft de school aan dat de populatie een goede afspiegeling is van de samenleving. De school telt ruim achttien verschillende nationaliteiten en culturen. De school neemt ook leerlingen uit vanuit de Taalschool, die naar Nederland zijn gevlucht en de Nederlandse taal nog niet beheersen. Er wordt nu een toename geconstateerd bij de kleuterklassen in het aantal allochtone leerlingen.

Het team is een relatief jong team met merendeels startende fulltime leerkrachten. De laatste jaren zijn er veel nieuwe leerkrachten bijgekomen en een aantal weggegaan. De vorige directeur is gedwongen overgeplaatst. Deze wisselingen zijn niet positief ontvangen door het team en hebben gezorgd voor de nodige onrust. Er zijn drie leerkrachten die meer dan zeven jaar bij deze school hebben gewerkt. Door de vele wisselingen zijn er een aantal taken blijven liggen die niet zijn opgevuld, zoals die van een bovenbouwcoördinator, een rekencoördinator en een Engels coördinator.

De school hanteert in hun onderwijs het doordacht passend lesmodel (DPL), een afgeleide van het activerend directe lesmodel. Dit lesmodel bestaat uit vier fasen: een goed begin, een interactieve instructie, het activeren van de leerlingen (begeleid inoefenen en zelfstandig werken) en integratie waarbij er wordt gereflecteerd op het leerproces. Daarnaast heeft de school een paar jaar geleden subsidie van de gemeente ontvangen om meer te doen

met het muziekonderwijs. Hierdoor konden twee leerkrachten zich specialiseren in het geven van muziekonderwijs. Daarnaast werd er muziekles aan een aantal leerlingen gegeven door een externe leerkracht in het bespelen van een aantal muziekinstrumenten. Verder hebben de kleuterleerkrachten les gekregen in het bespelen van de gitaar om in te zetten in de lessen. De school heeft de laatste jaren nadruk gelegd op cultuureducatie en heeft naast het schoolplan ook een cultuureducatieplan.

3.2 VISIE VAN DE SCHOOL

In het schoolplan wordt er onder het kopje 'visie en missie' uitleg gegeven over het karakter en de identiteit van de school. De school heeft een christelijk karakter waarbij er drie kernwaarden van belang zijn: gastvrij, gehecht en waarderend. Het motto van de school is: 'meer dan je denkt!' In het schoolplan wordt benoemd dat de Gaspard in een God geloofd die grote verwachtingen heeft van mensen. De school benoemt dat mensen meer kunnen dan we denken. Vandaar het motto: 'meer dan je denkt!' Daarnaast wordt er in de schoolgids benoemd dat de protestants-christelijke identiteit op meerdere manieren direct en indirect tot uitdrukking komen. De directe manier is aan het begin van de dag met een gebed, gevolgd door een lied en/of Bijbelverhaal. De indirecte manier is gericht op het uitdragen van voorbeeldgedrag in de omgang met de ander. In het schoolplan wordt burgerschap niet genoemd, in de schoolgids wel. Daar wordt gezegd: "Naast de basisvakken als taal en rekenen willen we de kinderen ook iets meegeven voor de toekomst, zodat ze leren omzien naar elkaar en verantwoordelijkheid leren dragen om de wereld om hen heen. We willen hen afleveren als 'actieve burgers'".

Ten tijde van dit onderzoek was het team van de Gaspard bezig met het vernieuwen en aanscherpen van hun bestaande visie. Er zat een tweetal leerkrachten samen met de interim-directeur in de werkgroep om aan de slag te gaan met de visie en missie.

Als het gaat om de visie van een school, wordt er door de inspectie gekeken vanuit een toezichtkader waarin staat welke aspecten er dienen opgenomen te worden in een schoolvisie. Dit zijn de risico's van de schoolomgeving en het werken aan een planmatige aanpak. In deze aanpak moet staan in hoeverre de school een visie heeft op de bijdrage die zij willen leveren aan actief burgerschap en sociale integratie, op welke manier ze dit aanpakken en hoe de school inzicht krijgt in de resultaten van deze aanpak. Deze aspecten dienen opgenomen te zijn in de schoolgids en het schoolplan. Aandachtspunten bij dit plan van aanpak zijn sociale competenties, openheid naar de samenleving en de diversiteit die daarin aanwezig is, basiswaarden en democratische rechtsstaat en de school als 'oefenplaats' (Bron, Veugelers, & Van Vliet, 2009). Als men vanuit deze aspecten kijkt naar de schoolgids en het schoolplan

van de basisschool dan is er geen sprake van een visie waarin de risico's van de schoolomgeving zijn opgenomen en ook niet van het werken aan een planmatige aanpak.

3.3 ONDERZOEKSRISULTATEN

De vragenlijst die gebruikt is voor dit onderzoek (zie Bijlage 3) bestaat uit twee delen: een persoonlijk deel met vragen en een deel met vragen die in relatie zijn met de school. In het persoonlijke deel werden de leerkrachten gevraagd naar hun persoonlijke ervaring met en opvattingen over burgerschapsvorming en burgerschapseducatie. Daarnaast werd er gevraagd op welke manier de leerkrachten hier invulling aan gaven in de klas en welke type burgerschap en competenties zij als ideaal ervaren. In het tweede deel werden de leerkrachten specifiek gevraagd naar hun visie op burgerschapsvorming met betrekking tot deze basisschool en hoe er vanuit school aandacht wordt besteed aan burgerschapseducatie.

Onder de responsen was er gelijkenis met betrekking tot de beschrijving van burgerschap (zie Bijlage 12). Woorden zoals 'de plek van de leerling in de maatschappij', 'zelfredzaamheid' en 'verantwoordelijkheid van de leerling' werden frequent genoemd. Wat de leerkrachten persoonlijk verstaan onder burgerschapsvorming is hun persoonlijke ontwikkeling en hun eigen (christelijke) identiteit. De leerkrachten gaven aan op verschillende manieren invulling te geven aan burgerschapsvorming. Zo gaven respondenten C, D, F en H aan dat de lesmethode 'Leefstijl' werd gebruikt om burgerschapslessen te geven, dan wel om thema's uit te halen bij levensbeschouwelijke lessen. Daarnaast gaven vier van de acht respondenten aan dat er aan de ene kant geen expliciete aandacht werd geschonken aan burgerschap, maar aan de andere kant gaven zij wel aan meerdere keren per dag of per week bezig te zijn met burgerschap. Respondent D gaf zelfs aan meer dan de helft van de dag bezig te zijn met burgerschapsvorming, in tegenstelling tot respondent E die benoemde dat gerichte burgerschapsactiviteiten maar twee keer in het jaar plaatsvonden. Wat betreft het gebruik van materialen is er een onderscheid in de verschillende bouwen, onder-, midden- en bovenbouw. Respondenten uit de onderbouw geven bijvoorbeeld aan dat spel en materiaal belangrijk zijn bij de sociale vaardigheden die gepaard gaan met burgerschapsvorming. In de bovenbouw worden andere materialen ingezet zoals Nieuwsbegrip en het Jeugdjournaal.

Zeven van de acht respondenten geven aan dat zij het sociale domein van burgerschapsvorming het belangrijkste vinden. Daarvoor worden verschillende redenen aangevoerd. Respondent C geeft aan dat het sociale domein bij kleuters het beste in hun belevingswereld past. Respondent A gaf aan het sociale domein het belangrijkste te vinden want: "Je bent altijd bezig met sociale contacten dus dan vind ik het ook belangrijk dat we daar de meeste aandacht aan besteden" (zie Bijlage 4). Respondent B gaf aan dat het sociale

domein bij burgerschap het belangrijkste is: “Omdat je daar echt iets mee kan vind ik, in de klas ben je continue in sociale beweging met elkaar. Je zit in een klas met 25 kinderen op school, het kan niet anders dat je daar veel aandacht aan besteed. En buiten kom je mensen tegen, in de supermarkt, als je met iemand in de bus zit kom je mensen tegen. Ik vind sociaal wel de belangrijkste. Als je sociaal niet op orde is dan kan je ook niet bij politiek veel bereiken. Je moet alles samendoen vind ik” (zie Bijlage 5). Respondent H gaf als enige aan het economische domein het belangrijkste te vinden. Respondent F gaf aan dat verschillende domeinen belangrijker kunnen worden naarmate de groepen hoger worden. Overlapping van de verschillende domeinen werden door een aantal respondenten herkend. Zeven van de acht respondenten gaven aan kritisch-democratisch burgerschap als belangrijkste type burgerschap te ervaren. Respondent E koos in tegenstelling tot de rest voor individualistisch burgerschap en beargumenteerde dat dit beter bij de leerlingen binnenkomt omdat het meer in hun belevingswereld past (zie Bijlage 8).

Bij de burgerschapscompetenties werden ‘relaties aangaan’ en ‘conflicten hanteren’ frequent genoemd als de belangrijkste competenties. De leerkrachten hebben tijdens het interview de verschillende competenties gerangschikt van belangrijk naar minder belangrijk. Bij het verwerken van de resultaten werden de competenties gewaardeerd met een cijfer van één tot en met acht. De competentie die de respondenten het belangrijkste vonden werd gewaardeerd met het cijfer acht en de minst belangrijke met een één. Op deze manier konden de burgerschapscompetenties gerangschikt worden tot een gemiddelde lijst. Alles bij elkaar opgeteld, waarbij de belangrijkste competentie het zwaarst telt, vonden de respondenten de volgende competenties het belangrijkste:

TABEL 2 BURGERSCHAPSCOMPETENTIES

1	Mensen helpen	5	Meningsvorming
2	Relaties aangaan en onderhouden	6	Besluitvorming
3	Conflicten hanteren	7	Belangen behartigen
4	Verantwoordelijkheid voor het eigen leren	8	Functionele rollen vervullen

Meerdere respondenten gaven aan dat zij de competenties ‘belangen behartigen’ en ‘functionele rollen vervullen’ moeilijke competenties vonden om met de leerlingen te oefenen en te stimuleren.

Bij de vragen die verband hielden met burgerschapseducatie in relatie met de school werden verschillende termen gebruikt, zoals ‘respect hebben voor elkaar’, ‘omgaan met verschillen tussen mensen’ en ‘relaties aangaan’. Deze termen werden gebruikt om burgerschapsvorming te omschrijven. Als het gaat om de visie en missie op

burgerschapsvorming van de basisschool is het opvallend dat twee van de respondenten aangeeft niet te weten waar ze deze visie of missie op burgerschap zouden kunnen vinden. Vijf van de acht respondenten geeft aan dat er geen duidelijke visie is op burgerschap en integratie. Respondent F geeft het volgende aan met betrekking tot de verantwoording: "Er is meer een visie rondom identiteit. Over burgerschap wordt niet heel bewust nagedacht. Ik zie dat die zin verplicht in het schoolplan staat en die zetten we er ook keurig in en die wordt ook verwoord, maar om te zeggen dat het veel inhoud, dat weet ik niet. Ook of iedereen weet wat het inhoudt, dat vraag ik me af" (zie Bijlage 9). Respondent E geeft aan dat er geen vergaderingen zijn geweest om burgerschapsvorming en burgerschapseducatie te bespreken en vanuit daar een visie op te ontwikkelen. Respondent H benoemt dat burgerschap niet een van de prioriteiten was ten tijde van de wisseling in het management. Tot slot benoemen een aantal respondenten dat ten tijde van de afname van de interviews het team bezig was met het herschrijven van hun schoolplan en visie.

Zes van de acht respondenten benoemt dat de school niet planmatig invulling geeft aan burgerschapseducatie en dat de visie daarop niet verantwoord is. Respondent D en E geven aan niet op de hoogte hiervan te zijn. Zeven van de acht respondenten geven aan dat er niet wordt geëvalueerd of de beoogde doelen zijn gerealiseerd. Het merendeel van de respondenten geeft aan het aanbod van burgerschapsvorming af te stemmen op de populatie. Respondent G geeft daarbij het volgende aan: "Als je ziet dat jouw leerlingpopulatie een bepaalde populatie is dan moet je dat zeker afstemmen. Dat doe je ook met de leerstof, als je ziet dat bepaalde leerlingen of de klas op een bepaald punt moeite met iets hebben dan ga je daar ook op inspelen. Dus waarom niet op burgerschap?" (zie Bijlage 10). Dit is in tegenstelling tot wat respondent H zegt, namelijk dat er juist niet wordt afgestemd op de populatie en beargumenteerd: "Als je geen beredeneerd aanbod hebt dan kan je ook niet zeggen of het op de populatie is afgestemd" (zie Bijlage 11).

Verder geven de respondenten aan dat zij vinden dat de school sterk is in het bevorderen van de sociale competenties, aangezien zij veel aandacht besteden als team aan een goede start van het jaar, de groepsdynamiek en de sociaal-emotionele lessen. Diversiteit krijgt volgens de respondenten veel aandacht omdat dit noodzakelijk is door de diverse populatie op de school. Respondent D geeft aan: "We hebben op school een miniatuur maatschappij. We hebben verschillende nationaliteiten en dat heb je niet op iedere school. Dat hoor je ook terug van ouders, dat ze voor deze school kiezen omdat het een miniatuur maatschappij is. Het is een afspiegeling van de maatschappij, dat is iets van deze school. Dat heeft niet iedere school" (zie Bijlage 7).

De respondenten benoemen dat zij niet gestimuleerd worden in hun competenties op het gebied van burgerschapseducatie. Als knelpunten bij de implementatie van burgerschap in het curriculum benoemen de respondenten de volgende dingen: verschillende meningen

over burgerschap, de verschillen tussen leerkrachten onderling, verschillende identiteiten van zowel leerlingen, leerkrachten en ouders, tijd en het vinden van een goede methode.

Als er wordt gekeken naar de probleemstelling van het onderzoek: 'Hoe conceptualiseert basisschool Gaspard de Coligny in Baarn burgerschapsvorming vanuit hun visie, missie en christelijke identiteit en hoe geven ze hier vorm aan in de praktijk?' en naar de gegeven antwoorden dan kan er geconcludeerd worden dat de leerkrachten op de Gaspard veelal onbewust bezig zijn met burgerschap. In het volgende hoofdstuk wordt dit verder uitgewerkt.

CONCLUSIE

4.1 ALGEMENE CONCLUSIE

Voorafgaand aan dit onderzoek is de volgende onderzoeksvraag opgesteld: 'Hoe conceptualiseert basisschool Gaspard de Coligny in Baarn burgerschapsvorming vanuit hun visie, missie en christelijke identiteit en hoe geven ze hier vorm aan in de praktijk?' Hiervoor is een kwalitatief onderzoek uitgevoerd met semigestructureerde interviews, waarbij er werd gekeken naar de perceptie van de leerkracht op het begrip 'burgerschap' op deze school.

Uit de resultaten van de afgenomen interviews is gebleken dat de basisschool op meerdere manieren burgerschap conceptualiseert en vormgeeft in de praktijk. Uit de resultaten blijkt dat de respondenten op verschillende manieren invulling geven aan burgerschapseducatie. Daarnaast blijkt er uit de resultaten dat basisschool geen duidelijke visie en missie heeft als het gaat om burgerschap. Vijf van de acht respondenten geven aan dat er geen duidelijke visie op burgerschap is. Eén respondent geeft aan niet te weten of er een visie is, een andere respondent geeft aan dat er een visie is op identiteit en niet zozeer op burgerschap en een andere respondent geeft aan dat er aan een visie op burgerschap wordt gewerkt.

Uit dit kwalitatieve onderzoek is gebleken dat er geen eenduidig concept is van burgerschap op de basisschool Gaspard de Coligny. De respondenten hebben allen een eigen concept van burgerschap en van burgerschapseducatie, maar deze is niet verenigd en beschreven in een visie of missie. Doordat de respondenten verschillend denken over burgerschap en burgerschapseducatie, geven zij op allerlei manieren hier invulling aan in de praktijk.

4.2 DISCUSSIE

Voor dit onderzoek is er een vragenlijst gebruikt die is afgeleid op basis van de aandachtspunten genoemd in het *'Toezichtkader: actief burgerschap en sociale integratie'* (2006) van de Inspectie van het Onderwijs. Deze vragenlijst is onderverdeeld in twee delen: persoonlijk en in relatie tot de school. Deze vragenlijst is afgenomen bij acht mensen die werken als leerkracht, of een leidinggevende functie hebben op de school. Hierbij zijn de respondenten gekozen die representatief zijn voor het team op de basisschool.

Uit de interviews is gebleken dat de respondenten een eigen idee hebben bij burgerschap. Ook wordt er op verschillende manieren invulling gegeven aan burgerschap in de praktijk. Daarnaast is ook gebleken dat de religieuze identiteit van de school, maar ook van de respondenten zelf van invloed is op hoe zij burgerschap interpreteren. Deze resultaten zijn

in overeenstemming met de verwachting dat de basisschool geen verantwoorde visie of missie heeft met betrekking tot burgerschap en dat de religieuze achtergrond van de school van invloed is.

Een mogelijke verklaring voor deze resultaten kan worden gevonden in de wet op primair onderwijs. Scholen hebben de mogelijkheid om hun onderwijs in te richten op basis van hun identiteit. Dit kan zijn op basis van religieuze achtergrond, pedagogische aanpak, opvoedingsidee of onderwijsmethode. Deze vrijheid zorgt ervoor dat burgerschap op elke school anders ingericht kan worden en betekent ook dat leerkrachten verschillende interpretaties kunnen hebben.

Aan het resultaat ligt ook mogelijk ten grondslag dat het begrip 'burgerschap' een begrip is dat openstaat voor interpretatie. Zoals beschreven in hoofdstuk 1 is er vanuit het onderwijs en de politiek behoefte aan verduidelijking. Daarnaast zijn er vele visies op burgerschap en verscheidene definities, zoals beschreven in hoofdstuk 2. In de afgenomen interviews is dit ook terug te zien. De respondenten hadden verschillende opvattingen over burgerschap en dat was van invloed op de uitwerking hiervan in lesactiviteiten.

Het huidige onderzoek is een aanvulling op de bestaande literatuur over burgerschap, omdat eerdere studies geen conclusies hebben gegeven over burgerschapsvorming op scholen met een religieuze identiteit. Wel moet er rekening gehouden worden met het feit dat dit onderzoek zich uitsluitend heeft gefocust op één school.

Het advies voor een vervolgonderzoek is dan ook om een soortgelijk onderzoek uit te voeren met een grotere steekproef die representatief is voor de huidige onderwijspopulatie waarbij ook scholen worden inbegrepen die geen of een ander religieus karakter hebben. Hierbij kan er gekeken worden hoe verschillende soorten scholen het begrip burgerschap conceptualiseren, zodat in kaart wordt gebracht waar het begrip verduidelijkt kan worden.

4.3 AANBEVELINGEN

Uit het onderzoek is naar voren gekomen dat de ondervraagde leerkrachten vinden dat er geen duidelijke visie en/of missie is met betrekking tot burgerschap. Het advies is dat de leerkrachten van basisschool Gaspard de Coligny samen inventariseren welke opvattingen er in het team zijn over burgerschap. Zo kan het team de visie en missie hierop gaan ontwikkelen en vorm gaan geven in de praktijk. Het team kan hierbij hulpmiddelen gebruiken om te bepalen welk type burgerschap zij willen uitdragen als school en welke burgerschapscompetenties zij belangrijk vinden.

Wanneer in kaart is gebracht hoe iedereen in het team denkt over burgerschap, kan er gekeken worden of de huidige lesmethode 'Leefstijl' hier toereikend voor is. Zo niet, dan kan

de school een werkgroep opzetten om verschillende lesmethodes uit te proberen, of te kijken of het haalbaar is om alleen te werken met de doelen en niet met een lesmethode.

4.4 NAWOORD

Het proces van onderzoek doen en het schrijven van deze scriptie heb ik als erg leerzaam en interessant ervaren. Mijn scriptieonderwerp heeft mij veel gebracht in mijn huidige werk als leerkracht op een basisschool. Zo heb ik meer inzicht gekregen in het politieke en publieke debat rondom burgerschapsvorming en wat dit inhoudt voor het onderwijs. Ik vond het erg interessant om de theorie te lezen achter een begrip zoals burgerschap. Voor mij is de vertaalslag van theorie naar praktijk erg waardevol gebleken.

Tijdens dit onderzoek heb ik veel geleerd. Zo was het afnemen van interviews voor mij onbekend terrein. Door in gesprek te gaan met mijn scriptiebegeleider kwam ik erachter dat het afnemen van interviews in plaats van een vragenlijst een betere keuze was voor dit onderzoek. Achteraf ben ik erg dankbaar dat ik deze weg ben ingeslagen. Zo heb ik door in gesprek te gaan met de respondenten veel meer uitleg kunnen krijgen en veel meer inzichten kunnen opdoen. Daarnaast heb ik veel geleerd van het verwerken van kwalitatief onderzoek, met name het coderen.

Als ik terugkijk op het tijdsplan van dit onderzoek en het schrijven van mijn scriptie dan zou ik dat anders hebben aangepakt. Ik zou het schrijven van een scriptie niet gecombineerd hebben met een fulltimebaan als startende leerkracht. Ik ben ook blij dat ik deze periode kan afsluiten met dit eindresultaat.

Alexandra de Vries

Utrecht, 3 december 2019.

BIBLIOGRAFIE

- Back, N., & de Bruin, L. (2018, 18 april). Nederland is niet het enige Europese land dat worstelt met burgerschap. *Sociale vraagstukken*. Geraadpleegd op <https://www.socialevraagstukken.nl/nederland-is-niet-het-enige-europese-land-dat-worstelt-met-burgerschap/>
- Blaauwendraad, G. (2018). *“Toch liever geen idioot?!”* Delft, Nederland: Eburon.
- Bron, J. (2006). *Een basis voor burgerschap: Een inhoudelijke verkenning voor het funderend onderwijs*. Geraadpleegd op https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&ved=2ahUKEwiy6r2cmZrmAhUBI1AKHZWODIMQFjACegQIBBAC&url=http%3A%2F%2Fdownloads.slo.nl%2FRepository%2Feen-basis-voor-burgerschap.pdf&usg=AOvVaw1zsgWM3eRPmVWv56nS_xeB
- Bron, J., Veugelers, W., & van Vliet, E. (2009). *Leerplanverkenning actief burgerschap: handreiking voor schoolontwikkeling*. Geraadpleegd op <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=4&ved=2ahUKEwiSoLjLjZrmAhUMPFAKHajmDDQQFjADegQIARAC&url=http%3A%2F%2Fdownloads.slo.nl%2FRepository%2Fleerplanverkenning-actief-burgerschap.pdf&usg=AOvVaw1jeF0aPtDbTxB2bXtlZvhv>
- Franken, P., Houtvast, D., van Hoeij, J., & Stroetinga, M. (2003). *Aan de slag met Actief Burgerschap: Handreiking voor scholen PO en VO*. 's-Hertogenbosch: KPC groep.
- Grondwet. (2018, 21 december). *Artikel 23 Grondwet*. Geraadpleegd op 16 juni 2019, op https://www.denederlandsegrondwet.nl/id/vh8lnhrouwy3/artikel_23_grondwet

- Inspectie van het Onderwijs. (2016). *Burgerschap op school: Een beschrijving van burgerschapsonderwijs en de maatschappelijke stage*. Geraadpleegd op <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2017/02/07/themaraapport-burgerschap-en-maatschappelijke-stage>
- Inspectie van het Onderwijs. (2006). *Toezicht op burgerschap en integratie*. Geraadpleegd op 11 september 2019, op <https://legacy.gscdn.nl/archives/images/22br2006g023-2006922-15819.pdf>
- Kennedy, J. (2018, 9 juni). Burgerschapsonderwijs is leerlingen motiveren de wereld iets beter te maken. *Trouw*. Geraadpleegd op <https://www.trouw.nl/opinie/burgerschapsonderwijs-is-leerlingen-motiveren-de-wereld-iets-beter-te-maken~b951701c/>
- Leenders, H., & Veugelers, W. (2004). Waardevormend onderwijs en burgerschap: een pleidooi voor een kritisch-democratisch burgerschap. *Pedagogiek*, 24(4), 361–375. Geraadpleegd op https://www.aup.nl/journal-downloads/pedagogiek/vol_24_nr_4_-_waardevormend_onderwijs_en_burgerschap.pdf
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. (2017, 27 november). *Kamerbrief met reactie op het burgerschapsonderzoek ICCS* [Kamerbrief]. Geraadpleegd op 10 juni 2019, op <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2017/11/27/kamerbrief-met-reactie-op-het-burgerschapsonderzoek-iccs>
- Munnikma, A., Dijkstra, A. B., van der Veen, I., Ledoux, G., van de Werfhorst, H., & ten Dam, G. (2017). *Burgerschap in het voortgezet onderwijs: Nederland in vergelijkend perspectief*. Geraadpleegd op <http://iccs-nederland.kohnstammstituut.nl/assets/iccs2016burgerschapnederland.pdf>

Onderwijsraad. (2002). *Samen leren leven: Verkenning onderwijs, burgerschap en gemeenschap*. Geraadpleegd op https://www.onderwijsraad.nl/upload/documents/publicaties/volledig/verkenning_samen_leren.pdf

Onderwijsraad. (2003). *Onderwijs en burgerschap: Een voorname rol voor onderwijsinstellingen en overheid*. Geraadpleegd op https://www.onderwijsraad.nl/upload/documents/publicaties/volledig/onderwijs_en_burgerschap_internetversie.pdf

Onderwijsraad. (2007). *Sturen van vernieuwende onderwijspraktijken*. Geraadpleegd op https://www.onderwijsraad.nl/upload/documents/publicaties/links/samenvatting_sturen_van_vernieuwende_onderwijspraktijken.pdf

Onderwijsraad. (2012). *Verder met burgerschap in het onderwijs*. Geraadpleegd op <https://www.onderwijsraad.nl/publicaties/2012/verder-met-burgerschap-in-het-onderwijs/volledig/item191>

Peschar, J. L. (2010). *Scholen voor burgerschap: Naar een kennisbasis voor burgerschapsonderwijs*. Apeldoorn: Garant.

Stichting Leerplanontwikkeling. (z.d.). *De burgerschapsopdracht: wet en regelgeving*. Geraadpleegd op 9 juni 2019, op <http://burgerschapindeschool.nl/de-burgerschapsopdracht-wat-moet-en-wat-kan>

Stichting Leerplanontwikkeling. (2009, januari). *Kerdoelen: Oriëntatie op jezelf en de wereld*. Geraadpleegd op 16 juni 2019, op <http://tule.slo.nl/OriëntatieOpJezelfEnWereld/F-KDOriëntatieJezelfEnWereld.html>

Stichting Leerplanontwikkeling, Bron, J., Veugelers, W., & van Vliet, E. (2009). *Leerplanverkenning actief burgerschap: Handreiking voor schoolontwikkeling*.

Geraadpleegd op <http://downloads.slo.nl/Repository/leerplanverkenning-actief-burgerschap.pdf>

Van den Berg, B., ter Avest, I., & Kopmels, T. (2013). *Geloof je het zelf?*

Levensbeschouwend leren in het basisonderwijs (2de editie). Bussum: Uitgeverij Coutinho.

Veugelers, W., Derriks, M., & de Kat, E. (2008). *Mondiale vorming en wereldburgerschap*.

Geraadpleegd op

https://www.researchgate.net/profile/Wiel_Veugelers/publication/46708589_Mondiale_vorming_en_wereldburgerschap/links/554b1bf20cf29752ee7c3afa/Mondiale-vorming-en-wereldburgerschap.pdf

Visser, A. (2018). *Burgerschap in het basisonderwijs: Domeinbeschrijving ten behoeve van peilingsonderzoek*. Geraadpleegd op

https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUK Ewi2_Lj9k5rmAhXCa1AKHU9WCEQQFjAAegQIBhAC&url=http%3A%2F%2Fdownloads.slo.nl%2FRepository%2Fburgerschap-in-het-basisonderwijs.pdf&usg=AOvVaw2a68nlbCQVKc4DShWXQ1h2

Wetenschappelijk Raad voor het Regeringsbeleid. (2003). *Waarden, normen en de last van het gedrag*. Geraadpleegd op

<https://www.wrr.nl/publicaties/rapporten/2003/12/16/waarden-normen-en-de-last-van-het-gedrag>

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, van Gunsteren, H. P., & den Hoed, P. (1992). *Eigentijds burgerschap*. Geraadpleegd op

<https://www.wrr.nl/publicaties/publicaties/1992/12/17/eigentijds-burgerschap>

BURGERSCHAP IN SCHOOL: EEN CASESTUDY VAN BASISCHOOL 'GASPARD DE COLIGNY'

BURGERSCHAPSVORMING IN HET LICHT VAN VISIE. MISSIE. RELIGIEUZE

ALEXANDRA DE VRIES

3910598

BACHELORSRIPTIE TAAL- EN CULTUURSTUDIES

BEGELEIDER: PROF. DR. C. BAKKER

TWEEDE EXAMINATOR: PROF. DR. ANNE-MARIE KORTE

AANGEBODEN OP 3 DECEMBER 2019

INHOUDSOPGAVE

BIJLAGE	- 34 -
BIJLAGE 1. SCHOOLPLAN BASISCHOOL GASPARD DE COLIGNY	- 34 -
BIJLAGE 2. SCHOOLGIDS BASISCHOOL GASPARD DE COLIGNY	- 38 -
BIJLAGE 3. VRAGENLIJST LEEG	- 45 -
BIJLAGE 4. INTERVIEW RESPONDENT A.....	- 46 -
BIJLAGE 5. INTERVIEW RESPONDENT B.....	- 51 -
BIJLAGE 6. INTERVIEW RESPONDENT C.....	- 58 -
BIJLAGE 7. INTERVIEW RESPONDENT D.	- 65 -
BIJLAGE 8. INTERVIEW RESPONDENT E.	- 70 -
BIJLAGE 9. INTERVIEW RESPONDENT F.	- 77 -
BIJLAGE 10. INTERVIEW RESPONDENT G.	- 84 -
BIJLAGE 11. INTERVIEW RESPONDENT H.	- 90 -
BIJLAGE 12. CODEREN.....	- 97 -

BIJLAGE

BIJLAGE 1. SCHOOLPLAN BASISCHOOL GASPARD DE COLIGNY

...met oog op het kind

3. Missie en visie van de school

Onze missie en visie is mede vormgegeven door het identiteitstraject onder leiding van Mijndee.nu. De kernwaarden *Gastvrij*, *Gehecht* en *Waarderend* zijn ontstaan op van basis van uitspraken van kinderen, ouders, leerkrachten en stakeholders. Het motto: *'Meer dan je denkt'* is de ziel van ons onderwijs. De bovengenoemde speerpunten vanuit de stichting vormen samen met de kernwaarden en het motto de basis van ons onderwijskundig, personeels- en kwaliteitsbeleid.

Gaspard de Coligny: Meer dan je denkt!

Wij geloven dat toen alles dood leek, God leven in de wereld blies. Hij blies mensen tot leven die elkaar versterken en aanvullen. Wij geloven dat God, door liefde te geven, mensen tot leven blaast die eenzelfde vermogen als hem hebben: leven in mensen blazen door liefde te geven, zelfs als alles dood lijkt.

Wij geloven in een God die zulke grote verwachtingen heeft van mensen, zeker als ze samen werken, dat niets onmogelijk is. Daarom blijft Hij liefde in mensen blazen, omdat Hij in hen en hun mogelijkheden gelooft. Wij geloven dat mensen meer kunnen dan we denken. Meer dan je denkt!

Wij geloven in onderwijs waarin kinderen zichzelf leren overtreffen. Onderwijs waarin kinderen, zelfs op terreinen waarin niets lijkt te zijn, in leven worden geblazen. Onderwijs waarin kinderen elkaar tot leven blazen. Op die manier overtreffen ze alle verwachtingen, zelfs die van zichzelf. Meer dan je denkt!

Altijd gastvrij

In alles wat we doen, bieden we hartelijke ruimte voor iedereen. Ruimte om jezelf te zijn, ruimte om tot jezelf te komen, ruimte om jezelf aan anderen te verbinden en ruimte om jezelf te ontwikkelen.

Altijd gehecht

Die ruimte is niet vrijblijvend. Je bent welkom, om je te verbinden. Dat is ook wat we van je verwachten. We verwachten het ook van onszelf. Je verbindt je aan jezelf, je verbindt je aan de mensen om je heen. Op die manier kan je je namelijk ontwikkelen tot ongekende mogelijkheden.

Altijd waarderend

Als we wat zien, dan vinden we er ook wat van. Dat laten we weten ook; dat past bij onze openhartige verbinding. Dat doe jij ook. Je neemt niet zomaar genoegen met wat iets op het eerste oog lijkt. Net als wij, geloof je vast dat er meer is dan je denkt.

...met oog op het kind

4. Evaluatie schoolplanperiode 2012 – 2016

Tijdens de afgelopen schoolplanperiode is er gewerkt aan een klimaat waarin kinderen, ouders en leerkrachten met plezier naar school gaan. Onze leerstofopbrengsten zijn op een basisarrangement gekomen. De volgende nieuwe methodes hebben we aangeschaft: TaalActief (taal en spelling), Wijzer door de Tijd (geschiedenis), Wijzer door de Wereld (aardrijkskunde), Leefstijl (sociaal-emotioneel), Kijk (observatie-instrument voor kleuters) en Moet je doen (muziekmethode groep 1 t/m 8). We hebben het administratieprogramma 'ParnasSys' in gebruik genomen, waarbij onder andere aandacht is geschonken aan het adequaat opstellen van groepsplannen en cruciale doelen. Dit heeft geleid tot groepsbesprekingen met onze intern begeleider. Hierdoor is goed in beeld gekomen wat de specifieke vraag van individuele leerlingen is. Er is toegewerkt naar de realisatie van de nieuwbouw. We zijn gecertificeerd opleidingspartner van de Marnix Academie.

5. Het onderwijskundig beleid

Dus beloven we...:

"...dat we in jou geloven, jouw mogelijkheden, jouw betekenis. Dat jij in jezelf gelooft, zelfs als alles onmogelijk lijkt. Dat wij met je meegaan, ons aan jou verbinden en leven in je blazen door in je te geloven. Jij gelooft in de mensen om je heen, verbindt je aan hen en blaast zo leven in hen. Meer dan je denkt!"

Huidige situatie:

Op dit moment wordt er klassikaal les gegeven op onze school. Er is weinig zicht op de talenten, ontwikkeling en groei mogelijkheden van onze kinderen. Het leren interpreteren en analyseren van de resultaten zijn hierbij nog onvoldoende ontwikkeld.

Speerpunt voor de komende 4 jaar:

Kinderen worden eigenaar van hun eigen leerproces en zetten actief hun talenten in. Dit wordt zichtbaar in de actieve houding en betrokkenheid binnen de lessen, de bewuste keuzes die de kinderen maken en hun verantwoordelijkheid richting hun eigen leerproces en de toekomst.

Het beleid van de stichting zegt ons: 'Elke leerling is mede-eigenaar van zijn/haar persoonlijke ontwikkelproces'. Om dit te realiseren zullen leerkrachten zich professionaliseren op het gebied van gespreksvoering met kinderen en ouders. Ook zullen de scholen investeren in een rijke leeromgeving.

6. Het personeelsbeleid

Waar we het beste in zijn:

"Wij kunnen als geen ander ruimte scheppen om te zijn. Binnen die ruimte waarderen we elkaar, zijn wie we zijn en genieten we daar samen van."

Huidige situatie:

De leerkrachten zijn op dit moment vooral gericht op hun eigen klas. Er is nog niet goed in beeld wat de talenten van de leerkrachten zijn. De leerkrachten stellen voor zichzelf weinig tot geen doelen voor zichzelf. De gesprekscyclus is hierdoor onvoldoende ingebed in onze school.

...met oog op het kind

Speerpunt voor de komende 4 jaar:

We maken optimaal gebruik van de talenten van onze collega's, zodat leren van én met elkaar optimaal mogelijk is. Dit wordt zichtbaar in de passie en leergierigheid van de collega's, de klassenbezoeken die afgelegd worden, de open en lerende houding naar elkaar, de lat die ze voor zichzelf leggen en de bewuste keuzes die worden gemaakt.

Het beleid van de stichting zegt ons: "We leren van elkaar". Door de passie voor het vak te vergroten, wordt een boost gegeven aan het gevoel van eigenaarschap en de wil en behoefte om kenniskringen, collegiale consultatie, het geven van feedback en het inrichten van overlegvormen te professionaliseren en te borgen.

7. Het kwaliteitsbeleid

Wat je ons altijd ziet doen:

"Natuurlijk zijn we gewoon een school, met goed veilig onderwijs en een gedegen voorbereiding op het vervolgonderwijs en zelfstandige deelname aan de maatschappij. Wat ons bijzonder maakt is dat we in alles Gastvrij, Gehecht en Waarderend zijn."

Huidige situatie:

Op dit moment is er een eenvoudig kwaliteitssysteem op onze school aanwezig. We volgen de toetscyclus van CITO.

Speerpunt voor de komende 4 jaar:

We hebben een samenhangend kwaliteitssysteem op onze school. Dit wordt zichtbaar in de verschillende onderdelen die gebruikt worden binnen het kwaliteitsprogramma ParnasSys Integraal.

Het beleid van de stichting zegt ons: "We herkennen talenten en kunnen deze gericht benutten" en "We zien zichtbare ontwikkelingsprongen".

Als we het goed doen:

"Dan verlaten de kinderen de school als kinderen die:

- *Zichzelf kennen*
- *Zichzelf durven verbazen*
- *In zichzelf geloven*
- *In anderen geloven*
- *Zich aan een ander kunnen verbinden zonder hem te willen veranderen*
- *Zeggen wat ze van de dingen vinden*
- *Zich niet door omstandigheden uit het veld laten slaan."*

...met oog op het kind

B. Instemming schoolplan

Hierbij stemt de directie van de school, de medezeggenschapraad en de bestuurder van de stichting in met de beleidslijnen in dit schoolplan voor de periode 2016 – 2020.

Datum: december 2015

Handtekening:

Directeur Gaspard de Coligny:
Eelco Dam

Datum: december 2015

Handtekening:

Voorzitter MR Gaspard de Coligny:
Mireille Pater

Datum: december 2015

Handtekening:

Directeur – Bestuurder
St. PCBO Baarn - Soest
B.D. Sonnenberg

Bijlagen

- a. Beschrijving leerling populatie;
- b. Overzicht leerling opbrengsten;
- c. Overzicht van methodes per vakgebied en jaar van vervanging;
- d. Schoolondersteuningsprofiel;
- e. Actieplan 2016, 2017, 2018 en 2019;
- f. Jaarverslag 2014.

BIJLAGE 2. SCHOOLGIDS BASISCHOOL GASPARD DE COLIGNY

Om de bijlage zo leesbaar mogelijk te houden is een deel van de schoolgids weggelaten.

Gaspard de Coligny

Schoolgids 2018-2019

De Oude Werf 5a

3741 CS Baarn

Tel: 035-5426470

E-mail: info@gasparddc.nl

Website: www.gasparddc.nl

Directeur a.i. Martha Broersma

Gaspard
de Coligny

- 1 De identiteit van de school**
 - 1.1 Ontstaan en voortbestaan van de school
 - 1.2 De identiteit van de school
 - 1.3 Bevoegd Gezag
- 2 Het onderwijs**
 - 2.1 Het onderwijsconcept
 - 2.1.1 Doordacht Passend Lesmodel
 - 2.2 Schoolplan
 - 2.3 Projecten
 - 2.4 Goede doelen
 - 2.5 Digitalisering
 - 2.6 Bewegingsonderwijs, muziekonderwijs, cultuureducatie, bijzondere activiteiten en vieringen
 - 2.6.1 Bewegingsonderwijs
 - 2.6.2 Muziekonderwijs
 - 2.6.3 Cultuureducatie
 - 2.6.4 Bijzondere activiteiten
 - 2.6.5 Vieringen
 - 2.6 (T)huiswerk
 - 2.7 Leerlingenzorg
 - 2.8 Het leerlingvolgsysteem
 - 2.9 Dyslectische leerlingen
 - 2.10 Talentvol en hoogbegaafd
 - 2.11 Basisschoolverlenging en verkorting
 - 2.12 Passend onderwijs in De Eem
 - 2.13 Verwijsindex
 - 2.14 Betrokkenheid van externe instanties
 - 2.15 Het Centrum voor Jeugd en Gezin (CJG)
 - 2.16 De GGD voor kinderen in het basisonderwijs
 - 2.17 Stagiaires
 - 2.18 Ziektevervanging
- 3 Contact ouders en school**
 - 3.1 Inschrijving nieuwe leerlingen
 - 3.2 Ontwikkelingsverslag en oudergesprekken
 - 3.2.1 Groep 1 en 2
 - 3.2.2 Groep 3 t/m 7
 - 3.2.3 Groep 8
 - 3.3 Groep 8 en schoolkeuze voortgezet onderwijs
 - 3.4 Commissies
 - 3.4.1 Medezeggenschapsraad
 - 3.4.2 Ouderraad
 - 3.4.3 Verkeerscommissie
 - 3.5 Klassenouders
 - 3.6 Ouderbijdrage en kosten schoolreisje
 - 3.7 Nieuws, informatie en vragen
 - 3.8 Klachtenregeling
- 4 Schoolregels**
 - 4.1 Schooltijden, begin en einde van de schooldag
 - 4.2 Verzuim van uw kind
 - 4.3 Hoera, er is er één jarig
 - 4.4 Hoofdluizen
 - 4.5 Materialen
 - 4.6 Zoekgeraakte kledingstukken
 - 4.7 Aansprakelijkheid, verzekering
 - 4.8 Parkeren bij de school
- 5 Externe instanties**
 - 5.1 De tussenschoolse opvang
 - 5.2 De naschoolse opvang
 - 5.3 Peuterspeelzaal Hummelhok
 - 5.4 Schoolfotograaf
 - 5.5 Sponsoring
- 6 Belangrijke data, schooltijden, adres, email en telefoon**

Inleiding

Dit is de schoolgids van de Protestants Christelijke basisschool Gaspard de Coligny uit Baarn. De bedoeling van deze schoolgids is u zo goed mogelijk te informeren over de school. De inhoud van de gids moet duidelijk maken waar de school voor staat, welke keuzes worden gemaakt en hoe er wordt gewerkt met uw kind(eren).

Het team van de school wil werken in een open sfeer van overleg en duidelijkheid. Wij hopen dat onze schoolgids deze sfeer zal bevorderen. Wij hechten aan een goed contact met iedereen met oog op het kind! Hopelijk voldoet deze gids aan de verwachtingen, maar zo niet, dan kunt u ons om uitleg vragen. U bent van harte welkom op de school!

De schoolgids is als document te downloaden op onze website: www.gasparddc.nl

Martha Broersma
Directeur a.i.

1 De identiteit van de school

1.1 Ontstaan en voortbestaan van de school

Het onderwijs aan de Gaspard de Coligny begon in het schooljaar 1966-1967. In dat eerste schooljaar bestond de lagere school uit twee klassen die tijdelijk gehuisvest waren in de Koningin Juliana Mavo. Na twee jaar kreeg de school haar eigen gebouw aan de Professor Meljerslaan. De kleuterschool stond er al eerder, maar was nog niet met de lagere school verbonden. Na invoering van de nieuwe wet op het basisonderwijs in 1985 werden de gebouwen van de lagere en de kleuterschool met elkaar verbonden. Vanaf augustus 2016 is de school gevestigd in een nieuwbouw is de plek waar vroeger De Gemeentewerf gehuisvest was (John. F. Kennedylaan).

Naast de Gaspard de Coligny is tevens de Montinischool, Versa Welzijn (peuterspeelzaal 'Hummelhonk') en Kind & Co (Kinderdagverblijf en Buitenschoolse Opvang) ondergebracht in het nieuwe gebouw. Deze verschillende organisaties werken samen vanuit het concept van de Brede School. Dit houdt in dat deze organisaties op een aantal terreinen werken volgens het principe 'Face-to-face'. Samen als het kan, maar met behoud van eigen concept, identiteit en doelstellingen.

1.2 De identiteit van de school

De school draagt de naam Gaspard de Coligny. Gaspard de Coligny was een Franse edelman die leefde in de 16e eeuw. Hij was leider van de hugenoten die zich inzetten voor de kerkelijke reformatie. Daarnaast hebben de hugenoten het onderwijs in Frankrijk sterk gepropageerd. De dochter van Gaspard, Louise, was de vierde echtgenote van Willem van Oranje. Waarschijnlijk zijn de genoemde kenmerken van betekenis geweest bij de keuze van een naam.

Onze Protestants Christelijke identiteit brengen we op verschillende manieren direct en indirect tot uitdrukking. Op directe wijze doen we dit in de vorm van het gebed aan het begin en einde van de dag. Aan het begin van de dag wordt het gebed gevolgd door een lied en/of een (bijbel)verhaal meestal vanuit een actueel thema dat aan het begin van de week wordt geïntroduceerd vanuit de methode Kind op Maandag. Daarnaast zijn er maandvieringen n.a.v. een thema uit Kind op Maandag. De indirecte manier is meer gericht op het uitdragen van voorbeeldgedrag in de omgang met onze naaste.

1.3 Bevoegd Gezag

Onze school valt onder de Stichting voor Protestants Christelijk Basisonderwijs Baarn/Soest. Daaronder vallen de vijf PC-scholen in Soest:

De Werveling, De Bron,
Prof. J. Waterinkschool,
Da Costaschool,
Insingerschool
en de vier PC-scholen in Baarn:
Amalia-Astroschool,
Guido de Brësschool,
Koningin Wilhelminaschool,
Gaspard de Coligny
en in Soesterberg: De Postiljon.

...met oog op het kind

Bij PCBO Baarns-Soest is eentoezichtoudend bestuur aanwezig (wat het algemeen bestuur is). Daarnaast is er een directeur-bestuurder die verantwoordelijk is voor het dagelijks bestuur. De directeur-bestuurder heeft regelmatig overleg met het toezichthoudend bestuur en met de directeuren van de genoemde scholen. Zij is verantwoordelijk voor het beleid op bovenschools niveau. Informatie over de doelen, het beleid van de stichting en over de scholen treft u aan op www.pcbobaarnsoest.nl

2 Het onderwijs

2.1 Het onderwijsconcept

De Gaspard de Coligny werkt volgens een systeem waarbij de kinderen als jaargroep de basisstof aangeboden krijgen. Daarnaast vindt extra begeleiding plaats aan groepjes kinderen die moeite hebben om de leerstof te begrijpen, of behoefte hebben aan meer uitdaging. Elke leerkracht stelt twee keer per jaar een groepsplan op, waarin staat omschreven hoe het onderwijs wordt georganiseerd om aan de behoeften van elk kind tegemoet te komen. In dit plan staan ook de beoogde doelen vermeld. Er zijn groepsplannen voor taal, lezen, begrijpend lezen, spelling, rekenen en de sociaal-emotionele ontwikkeling. Voor een aantal kinderen wordt er een individueel plan opgesteld. Voor leerlingen die extra leerstof aankunnen is er een plusgroep binnen de school aanwezig. (zie verdere info in 2.11)

Naast de basisvakken als taal en rekenen willen we de kinderen ook iets meegeven voor de toekomst, zodat ze leren omzien naar elkaar en verantwoordelijkheid leren dragen om de wereld om hen heen. We willen hen afleveren als "actieve burgers"

In de school zelf organiseren we klassen doorbrekende activiteiten als:

- ateliers voor groep 5, 6,7,8
- hulp en ondersteunende activiteiten van de groepen 7 en 8 bij de groepen 1 en 2
- maandvieringen n.a.v. Kind op Maandag (onze godsdienstmethode) soms een projectweek, kinderboekenweek en andere bijzondere activiteiten
- kerk & school-dienst (in overleg met een predikant wordt dit samen voorbereid)
- paas- en kerstviering
- pleinfest
- sinterklaasfeest

Daarnaast doen we ook mee aan activiteiten die in Baarn worden georganiseerd, op het gebied van:

- Sport (Gemeente Baarn)
- Natuur en milieu (NME De Groene Inval)
- Cultuur (Kunst Centraal)
- Verkeer (VVN Baarn)

2.1.1 Doordacht Passend Lesmodel

In mei 2017 is gestart met de implementatie van een nieuw lesmodel: het **Doordacht Passend Lesmodel**.

Onder begeleiding van de CED-Groep wordt van opbrengstgericht werken een succes gemaakt. Er wordt gebruik gemaakt van een praktische, goed onderbouwde aanpak: Opbrengstgericht werken in 4D. Deze aanpak is gebaseerd op vier pijlers: data, duiden, doelen en doen.

Er worden gegevens verzameld over de leerlingen (**data**), en tevens worden deze geanalyseerd (**duiden**). Op basis van de analyse worden **doelen** geformuleerd en uitgevoerd (**doen**). De vierde d, van doen, is erg belangrijk. Leraren hebben door het geven van onderwijs grote invloed op de prestaties van leerlingen. Daarom is het zinvol om te investeren in hun didactische en pedagogische kwaliteiten. Bij het geven van effectieve lessen is het Doordacht Passend Lesmodel een succesvol instrument.

Het Doordacht Passend Lesmodel bestaat uit de volgende fasen:

1. Een goed begin
2. Interactieve instructie
3. De leerling aan zet: activeren van de leerlingen
4. Integratie

In het schooljaar 2018-2019 gaan we ons verder verdiepen in de didactiek in samenwerking met "de lerende school". We gaan ons meer focussen op het werken vanuit "de bedoeling", dus meer werken vanuit doelen, we geven onszelf ruimte om weer verder te leren en te professionaliseren. Onderzoekend leren is voor ons als team, maar ook voor onze lessen een thema waar we ons op gaan richten. Hierbij spelen 21e vaardigheden ook een belangrijke rol en het geven van betekenisvol onderwijs aan de kinderen. Wij richten ons binnen de training vooral op kritisch denken, probleem oplossen, informatievaardigheden, communiceren, samenwerking zelfregulering. We willen kinderen steeds meer betrekken bij hun eigen leerproces en een stukje eigenaarschap hierin geven.

BIJLAGE 3. VRAGENLIJST LEEG

Persoonlijk

1. Wat versta je onder burgerschapsvorming en burgerschapseducatie?
2. Wat houdt burgerschapsvorming in voor jou als persoon?
3. Hoe geef je invulling aan burgerschapsvorming in de klas? Hoe doe je dit? Hoe vaak? Met welk materiaal? Wat voor lesactiviteiten of kleine momenten in de klas kan je hier noemen?
4. Als we kijken naar de vier domeinen van burgerschap (politiek, sociaal, cultureel en economisch) waar zou je dan als leerkracht het meest op willen focussen?
5. In de literatuur worden drie typen burgerschap genoemd: aanpassingsgericht, individualistisch en kritisch-democratisch, waar streef jij het meeste naar?
6. Er zijn verschillende burgerschapscompetenties, welke zou jij het meest willen stimuleren?

In relatie met de school

7. Wat houdt burgerschapsvorming in voor jou als leerkracht binnen deze school?
8. Vind je dat de school een duidelijke visie heeft op burgerschap en integratie? Waarom wel/waarom niet?
9. Geeft de school hier planmatig invulling aan?
10. Heeft de school deze visie verantwoordt?
11. Evalueert de school of de beoogde doelen zijn gerealiseerd?
12. Wordt het aanbod afgestemd op de leerling populatie?
13. Schenkt de school aandacht aan de sociale competenties?
14. Wordt er volgens jou aandacht geschonken aan de diversiteit in de samenleving?
15. Worden volgens jou de basiswaarden en vaardigheden gestimuleerd voor participatie in de democratische rechtstaat?
16. Bied de school een werk- en leeromgeving aan waarin burgerschap en integratie zichtbaar zijn en waar leerlingen mee kunnen oefenen?
17. Worden de leerkrachten gestimuleerd in hun competenties op dit gebied?
18. Wat zijn eventuele knelpunten of belemmeringen bij de implementatie van burgerschap in het curriculum?

BIJLAGE 4. INTERVIEW RESPONDENT A.

Interviewer: Alexandra (I)

Respondent A. (R)

Datum: 24 juni 2019

I: Wat versta jij onder burgerschapsvorming en burgerschapseducatie?

R: Ik denk dat het gaat over het vergelijken van het hier en nu op andere plekken. Wat is het verschil daarmee? Over elkaar helpen, je eigen verantwoordelijkheid, je plek in de maatschappij.

I: Wat houdt burgerschapsvorming in voor jou als persoon?

R: Het grootste onderdeel is denk ik dat je actief meedoet aan de maatschappij en dat je weet welke rol je kan innemen en de rol die je wilt innemen en dat je ook op de hoogte bent van de rollen die er zijn en wat je zou kunnen betekenen voor deze maatschappij.

I: Hoe geef je invulling aan burgerschapsvorming in de klas? Dus hoe vaak? Met welk materiaal?

R: Ik geef het niet als los vak, burgerschap, helemaal niet eigenlijk, maar we hebben laatst een project gedaan met aardrijkskunde en daar ging het over het vergelijken: hoe wonen we hier, hoe wonen ze daar. Welke culturen hebben ze daar? Hoe is de infrastructuur hier en hoe is de infrastructuur daar? Verantwoordelijkheid nemen voor het eigen leren ben ik wel veel mee bezig in de klas, dat ze zelf aangeven of ze instructie nodig hebben, of wat ze zelf al kunnen. Meedoen in besluitvorming met alles, de regels die we hebben in de klas hebben ze zelf bedacht, de groepjes denken ze vaak aan mee. Dus als er iets groots besloten moet worden dan regelen ze het vaak zelf. Kritische meningsvorming vind ik heel belangrijk, dat ze weten waarom ze iets vinden en dat ook van verschillende kanten kunnen benaderen. En andere mensen helpen vind ik een belangrijke waarde om ze dit mee te geven.

I: Burgerschap wordt vaak in 4 categorieën onderverdeeld: politiek, sociaal, cultureel en economisch. Bij welk van die domeinen zou jij het meest naar willen streven? Of de meeste aandacht aan willen besteden.

R: Sociaal. Dat vind ik veruit het belangrijkste. Je bent altijd bezig met sociale contacten dus dan vind ik het ook belangrijk dat we daar de meeste aandacht aan besteden.

I: In de literatuur worden vaak drie typen burgerschap genoemd: aanpassingsgericht, individualistisch en kritisch-democratisch. Waarbij aanpassingsgericht vooral gaat om kennisoverdracht en waardenoverdracht. Individualistisch gaat over het individu, dus: ik weet dat ik goede keuzes kan maken voor mezelf en ben heel erg met mezelf bezig. En kritisch-democratisch is het groter geheel: je kent de waarden, je kan een keuze maken, je kan beargumenteren maar je kan er ook met andere mee omgaan. Dus welke van deze spreekt jou het meeste aan?

R: Kritisch-democratisch. Dit omdat ik vind dat leerlingen kritisch moeten zijn en dit ook moeten leren.

I: Er zijn een aantal burgerschapscompetenties voor kinderen en die heb ik meegenomen en opgeschreven op kaartjes. Je mag ze even lezen en op volgorde leggen van wat jij het belangrijkste vindt. Het sluit elkaar natuurlijk niet uit en of je daar dan commentaar op kan geven.

R: Ik denk dat ik het zo zou neerleggen, ik vind het wel een lastige.

I: Oké, je hebt het in deze volgorde liggen: conflicten hanteren, andere mensen helpen, verantwoordelijkheid nemen voor het eigen leren, belangen behartigen, relaties aangaan en onderhouden, meedoen in besluitvorming, kritische meningsvorming en functionele rollen vervullen. Nu zie ik wel dat kritische meningsvorming wat meer onderaan zit. Waarom?

R: Omdat je in groep 6 nog meer bezig bent met sociale contacten en conflicten oplossen dan met een kritische mening. Tuurlijk ben je daar wel mee bezig maar ik vind het meer een groep 7 of groep 8 iets.

I: Dus nu heb ik een aantal vragen die in relatie zijn met de school, als je kijkt naar de rol als leerkracht zijnde hier op school, wat houdt burgerschapsvorming dan in voor jou als leerkracht? Binnen deze school, binnen deze visie en missie?

R: Ik denk dat we daar niet een hele duidelijke missie of visie over hebben, we hebben het zolang ik hier ben nog niet over gehad, dus welke doelen we willen behalen en in welke groep we dat willen doen. Naar mijn weten hebben we nooit de SLO-doelen erbij gepakt en gekeken van wat staat er nou eigenlijk in en hoe doen we dat in de klas? En hoe doen we dat structureel in de klas? Dus ik denk dat daar, nou geen stappen, maar überhaupt aan begonnen moet worden. Van wat willen we daar eigenlijk mee? Willen we het als los vak in de klassen? Ik denk dat je het wel snel doet, maar dat we nu nog niet bewust doen.

I: Dus niet planmatig?

R: Nee.

I: Zou je dat wel willen? Meer planmatiger?

R: Nou wel doelgerichter, dat we misschien per leerjaar kijken naar de doelen waar ik met deze kinderen op kan focussen. Dat het wel iets doelgerichter wordt. Het hoeft van mij niet per se een los vak te zijn.

I: Denk je ook dat aan het eind van het jaar de doelen geëvalueerd moeten worden?

R: Ja, en ik zou zoiets wel op het rapport willen zien, het is natuurlijk wel iets wat ze juist mee moeten krijgen, dit soort dingen. En dat beoordeel je nu helemaal niet.

I: Zou je het dan ook willen toetsen?

R: Niet per se in een toets met abc-vragen. Maar in gesprekken krijg je wel hoogte in hoeverre een kind bepaalde vaardigheden beheerst ik hoef daar niet per se een papieren toets voor te hebben. Meer een verslag of een project.

I: Zou je willen dat er vanuit de visie wordt afgestemd op de leerling populatie?

R: Ja.

I: Vind je dat de school aandacht schenkt aan de sociale competenties van de kinderen?

R: Ja dat zeker wel en er zijn er een paar die dat doen met de methode van Leefstijl. Ik volg zelf de methode niet, maar ik weet dat sommige collega's dat wel doen. En ik ben dit jaar

gestart met 'goed van start' dus dat je samen de klassenregels maakt. En aan de hand daarvan pak ik daar steeds op terug, ook na vakanties, hoe wilden we in de klas met elkaar omgaan? En de sociale doelen, die hangen voor de laatste paar weken achterin de klas, waar ze dan op willen letten. Maar ik doe niet de methode.

I: Worden de leerkrachten gestimuleerd in competenties die hierbij kunnen helpen?

R: Mijn eigen competenties?

I: Ja dus je eigen vaardigheden.

R: Of het aanbod er is? Of dat we geprikkeld worden om daar iets mee te doen?

I: Allebei.

R: Ik denk dat het aanbod er wel is, maar ik heb me daar nooit eigenlijk in verdiept, ik denk dat als er iets is wat je graag wilt dat het wel kan.

I: Wordt er volgens jou aandacht geschonken aan de diversiteit in de samenleving?

R: Ja.

I: Worden volgens jou de basiswaarden en vaardigheden gestimuleerd voor participatie in de democratische rechtstaat?

R: Ik denk dat de leerlingen dat wel onbewust aangeboden krijgen, maar nog niet planmatig. In ieder geval bij mij. Ik weet niet hoe dat zit bij andere klassen.

I: Bied de school een werk- en leeromgeving aan waarin burgerschap en integratie zichtbaar zijn en waar leerlingen mee kunnen oefenen?

R: Je oefent daarmee in de klas, de klas is een mini-maatschappij en een afspiegeling van de samenleving. Dus in de klas komen er ook problemen voor, die je behandelt, niet zozeer grote problemen als in de echte samenleving, maar alsnog problemen die democratisch opgelost moeten worden.

I: Wat vermoed je dat de knelpunten of belemmeringen zijn bij de implementatie van burgerschap in het curriculum? Dus als je dat zou invoeren op school.

R: Voor nu denk ik dat we het er nog niet over hebben gehad dus ik denk dat we er verschillend instaan. Ik denk dat de ene het getoetst wil hebben en misschien als los vak en de ander niet. Ik denk dat we een richting moeten hebben die er nu niet is.

I: Wat zou jouw meest gewenste situatie zijn?

R: Werken vanuit de doelen, niet dat je het als vak hebt en dat je het ook moet toetsen, maar wel doelgericht dat je kan zeggen dat je hieraan hebt gewerkt en dat je kan laten zien wat het resultaat is.

BIJLAGE 5. INTERVIEW RESPONDENT B.

Interviewer: Alexandra (I)

Respondent B. (R)

Datum: 24 juni 2019

I: Ik heb eerst wat persoonlijke vragen over burgerschap en dan vragen over jou in relatie met deze school. Dus eerst de persoonlijke vragen. Wat versta jij onder burgerschapsvorming en burgerschapseducatie?

R: Ik denk dat het inhoudt dat je kinderen klaar maakt om na die acht jaar dat ze bij jou op school hebben gezeten om de wereld in te stappen en wat ze allemaal tegen kunnen komen, en hoe je moet reageren op dingen en hoe je jezelf kunt redden, dat denk ik.

I: Wat houdt burgerschapsvorming in voor jou als persoon?

R: Voor mij als persoon. Dat vind ik een moeilijke vraag.

I: Wat vind jij belangrijk daaraan?

R: Ik vind het belangrijk dat je bezig bent met normen en waarden binnen een gemeenschap. Ik ben zelf altijd bezig met 'wie goed doet, goed ontmoet', behandel anderen zoals je ook zelf behandeld wilt worden. Want je ziet maar wat er gebeurt als je alleen maar aan jezelf denkt in de wereld. En hoe maken we er met zijn allen een leefbare situatie van? Ik ben niet heel erg bezig met burgerschap moet ik eerlijk zeggen. Ik kijk wel nieuws en zo, maar ik duik er niet genoeg in. Ik ben ook helemaal niet bezig met politiek, als je kijkt naar religies dan probeer ik mij daar wel in te verdiepen. Daar probeer ik wel aandacht aan te besteden in de klas, maar voor mezelf weet ik het even niet.

I: Hoe geef je invulling aan burgerschapsvorming in de klas?

R: Heel veel praten met elkaar. Ik geef sociaal-emotionele lessen in de vorm van klassenvergaderingen, of tussen momentjes in om te kletsen dat mensen hun zegje kunnen doen. We bedenken oplossingen, we benoemen ons gevoel en wat een ander dat voor gevoel geeft. Is het dan ook zo bedoeld? En ze mogen ook aangeven wat ze wel of niet fijn vinden in de klas. Wat kan de juf daar anders aan doen? Afspraken met elkaar maken voor binnen en

voor buiten, hoe ga je met elkaar om? In de klas niet alleen aandacht besteden aan het christelijk geloof, maar ook aan de islam. Je hebt ook meerdere identiteiten in de klas. Ik vind dat wel moeilijk omdat ik best wel een christelijke klas. Ik wil niet te veel met andere geloven bezig zijn anders krijg ik ouders op mijn dak. Daar ben ik ook altijd mee bezig. Verder heb ik het ook over de natuur, over de plastic soep en wat kan je zelf doen thuis om het milieu een handje te helpen, daar hebben we het wel vaak over. We kijken elke dag Jeugdjournaal en dan hebben we het over de stelling. En we zijn nu bezig met het debat op donderdag en dan pak ik stellingen die voornamelijk te maken hebben met de basisschool en onze klas. Voorbeeld was vorige week een stelling: 'de klassendienst is verantwoordelijk voor de stoelen die niet op tafel gezet zijn', omdat we daar altijd discussie over hebben. Toen heb ik gezegd wie de beste argumenten kan bedenken met zijn team, jullie zijn voor, jullie zijn tegen en die wint. Dat is wel heel mooi. We hebben het ook gehad over de waarde van CITO. En de oudjes tegenover ons, Lievoren. We hebben natuurlijk aan het begin van het schooljaar het kerstconcert gehad en daar heb ik gewerkt. Ik heb daarmee korte lijstjes en het is een beetje een traditie geworden dat ik daar elk jaar kom om te komen zingen met instrumenten.

I: Als je er een aantal aan moet koppelen, hoe vaak zou je dan burgerschapsvorming in de klas geven?

R: Per week?

I: Bijvoorbeeld.

R: Ik denk dat je er zeker 1 keer per week flink mee bezig moet zijn. Liever meer, wat het zijn wel belangrijke dingen. Soms denk ik wel dat burgerschap belangrijker is dan rekenen. Maar het ligt er ook een beetje aan. We hebben het er best wel vaak over, ik denk wel 2x per week een uur.

I: Gebruik je nog extra materiaal? Lesmethodes?

R: Filmpjes op internet, dat is wel mooi en het heeft effect omdat je het dan ziet. Met het project zijn we nu natuurlijk bezig met plastic. Wat voor effect heeft plastic op de aarde? En dan gaan we ook echt knutselen. En dan moeten ze van thuis meenemen. SOVA (sociaal-emotionele vaardigheden) doe ik dan uit mijn hoofd daar gebruik ik Leefstijl niet voor want ik vind het een beetje gek om uit een werkboekje te werken. Jeugdjournaal.

I: Burgerschap wordt vaak in 4 categorieën onderverdeeld: politiek, sociaal, cultureel en economisch. Bij welk van die domeinen zou jij het meest naar willen streven? Of de meeste aandacht aan willen besteden.

R: Sociaal.

I: En waarom?

R: Omdat je daar echt iets mee kan vind ik, in de klas ben je continue in sociale beweging met elkaar. Je zit in een klas met 25 kinderen op school, het kan niet anders dat je daar veel aandacht aan besteed. En buiten kom je mensen tegen, in de supermarkt, als je met iemand in de bus zit kom je mensen tegen. Ik vind sociaal wel de belangrijkste. Als je sociaal niet op orde is dan kan je ook niet bij politiek veel bereiken. Je moet alles samendoen vind ik.

I: In de literatuur worden vaak drie typen burgerschap genoemd: aanpassingsgericht, individualistisch en kritisch-democratisch. Waarbij aanpassingsgericht vooral gaat om kennisoverdracht en waardenoverdracht. Individualistisch gaat over het individu, dus: ik weet dat ik goede keuzes kan maken voor mezelf en ben heel erg met mezelf bezig. En kritisch-democratisch is het groter geheel: je kent de waarden, je kan een keuze maken, je kan beargumenteren maar je kan er ook met andere mee omgaan. Dus welke van deze spreekt jou het meeste aan?

R: Kritisch-democratisch. Soms dan vind je wel eens wat, je hebt niet altijd gelijk en soms moet je je gewoon neerleggen bij sommige dingen. Soms moet er een knoop doorgehakt worden en dan is er de zoveelste discussie over buiten met tafelen. Jongens we blijven bezig met deze discussie en nu hak ik gewoon de knoop door en dan is het maar zo. In het begin denken ze misschien 'ah balen', maar daarna denken ze aan de voordelen voor de hele klas. Omdat de klas dan daar beter onder gedijt.

I: Er zijn een aantal burgerschapscompetenties voor kinderen en die heb ik meegenomen en opgeschreven op kaartjes. Je mag ze even lezen en op volgorde leggen van wat jij het belangrijkste vindt. Het sluit elkaar natuurlijk niet uit en of je daar dan commentaar op kan geven.

R: Wat bedoel je hiermee?

I: Functionele rollen vervullen: in de maatschappij, in de klas. Het is best wel breed.

R: is het vanuit de kinderen?

I: Ja.

R: Hoe gedraag ik me in de bus? Hoe gedraag ik me op school? Hoe gedraag ik me thuis?

I: Ja bijvoorbeeld. Dit zijn burgerschapscompetenties voor kinderen.

R: En dit is vanuit een statement?

I: Bijvoorbeeld.

R: Misschien ga ik ze straks nog schuiven. Moeilijk. Ze zijn allemaal belangrijk. Zoiets.

I: Dus je hebt relaties aangaan en onderhouden met andere mensen helpen. Waarom heb je die twee bovenaan?

R: Omdat ik denk dat alles ontstaat uit relatie en sociaal welbevinden. Deze vind ik ook belangrijk (kritische meningsvorming) omdat het kan niet alleen op gevoel, soms moet je ook kritisch zijn, is dit inderdaad juist. Dat is ook wel een beetje op gevoel. Wat is het beste wat ik nu kan doen? Dan functionele rollen vervullen en hoe doe ik het dan? Dat vind ik gewoon, kan ik niet zo goed uitleggen.

I: Dan verantwoordelijkheid nemen voor het eigen leren, conflicten hanteren, meedoen in besluitvorming en belangen behartigen.

R: Het is ook een beetje een onderbuikgevoel. Als je het me over een jaar weer vraagt dan leg ik hem weer anders neer.

I: Snap ik. Dan heb ik nu een paar vragen die gaan over jouw relatie met de school. Dus echt jouw rol als leerkracht hier. Wat houdt burgerschapsvorming in voor jou als leerkracht op deze school?

R: Je hebt te maken met allemaal verschillende identiteiten op de school en je moet je daarop instellen. Niet alleen gericht op religie, maar ook op leerstijlen en gedragsmatige dingen. Je hebt te maken met de school in een gemeenschap. Je moet met Lievoren rekening houden, of af en toe de mensen van de Trits waarmee je moet sparren om het rooster. Je bent ook

samen met de Montini, twee scholen in één gebouw. Als ik denk aan het politieke gedeelte dan zit ik te denken aan de stakingen. Dat is wel iets wat speelt in het onderwijs en waar ik mezelf nog niet een goede plaats in kan geven. In het begin dacht ik 'ja ik ga staken' en toen ben ik ook naar Den Haag gegaan en bij de tweede keer staken dacht ik 'mwah' en bij de derde keer had ik er genoeg van want ik ben natuurlijk een startende leerkracht. Ik denk nu gewoon aan het geld en ik vind het moeilijk om mezelf daar een plek in te geven, van waar sta ik nu. Ik ben daar nog niet oud genoeg voor. Of nog niet lang genoeg in het vak zit. Ook heb ik niet zo'n sterke mening als het gaat om het politieke vlak.

I: Vind je dat de school een duidelijke visie heeft op burgerschap en integratie? Waarom wel of waarom niet?

R: Denk niet zo. Het is niet zo dat wij duidelijk hebben waar we aan werken, allemaal doelen streven wel naar. Ik denk niet dat wij daar een hele duidelijke visie op hebben. Heb jij wel eens bij de visie gekeken of het er duidelijk staat?

I: Ik heb wel gekeken maar het staat niet heel duidelijk.

R: Niet echt toereikend?

I: Nee het is niet voor mij nu om daar een mening over te hebben nu.

R: Ik zit te denken of ik daar instructies over heb gekregen. Je doet het natuurlijk uit jezelf, maar ik heb niet het idee dat we iets vanuit school doen. We hebben natuurlijk wel de maandviering, waarbij we het hebben over normen en waarden en religie.

I: Heeft de school deze visie verantwoordt?

R: Nee.

I: Je zei net dat je wel werkt aan de doelen, maar welke doelen zijn er vanuit school die te maken hebben met burgerschapsvorming?

R: De doelen van de methodes, of projecten, of als je zelf een les ontwikkeld. Dan heb je natuurlijk een einddoel voor ogen, maar die moet je er zelf erbij pakken dan.

I: Vind je dat een school ook door middel van deze lesmethode dan planmatig invulling geeft aan burgerschapsvorming?

R: Niet echt. Niet planmatig.

I: Worden de doelen die bijvoorbeeld door de lesmethode zijn opgesteld ook geëvalueerd?

R: Nee.

I: Schenkt de school aandacht aan de sociale competenties van kinderen? Dus de sociale vaardigheden.

R: Ja. De een doet het aan de hand van Leefstijl, ik doe het aan de hand van thema's, bijvoorbeeld uit Leefstijl of wat er speelt in de klas. En als ik weer iets wil doen van sociaal-emotioneel dan pak ik er bij wat ik moet doen voor groep 7. Ik denk dat iedereen het op zijn eigen manier doet.

I: Worden volgens jou de basiswaarden en vaardigheden gestimuleerd voor participatie in de democratische rechtsstaat?

R: Ja dat denk ik wel. Ik denk wel dat de kinderen alles hebben meegekregen als ze hier van school af gaan.

I: Biedt de school een werk- en leeromgeving aan waarin burgerschap en integratie zichtbaar zijn en waar leerlingen mee kunnen oefenen?

R: Ik denk dat die er wel is, maar dat deze nog niet heel zichtbaar is. Dat mag meer.

I: Wordt er volgens jou aandacht geschonken aan diversiteit hier op school?

R: Ja.

I: Worden de leerkrachten gestimuleerd in hun competenties op dit gebied?

R: Nee, we hebben het er nooit over gehad.

I: Wat zijn eventuele knelpunten of belemmeringen bij de implementatie van burgerschap in het curriculum?

R: Ik denk dat de verschillende identiteiten van het team het lastig kunnen maken. Als we het hebben over bepaalde onderwerpen zoals de maandviering dan hebben sommige mensen daar een best wel vaste mening over en die wijken dan niet uit. Die komen de anderen dan niet tegemoet. Dat vind ik jammer en ik denk dat dat er ook voor zorgt dat we soms niet vooruitkomen in waar we voor staan als team. Daarnaast is tijd altijd een ding, wanneer is dat geen ding?

BIJLAGE 6. INTERVIEW RESPONDENT C.

Interviewer: Alexandra (I)

Respondent C. (R)

Datum: 25 juni 2019

I: Ik heb eerst vragen die persoonlijk voor jou gelden en daarna wat vragen die meer gericht zijn op jouw rol als leerkracht in deze klas, op deze school, met deze missie en visie. Wat versta jij onder burgerschapsvorming en burgerschapseducatie?

R: Ik vind het lastig, want volgens mij is het heel breed en neem ik het misschien soms letterlijk en te klein. Het kan veel groter, maar het is meer hoe je de kinderen opvoedt in het hier en nu om ze klaar te stomen voor de maatschappij en wat daar allemaal bij komt kijken.

I: Wat houdt burgerschapsvorming in voor jou als persoon?

R: Lastige vraag. Wat houdt het voor mij in? Hoe ik het ook zelf zie? Dat je dingen voor je medemens doet, dat vind ik wel heel belangrijk en er zijn natuurlijk veel verschillen in Nederland, in mensen, verschillende nationaliteiten en religies. Ik vind het heel belangrijk dat je daarmee om kan gaan en dat je weet dat die mensen er zijn en hoe je daar als persoon mee omgaat. En dat ook naar buiten brengt en uitstraalt naar buiten. Dat ieder mens er mag zijn. Dat vind ik een hele belangrijke daarin.

I: Hoe geef je invulling aan burgerschapsvorming in de klas?

R: Ik gebruik het vaak in de klas, de verschillen tussen de kinderen. Dat ze er allemaal mogen zijn, hoe je ook bent dat je respect hebt voor elkaar en dat het niet uitmaakt dat je anders bent. Dat het eigenlijk heel normaal is en dat het erbij hoort. Dat komt vooral dan terug.

I: Gebruik je materiaal daarvoor? Of methode?

R: We hebben bijvoorbeeld Leefstijl, maar daar komt niet heel veel in terug vind ik. Dus je pakt het met thema's vooral, nu hebben we het bijvoorbeeld over verschillende landen. Maar juist ook met Kind op Maandag, dan komen er onderwerpen naar voren waar je het over kan hebben. De dagelijkse zaken die gebeuren, regels die je tegenkomt. Het is niet dat ik veel materialen zelf heb, maar het is er vaak in kringgesprekken.

I: Als je er een aantal aan zou moeten vastplakken, hoe vaak zou je dan in de week aan burgerschapsvorming doen?

R: Gericht niet veel, maar ik denk dat het tussendoor wel veel gebeurt. Je doet het dan elke dag wel. Gemiddeld 1x per dag.

I: Burgerschap wordt onderverdeeld in vier domeinen: politiek, sociaal, cultureel en economisch. Waar streef jij als leerkracht het meest naar?

R: Sociaal.

I: En waarom?

R: Voor de kleuters is dat wat het dichtste bij hun belevingswereld past.

I: Vind je dan dat de andere domeinen meer aan bod moeten komen in de bovenbouw?

R: Ja ik vind het wel belangrijk dat ze alle vier aan bod komen.

I: Ook evenredig of vind je er een belangrijker dan de ander?

R: Ik vind ze wel allemaal belangrijk, maar sociaal komt je hele basisschoolperiode wel terug. En politiek en economisch zal dan meer voor de bovenbouw zijn, dus dan is het niet zo dat ik dat minder belangrijk vind, maar dat is meer voor leeftijd dus dat komt later wel. Cultureel krijg je wel mee, maar sociaal in die zin toch wel het belangrijkste is.

I: In de literatuur wordt burgerschap in drie typen onderverdeeld: aanpassingsgericht, individualistisch en kritisch-democratisch. Waarbij aanpassingsgericht gaat om waardenoverdracht en kennisoverdracht. Individualistisch gaat over het individu, ik kan zelf een keuze maken en weet wat voor mij belangrijk is en kritisch-democratisch is een beetje een mengelmoes van die twee. Ik weet de waarden en kan daar een keuze in maken voor mijzelf, ik kan daar kritisch op zijn, maar ik kan ook kritisch kijken naar anderen. Naar welk type zou jij het meest naar willen streven?

R: Ikzelf? Of als leerkracht?

I: Allebei.

R: Die laatste. Ik denk dat het heel belangrijk is dat kinderen weten wat er allemaal is en deze regels zijn er en dit is allemaal belangrijk om te weten, maar ik vind het ook heel belangrijk dat ze daar een eigen mening in hebben en dat ze het gevoel hebben dat ze daar zelf in mogen kiezen.

I: Zou je zeggen dat bij de onderbouw met het aanpassingsgerichte begint en eerder de basis is bij de onderbouw.

R: Dat is vooral kennis toch?

I: Ja.

R: Of je daarmee begint. Tuurlijk begin je daarmee, maar ik wil juist dat kinderen leren dat ze daar zelf een keuze in mogen maken. Het is misschien minimaal, omdat ze zo jong zijn, maar het is niet alleen maar aanpassingsgericht.

I: Ik heb een aantal burgerschapscompetenties meegenomen, die zijn geformuleerd voor kinderen die ze dan moeten beheersen, het zijn er acht. Met de vraag of je ze wilt lezen en op volgorde wil leggen die jij het belangrijkste vindt. En dan benoemen en waarom.

R: Moet ik dan specifiek kijken naar de kleuters?

I: Ja.

R: Ze liggen wel heel dicht bij elkaar.

I: De een sluit de ander ook niet uit, ze overlappen elkaar.

R: Ja precies. Ongeveer zo. Maar dat is meer voor de leeftijd zelf.

I: Relaties aangaan en onderhouden, andere mensen helpen, conflicten hanteren, verantwoordelijkheid nemen voor het eigen leren, functionele rollen vervullen, belangen behartigen, kritische meningsvorming en meedoen in besluitvorming. Is dit wezenlijk anders als wat jij zou nastreven als persoon in het algemeen?

R: Ik denk dat dit voor de kleuters erg naar anderen toe en dan is het lastig voor ze om echt een eigen mening te hebben, te vormen en te delen met anderen. Wat ze nou echt willen, ze zijn natuurlijk nog heel erg bezig met anderen. Dus dat is wel wat ik zelf als volwassene anders zou doen.

I: Wat zou je dan anders neerleggen?

R: Ik denk dat die laatste (4) meer naar voren komen, omdat ik dat heel belangrijk vind, maar dat is dan ook omdat je een eigen mening hebt en dat ook kan uiten. Dan zou het meer die kant op geneigd zijn.

I: Dan heb ik nu een paar vragen die in relatie staan tot de school en de visie en missie van de Gaspard.

R: Welke?

I: Dat is de vraag. Wat houdt burgerschapsvorming in voor jou als leerkracht in deze school met deze visie en deze missie?

R: De populatie is heel wisselend, ook wat er allemaal binnenkomt en ik denk dat juist daarom heel belangrijk is om er nog meer mee te doen dan dat ik nu doe. Ik vind het juist heel leuk die verschillen en dit ook de kinderen te leren, maar zeker ook de ouders kan je daarin begeleiden en helpen. Daarom vind ik het juist leuk om op een protestants-christelijke school te werken, omdat je daar nog zoekende in bent. Je wilt wat uitdragen naar buiten, maar je hebt zo met die verschillende mensen te maken. Verschillende meningen en wat iedereen daarvan vindt waardoor het soms wel gedoe oplevert, maar ik vind het ook heel leuk om dat te doen omdat niet iedereen hetzelfde denkt.

I: Heeft jouw eigen identiteit invloed op hoe je de visie en de missie zou uitdragen?

R: Of het heel veel invloed heeft. Ik ben zelf wel christen dus dan weet je soms wel makkelijker om vragen te beantwoorden van kinderen als het specifiek gaat om de Bijbelverhalen, maar dan nog ben ik ze niet erg aan het drukken om ook zo te geloven. Natuurlijk wil je de kinderen dat bijbrengen, maar dan nog houd je in je achterhoofd dat er andere kinderen zijn waar je ook rekening mee moet houden. Ik ben dus niet zo dat ik per se deze manier wil aanleren, want we zijn zo'n school. Ik vind het wel heel belangrijk en dat vertel ik ze ook en dat leer ik ze ook aan. Maar ik houd alsnog rekening met de anderen.

I: Vind je dat de school een duidelijke visie heeft op burgerschap en integratie?

R: Ik denk dat we daar nu wel mee bezig zijn, dat we dat heel duidelijk verwoorden dat de kinderen uniek zijn en dat ze mogen zijn wie ze zijn zoals die is en iedereen is welkom. Maar we zijn nog wel een beetje aan het worstelen met iedereen is welkom. Je wilt je christelijke identiteit wel behouden dus dat is waar we nu nog een beetje mee zitten, waar ikzelf ook nog mee worstel met of dat ook heel duidelijk is voor de ouders.

I: Je vindt ook dat dat uitgedragen moet worden?

R: Bijvoorbeeld met het Kerstfeest dat het niet voor iedereen heel duidelijk is dat ze aanwezig moeten zijn, omdat dat wel bij onze school hoort. En dat zijn wel dingen waarvan ik denk dat die duidelijker mogen zijn. En dan hebben de ouders ook de keuze of ze dat willen of willen ze dan naar een andere school. Het is leuk dat iedereen is welkom, maar we staan ergens voor en tuurlijk zijn andere ouders ook welkom, maar ouders moeten ook die keuze hebben. Dit is waar de school voor staat en willen we dit zelf wel. Dit mag meer bij ouders gelegd worden. Dus volgens mij staat het wel duidelijk in onze visie alleen mag de uitvoering wat duidelijker.

I: Geeft de school planmatig invulling aan de doelen van burgerschapsvorming?

R: Dat mag wel wat meer, ik ben zelf ook zoekende want ik doe nu maar wat. Dus dat mag meer vanuit school komen.

I: Hoe heeft de school de visie verantwoordt met betrekking tot burgerschap?

R: Geen idee, ik ben er niet zo heel erg in thuis. Verantwoordt richting ouders?

I: Bijvoorbeeld.

R: Ik denk dat we hebben gekeken naar de wijk waarin we zitten, dus dat we daar wel rekening mee houden. En daarom ook onze visie daarop aanpassen van iedereen is welkom en we respecteren elkaar, we leren elkaars verschillen en hoe daar mee om te gaan. Dus ik denk dat we daar vooral naar kijken, dat we kijken naar de populatie en de ouders en dat dus wel kunnen verantwoorden.

I: Evalueert de school of de beoogde doelen zijn gerealiseerd?

R: Nee, voor mij niet in ieder geval.

I: We hebben het net al gehad over populatie, wordt het aanbod afgestemd op de leerling populatie?

R: Ja dat wel.

I: Schenkt de school aandacht aan sociale competenties en vaardigheden?

R: Ja ik denk dat we daar heel sterk in zijn. Ondanks dat we nog geen duidelijke methode hebben en we het een beetje loslaten, maar ik denk dat wij als school heel sterk zijn in het sociale. Dat we daar bovenop zitten en dat we de kinderen aanleren hoe je dingen zelf kan oplossen. Ik denk dat die doorgaande lijn er ook inzit. Dat we bij de kleuters beginnen en dat we afstemmen met elkaar en ook hoe we omgaan met ouders.

I: Wordt er volgens jou aandacht geschonken aan de diversiteit in de samenleving?

R: Ja ik denk door de populatie.

I: Worden volgens jou aan de basiswaarden en vaardigheden gestimuleerd voor participatie in de samenleving? Dus hebben kinderen aan het eind van groep 8 alle vaardigheden die ze nodig hebben in de samenleving.

R: Ja ik denk het wel.

I: Biedt de school een werk- en leeromgeving aan waarin burgerschap en integratie zichtbaar zijn en waar leerlingen mee kunnen oefenen?

R: Nee, ik denk dat daar nog wel wat mee gedaan kan worden. Ik zou niet weten hoe het in de bovenbouw zit.

I: Worden de leerkrachten gestimuleerd in hun competenties op het gebied van burgerschap?

R: Nee, dat mag meer.

I: Meer van elkaar of meer van bovenaf?

R: Ik denk ook meer van bovenaf. Wat willen we? Wat wil de stichting? Wat verwachten ze van ons? En dan kijken hoe je dat kan doen en dan vervolgens hoe je dat met elkaar doet. Ik denk dat we daarbij wel hulp nodig hebben. Ik in ieder geval wel.

I: Wat zijn eventuele knelpunten of belemmeringen bij de implementatie van burgerschap in het curriculum?

R: Ik denk dat identiteit nog wel lastig kan zijn, omdat daar verschillen in zitten. Ik denk dat sommigen leerkrachten daar nog erg aan vasthouden en je hebt natuurlijk ook leerkrachten die helemaal niks hebben met (religieuze) identiteit. Ik denk dat ik er zelf tussen zit. Ik vind het wel belangrijk want je hebt nu eenmaal wel een identiteit. En voor ouders geldt hetzelfde, je hebt ouders die dat heel belangrijk vinden en het niet loslaten.

BIJLAGE 7. INTERVIEW RESPONDENT D.

Interviewer: Alexandra (I)

Respondent D. (R)

Datum: 25 juni 2019

I: Ik heb eerst een paar vragen die persoonlijk zijn voor jou en daarna wat vragen die in relatie staan tot de school, de visie en de missie. Wat versta jij onder burgerschapsvorming en burgerschapseducatie?

R: Dat je kinderen opvoedt tot volwaardige burgers van de maatschappij. Dat ze hun eigen verantwoordelijkheden kennen, dat ze weten wat veiligheid is, voor henzelf maar ook voor anderen. Hoe ze met sociale media moeten omgaan.

I: Wat houdt burgerschapsvorming in voor jou als persoon?

R: Ik denk hetzelfde als wat ik de kinderen wil leren. Hoe ik veilig en betrouwbaar kan zijn en hoe ik in deze maatschappij sta, hoe ik omga met andere mensen, met respect en eerlijkheid.

I: Dus deze zijn hetzelfde als wat je de kinderen wilt leren?

R: Ja eigenlijk wel. Wat ik van mezelf fijn vindt geef ik door aan de kinderen.

I: Hoe geef je invulling aan burgerschapsvorming in de klas?

R: Door kringgesprekken en thema's aan te halen, bijvoorbeeld van sociale media of als er iets gebeurd is. Hoe ga je daar mee om? Bijvoorbeeld als kinderen ruzie hebben, hoe los je dat op? Door sorry te zeggen, door te luisteren naar elkaar. Thema's binnen Leefstijl, ook thema's met de zaakvakken of Nieuwsbegrip. Maar meer gewoon door in gesprek te gaan en voorbeelden te geven hoe je het wilt hebben.

I: Je gebruikt dan wel materiaal zoals Leefstijl en Nieuwsbegrip. Nog andere materialen?

R: Ja Kind op Maandag. Ook dingen die voorvallen zoals het Jeugdjournaal. Als er iets niet goed gaat, of ze hebben ergens ruzie over of het is een item waar we het over kunnen hebben,

dat pak je dan aan. Het kan ook bijvoorbeeld uit de kinderen zelf komen, als er iemand is overleden dan ga je daar over praten.

I: Als je er een getal een moet vastplakken hoe vaak zou je dan aan burgerschapsvorming doen in de week? Of per dag?

R: Voor mijn gevoel is dat wel veel. Ik denk dat je de helft van de dag daarmee bezig bent als voorbeeld van hoe jij je gedraagt of als je gesprekjes aangaat of als je de regels van de groep bespreekt. Ik denk dat burgerschapsvorming door alles heen zit. Je bent denk ik voor de helft van de tijd daarmee bezig. Het is heel breed voor mij.

I: Burgerschap wordt vaak in vier domeinen onderverdeeld: politiek, sociaal, cultureel en economisch. Op welk van die domeinen zou jij het meest willen focussen?

R: Sociaal wel. Politiek niet, daar heb ik geen verstand van en dat vind ik voor deze doelgroep ook nog niet zo belangrijk. Cultureel wel. Sociaal bovenaan, de interactie tussen mensen en cultureel ook omdat je verschillende culturen in de klas hebt.

I: In de literatuur wordt burgerschap in drie typen onderverdeeld: aanpassingsgericht, individualistisch en kritisch-democratisch. Waarbij aanpassingsgericht gaat om waardenoverdracht en kennisoverdracht. Individualistisch gaat over het individu, ik kan zelf een keuze maken en weet wat voor mij belangrijk is en kritisch-democratisch is een beetje een mengelmoes van die twee. Ik weet de waarden en kan daar een keuze in maken voor mijzelf, ik kan daar kritisch op zijn, maar ik kan ook kritisch kijken naar anderen. Naar welk type zou jij het meest naar willen streven?

R: Ik denk de laatste, kritisch-democratisch. Dat je bewust bent van wie je zelf bent, met je eigen kwaliteiten en mindere kanten en hoe je dat in de samenleving kan vormgeven. Maar wel kritisch blijven en niet alles maar aannemen. Dus zelf blijven denken.

I: Er zijn verschillende burgerschapscompetenties, welke zou jij het meest willen stimuleren?

R: Oe, dat vind ik een lastige. Ik vind relaties aangaan en onderhouden heel belangrijk, vooral in deze groep. Daarna andere mensen helpen en conflicten hanteren. Dit omdat er soms nog wel eens conflicten zich voordoen in de klas en het is toch handig als de kinderen weten hoe ze dit moeten oplossen. Dan verantwoordelijkheid nemen voor het eigen leren, kritische

meningsvorming, meedoen in besluitvorming, belangen behartigen en als laatste functionele rollen denk ik.

I: Ik heb nu een paar vragen over burgerschapsvorming in relatie met de school. Wat houdt burgerschapsvorming in voor jou als leerkracht op deze school met deze visie en missie?

R: Ik denk dat het niet heel veel verschilt met het algemene, ik voel me op deze school passend. Dus wat zij hier uitdragen is respect hebben voor elkaar, ook met geloofsinhoud, daar sta ik helemaal achter en dat deel ik. Ik denk dat daar niet veel verschil in zit voor mij.

I: Vind je dat de school een duidelijke visie heeft op burgerschap en integratie?

R: Ik zou het niet weten. Ik ken niet de papieren missie. Ik sta achter het klimaat dat ik voel en dat ik zie.

I: Heeft de school deze visie verantwoordt?

R: Niet denk ik, geen idee in ieder geval.

I: Zou je kunnen zeggen dat de school planmatig werkt aan doelen voor burgerschap?

R: Nee geen idee. We hebben wel Leefstijl.

I: Gebruik je Leefstijl vaak?

R: Nee dat doet H. één keer in de week.

I: Evalueert de school of de beoogde doelen zijn gerealiseerd?

R: Niet dat ik weet.

I: Wordt het aanbod afgestemd op de leerling populatie als we het hebben over burgerschapsvorming?

R: Er is niet echt aanbod vanuit school. Ik denk dat iedereen daar zelf vorm aangeeft. Volgens mij is er niet echt een plan of een visie. Je volgt Leefstijl en Kind op Maandag en daar doe je ook eigen dingen in. Maar ik ben ook niet iemand van de missie, regels en de plannen.

I: Wordt er volgens jou door de school aandacht geschonken aan de diversiteit in de samenleving?

R: Ja. Ik denk het wel, omdat we veel verschillende culturen, rijke en minder rijke kinderen in de klas hebben. Het mag er ook zijn. We letten daar ook op, als een kind er niet goed uitziet, of te weinig eten meekrijgt dan gaan we met ouders in gesprek, met de IB'er of de directrice. Maar ook met de cultuur, er wordt ook aandacht besteed aan de islam.

I: Schenkt de school aandacht aan de sociale competenties en vaardigheden?

R: Ja ik denk het wel. Dat is niet door papieren lessen, maar meer de algemene richtlijnen van de school geven daar vorm aan. Ook de kernwaarden helpen hierbij: je mag er zijn enzovoorts.

I: Worden volgens jou de basiswaarden en vaardigheden gestimuleerd voor participatie in de samenleving? Dus hebben kinderen aan het eind van groep 8 alle vaardigheden om zich staande te houden in de maatschappij?

R: Ze hebben het wel aangeboden gekregen, maar ik durf niet te zeggen of iedereen dat voldoende heeft opgepakt. Daar kan je als school niet echt aan werken en soms ben ik bang dat we te veel pampieren. Dat doe ik zelf ook. Dat we de kinderen niet altijd even weerbaar maken. Dat we zo'n veilig clubje zijn geworden terwijl de buitenwereld niet altijd even veilig is. Daar heb ik mijn vraagtekens bij.

I: Kan je daar voorbeelden van noemen?

R: Als een kind bijvoorbeeld niet goed scoort dan probeer ik dat altijd te omzeilen en bemoedigende woorden te gebruiken. In de buitenwereld is een onvoldoende gewoon een onvoldoende, daar heb je mee om te gaan. We zijn als school in een maatschappij gekomen waarin we dingen heel voorzichtig moeten brengen. Dat vind ik ook goed, maar ik zoek daar zelf nog een middenweg in. In groep 8 moet dat natuurlijk anders zijn dan in groep 5.

I: Je zegt dat je het dan voorzichtig moet brengen, maar bedoel je dat dan naar het kind toe? Of de ouders?

R: Naar het kind. Ouders vind ik nooit zo erg. Die mogen alles weten, maar een kind daarin weerbaar maken en leren wat het kan en daar content mee zijn.

I: Biedt de school een werk- en leeromgeving aan waarin burgerschap en integratie zichtbaar zijn en waar leerlingen mee kunnen oefenen?

R: Het wordt wel aangeboden, het zou meer kunnen. Maar dan zit je gauw klem met alles wat je moet doen, want je wilt ook dat ze goed kunnen rekenen en taal kunnen doen.

I: Dus meer de tijdnoed of tijdsdruk?

R: Ja.

I: Worden de leerkrachten gestimuleerd in hun competenties als het gaat om burgerschap?

R: Nee. We hebben het er nooit over gehad.

I: Wat zijn eventuele knelpunten of belemmeringen bij de implementatie van burgerschapsvorming in het curriculum? Dus stel je voor jullie zouden als school burgerschap planmatig implementeren in het curriculum, voorzie jij dan problemen?

R: Nee. Leefstijl is een goede methode en daarnaast doen we onze eigen dingen erbij, dan is het voor mij prima.

BIJLAGE 8. INTERVIEW RESPONDENT E.

Interviewer: Alexandra (I)

Respondent E. (R)

Datum: 24 juni 2019

I: Ik heb eerst wat persoonlijke vragen die slaan op jouzelf en daarna meer vragen die betrekking hebben tot jouw rol als leerkracht op deze school met deze visie en missie. Dan begin ik met de volgende vraag: wat versta jij onder burgerschapsvorming en burgerschapseducatie?

R: De manier waarop je in de wereld staat, hoe je met elkaar omgaat, welke regels er zijn, ben je op de hoogte van hoe het hier in Nederland gaat en hoe pas je je daarop aan en welke weg ga je daarin? Ik denk dat dat burgerschap is. Wat is jouw taak? Je hebt allemaal je eigen verantwoordelijkheid, mijn taak aan de groep is dat je dat uitlegt. Wat wordt er van jou hier verwacht in Nederland?

I: Wat houdt burgerschapsvorming voor jou in, als persoon zelf?

R: Het is een stukje identiteit. Hoe sta je in het leven? Hoe doe je de dingen? Je bent niet alleen op de wereld, het is ook een stukje opvoeding die je meekrijgt. Hoe ga je met elkaar om? Hoe sta je in de buurt? Mijn ouders woonden op een boerderij en die hadden weinig met burens te maken. Ik woon hier nu in een straat waar je wel te maken hebt met burens. Hoe doe je dat dan? Hoe doe je dat netjes als je een schuur wilt bouwen en een vergunning moet aanvragen. Dat je daarin ook nadenkt. Soms denk je alleen aan jezelf en vergeet je dat andere mensen ook te maken hebben met de dingen die jij doet. De gevolgen zijn ook voor anderen.

I: Hoe geef jij invulling aan burgerschapsvorming in de klas?

R: Dat vind ik in groep 4 nog wel een lastige. Je hebt vaak de gewone gesprekken tussendoor waarin kinderen vertellen wat er is gebeurd in het weekend of op school. Dan ga je daarop in en dan bespreek je de regels. Bijvoorbeeld bij het Cruijffcoart, als er daar iets fout gaat wie is er dan verantwoordelijk voor? Hoe los je dingen op? Dit is algemeen terrein dus er gelden andere regels dan op het voetbalveld. Bij leefstijl komt het ook nog aan bod dat er verschillen zijn. Wat voor de een normaal is, is voor de ander een uitzondering. Ieder weekend uitgaan of altijd thuis zijn. Dat je ook verder kijkt, bijvoorbeeld naar musea. Het is zoveel daar kan je wat

mee. In plaats van hier alleen in Baarn. Dus dat probeer je wel aan te reiken. Je merkt dat kinderen in een kleine wereld leven. Of ga eens fietsen, er zijn kinderen die alleen van huis naar school fietsen, ga eens naar het dorp fietsen. Dat je de wereld groter maakt.

I: En lesactiviteiten? Doe je dat ook?

R: We hebben Lievoren, dus daar zingen we altijd met kerst en we hebben het pannenkoekenfeest. Dat is ook wel iets van burgerschap, maar ik zou het meer willen doen, maar je merkt dat het jaar vol zit met allerlei activiteiten en wat gaan we nog meer doen? De tuintjes bij de Montini is een voorbeeld van iets wat ook leuk zou zijn bij ons. Misschien is er wel een oud mannetje die het heerlijk vindt om bij ons te kijken of om te schoffelen. Het zijn soms die kleine dingen, maar je moet soms zo organiseren. En dat maakt het dat je denkt laat maar. Het is leuk als we die mensen uitnodigen bij een weekopening of weeksluiting, maar dan hebben we een kartrekker nodig die daar heel actief mee is.

I: Gebruik je dan ook materiaal?

R: Bij wereldoriëntatie heb je wel wat materiaal. Achter de school zit de sloot, ik weet niet of dat onder burgerschapsvorming valt, maar het materiaal gebruik ik niet in groep 4. We sturen wel eens een kaartje voor een ander.

I: Als je er een aantal aan zou vastplakken, hoe vaak zou je dan aan burgerschapsvorming doen?

R: Je hebt de kerstactiviteit en het pannenkoekenfeest, maar doet met name groep 5. Echte activiteiten ongeveer twee in het jaar en dat is niet veel als je iets wilt bijbrengen.

I: Bij burgerschap wordt er onderscheid gemaakt in vier domeinen: sociaal, cultureel, economisch en politiek. Op welke van de vier zou jij het meest willen focussen?

R: Ik denk dat voor groep 4 politiek te ingewikkeld is. Je legt wel uit dat er een minister en een president zijn, dat komt wel aan bod in de lesstof. Ik denk dat sociaal heel veel tussen neus en lippen doorgaat. Ik denk dat sociaal het meeste aan bod komt voor groep 4. De meeste zijn nog niet bezig met economisch in groep 4. Dat komt later, ik denk dat dat meer is voor bovenbouw.

I: In de literatuur wordt burgerschap in drie typen onderverdeeld: aanpassingsgericht, individualistisch en kritisch-democratisch. Waarbij aanpassingsgericht gaat om waardenoverdracht en kennisoverdracht. Individualistisch gaat over het individu, ik kan zelf een keuze maken en weet wat voor mij belangrijk is en kritisch-democratisch is een beetje een mengelmoes van die twee. Ik weet de waarden en kan daar een keuze in maken voor mijzelf, ik kan daar kritisch op zijn, maar ik kan ook kritisch kijken naar anderen. Naar welk type zou jij het meest naar willen streven?

R: Ik ben niet kritisch denkend. Ze moeten ook allemaal aan bod komen, dat is natuurlijk het mooiste. In groep 4 draag je een aantal waarden over, maar je probeert hen ook meer te laten nadenken over hun rol en wat ze daarin kunnen betekenen. Het thema 'plastic soep' is ook leuk, als je dat met waardenoverdracht doet, maar het raakt de kinderen veel meer als het in hun belevingswereld zit. Ik denk dat het individualistische beter binnenkomt omdat ze er dan zelf wat mee gaan doen.

I: Het is dan hun eigen leefwereld.

R: Ja. Dan gaan ze dat meer toepassen. Ik ben zelf niet van het debatteren dus het kritisch-democratische gebeurt volgens mij meer in de bovenbouw. Hoe denken we er met zijn allen over? Ga daar maar over discussiëren en dat is wel heel goed om te leren. Maar daar ben ik zelf niet zo goed in.

I: Dat kan. Ik heb een aantal kaartjes meegenomen waarop de burgerschapcompetenties staan die geformuleerd zijn voor kinderen. Aan jou de vraag om ze te lezen en in een volgorde te leggen wat jij het belangrijkste vindt en of je daar uitleg bij wilt geven.

R: Voor de kinderen?

I: Ja voor de kinderen. Waar jij het meeste aan wilt werken of wat je ze graag wilt meegeven.

R: Als ik nu naar onze klas kijk dan zitten we vooral bij: als er iets gebeurt, hoe ga je daar mee om en hoe los je dat op. Dus bij conflict hanteren, daarin zit ook andere mensen helpen. Je ziet dat iemand dit lastig vindt en hoe kan je de ander daarin helpen? Er staat iemand alleen buiten, hoe kan je diegene vragen om mee te spelen? Dan relaties aangaan. Je ziet dat in groep 4 dat aan het verschuiven is, vrienden die er altijd waren dat verandert, karakters veranderen. Dat is iets wat doorgaat naar groep 5. Wanneer ben je een goede vriend? Als je boos bent kan je dan de volgende dag het weer goedmaken? Daarbij is het belangrijk dat het

niet definitief voorbij is, maar dat een ruzie normaal is in een relatie. Met verantwoordelijkheid nemen voor het eigen leren zijn we nog aan het worstelen. De kinderen zitten hier niet voor mij, ze zitten hier voor hun eigen toekomst. De vraag daarbij is wat ze dan nodig hebben, welke vakken daarbij belangrijk zijn. Op school heb je alle vakken dus daar moet je aan meedoen, maar je moet je focussen op de vakken waar je goed in bent. De vakken die je echt nodig hebt, probeer daar sterker in te worden. Het leerdoelenplan voor henzelf vind ik daar mooi bij passen. Meedoen in besluitvorming is als je iets met elkaar gaat afspreken. Je ziet nu dat een aantal kinderen daar nog niet aan meedoen en ook niet meedenken. Kritische meningsvorming hoort daar ook bij. Functionele rollen vervullen, wat versta jij daaronder?

I: Rollen bijvoorbeeld bij Kanjertraining, maar ook je rol in de samenleving als burger. Dus wat wordt er van mij verwacht?

R: Die komen voor in vakken als Leefstijl en Verkeer, dat je daarin oefent. Belangen behartigen vind ik nog een pittige voor ze. Je ziet dat sommigen daarin verder zijn dan anderen.

I: Vind je dat er een verschil is tussen onderbouw en bovenbouw met competenties?

R: Ja, dat is een groei. Als ze dit nu goed leren dan hebben ze een goede basis om verder te kunnen.

I: Zou je er dan voor kiezen om een deel niet aan te bieden en te richten op bijvoorbeeld de eerste vier?

R: Dat weet ik niet, je hebt altijd een aantal hoogvliegers, of kinderen die op taal en rekenen uitvallen en juist deze vakken interessant vinden. Dus als het ergens aan bod komt, dan kan ik het wel proberen.

I: Wat houdt burgerschapsvorming in voor jou als leerkracht binnen deze school?

R: Het is een wat strakker milieu. Je focust erg op relaties. Hoe zeg je dingen? Je waarborgt de veiligheid. Bij sommige leerlingen is de thuissituatie er niet naar. Bij sommige dingen weet ik niet of het bij burgerschapsvorming past, je bent als school daar wel een verantwoordelijk voor. Het signaleren van dingen die gebeuren. Verder vind ik dat je op deze school op het sociale vlak aan het werk bent. Het welzijn van een kind moet eerst goed zijn voordat ze tot leren komen. Er zijn een aantal in de klas die blokkeren omdat hun thuissituatie niet goed is en dus minder uit de verf komen. Iedere dag is dat wel aanwezig.

I: Vind je dat de school een duidelijke visie heeft op burgerschap en integratie?

Waarom wel/waarom niet?

R: Nee, ik zou niet weten waar ik hem moet vinden. Ik denk dat je in de visie allerlei dingen bedenkt en dat iedere leerkracht zijn verantwoordelijkheid neemt. Maar er staat nergens opgeschreven wat onze visie op burgerschap is. Ik heb hier nooit een vergadering gehad over burgerschap, daarin is nog wel een stap in te maken.

I: Geeft de school hier planmatig invulling aan?

R: Niet dat ik weet.

I: Heeft de school deze visie verantwoordt?

R: Nee.

I: Evalueert de school of de beoogde doelen zijn gerealiseerd?

R: Nee, er zijn geen doelen. Zo zie ik het op dit moment. Er zit veel burgerschap in wereldoriëntatie en Leefstijl, maar ik zou niet weten hoe iedereen Leefstijl geeft. Of het werkboekje uitgaat of niet.

I: Wordt het aanbod afgestemd op de leerling populatie?

R: Ja denk het wel. Ik denk dat je hier anders bezig bent met burgerschap dan op het MBS. Maar ook omdat ouders hier ook een andere rol in hebben. Je bent als school veel meer een voorbeeldfunctie

I: Schenkt de school aandacht aan de sociale competenties?

R: Ja.

I: Hoe doen ze dat?

R: Met Leefstijl en buitenspelen wordt daar heel goed naar gekeken. Ook met gym en vrije situaties. Ook met de groepjes vaststellen, daar is iedere leerkracht mee bezig dus de sociale competenties zitten door alles heen.

I: Wordt er volgens jou aandacht geschonken aan de diversiteit in de samenleving?

R: Ja, er is een hele verschillende populatie. Een stukje acceptatie komt aan bod.

I: Worden volgens jou de basiswaarden en vaardigheden gestimuleerd voor participatie in de democratische rechtstaat?

R: Ik denk dat we daar allemaal wel naar streven als leerkracht. Ik denk niet dat alles op papier staat, maar we werken er wel naartoe.

I: Biedt de school een werk- en leeromgeving aan waarin burgerschap en integratie zichtbaar zijn en waar leerlingen mee kunnen oefenen?

R: Ik denk dat als je gaat zoeken dan niet, maar als je het de leerkrachten vraagt dan zijn ze er allemaal mee bezig. Het zit in Wereldoriëntatie en Leefstijl verborgen. Het is niet echt duidelijk voor ouders, het is niet zichtbaar.

I: Dus de school maakt het te weinig zichtbaar?

R: Ja.

I: Worden de leerkrachten gestimuleerd in hun competenties op dit gebied?

R: Ik denk dat iedereen vooral gestimuleerd wordt om het iedere keer te verbeteren, ik weet alleen niet of dat gericht is op burgerschapsvorming. Ik denk dat we eerder de CITO's in de gaten houden dan burgerschapsvorming.

I: Wat vind je daarvan?

R: Deze populatie is anders, het kan zijn dat een kind wel groeit, maar de CITO niet. Als het kind maar groeit. Als je kijkt naar het werk dat we verzetten en de groei die eruit komt op de CITO dan kan je beter inpakken. Als ik kijk naar de kinderen en ze zijn sociaal veel gegroeid

en ze hebben een aantal dingen verbeterd dan vind ik dat mooi, maar dat komt niet altijd terug in de CITO.

I: Wat zijn eventuele knelpunten of belemmeringen bij de implementatie van burgerschap in het curriculum?

R: Ik denk dat er zoveel gevraagd wordt, dus dat er amper tijd is om alles aan bod te laten komen. Je moet daar met team naar kijken wat er in de planning moet staan. De planning zit altijd snel vol. Activiteiten zoals Lievoren moeten behouden worden en zo moeten worden uitgebreid naar elke klas. Dus dat elke klas wat doet voor de burens.

BIJLAGE 9. INTERVIEW RESPONDENT F.

Interviewer: Alexandra (I)

Respondent F. (R)

Datum: 26 juni 2019

I: Wat versta je onder burgerschapsvorming en burgerschapseducatie?

R: Burgerschapsvorming is hoe je hier in de maatschappij in Nederland staat. Dat is dan ook anders wanneer je dat in een ander land zou doen. Dat je ook politieke zaken leert en dat je dingen leert over de gang van zaken in Nederland. Bijvoorbeeld wegenbelasting en onze cultuur. Hoe gaan we met mensen onderling om? Het is dus vrij breed.

I: Wat houdt burgerschapsvorming in voor jou als persoon?

R: Dat ik weet hoe ik mijzelf in de maatschappij staande houd, waar ik mij begeef, dat ik weet waar ik instanties kan vinden, dat ik weet waar ik naartoe kan gaan. Burgerschap is bij mij ook wat breder omdat ik zelf geloof en naar de kerk ga. Daar zit ook een christelijk aspect in bij mij. Dat verandert mijn burgerschap wel enigszins.

I: Wat voor invloed heeft dat dan op jouw denken?

R: Ik denk misschien vergevingsgezinder. Er zijn zat mensen die niet geloven en die ook naar andere mensen omkijken, maar het hoort wel heel erg bij mijn geloof. Ik wil er voor een ander zijn en zorgen. In de gemeenschap staan en oog voor anderen hebben.

I: Hoe geef je invulling aan burgerschapsvorming in de klas? Hoe doe je dit? Hoe vaak? Met welk materiaal? Wat voor lesactiviteiten of kleine momenten in de klas kan je hiervoor noemen?

R: Vooral 's ochtend veel als we in de kring zitten. Ik bid voor dingen en daar gebruik ik dingen uit het nieuws bij. Bijvoorbeeld verkiezingen, maar het kan ook langskomen als je Wereldoriëntatie doet of begrijpend lezen. Wat zou jij in die situatie doen. Of bij Leefstijl: hoe ga jij met een ander om? Dus het zit in diverse vakken, ik geef het niet heel bewust, maar het komt iedere dag diverse keren langs.

I: Dus je gebruikt materiaal als de methodes en het nieuws?

R: Voor het nieuws kijken we dan vooral naar Nieuwsbegrip. We gebruiken Wijzer als het gaat om wereldoriëntatie en ook bijvoorbeeld bij het voorlezen.

I: Als je er een aantal aan moet plakken hoe vaak ben je dan bezig met burgerschapsvorming in de week?

R: Ik denk dat er elke dag wel drie of vier keer een moment is waar je het over hebt.

I: En gerichte activiteiten?

R: Een activiteit daarop gericht doe ik volgens mij niet. Leefstijl dan wel, dat doe ik dan één keer per week en dat zou je wel gericht kunnen noemen.

I: Als we kijken naar de vier domeinen van burgerschap (politiek, sociaal, cultureel en economisch) waar zou je dan als leerkracht het meest op willen focussen?

R: Om een belangrijkste te kiezen vind ik lastig, want ik vind ze allemaal belangrijk. Ze hoeven niet alles te weten over de politiek, als ze maar weten hoe de verkiezingen werken en dat er geld wordt verdeeld en dat er een begroting is met Prinsjesdag. Dat kinderen uit groep 4 daar wat van weten vind ik belangrijk. Aan de andere kant kan je sociaal veel meer uitleggen en meer met hen doen, dus daar ligt meer de nadruk. Economisch zit er nog niet heel veel in, in groep 4. Welke zei je nog me er?

I: Cultureel.

R: Cultureel staat ook minder hoog. Ik denk dat sociaal het hoogste staat, politiek daarna en dan cultureel en economisch. Maar dat ligt ook aan de groep, ik heb ook bovenbouw gedaan en dan zou economisch hoger op het lijstje staan. Dan zou je meer uitleg geven over hoe bedrijven dat doen, wat voor geldstromen er zijn, andere landen vergelijken.

I: In de literatuur worden drie typen burgerschap genoemd: aanpassingsgericht, individualistisch en kritisch-democratisch, waar streef jij het meeste naar?

R: Het laatste type vind ik het belangrijkste, maar in de onderbouw ben je meer bezig met de eerste variant.

I: Dus aanpassingsgericht.

R: Omdat het kritisch denken zich wel ontwikkeld, maar die zit er nog niet erg in. Kinderen hebben daar ook goede voorbeelden van nodig en weten waar ze aan toe zijn. Dat begint zich een beetje te ontwikkelen in groep 3 en 4. Dat vind ik juist interessant om daar mee bezig te zijn. Wat is jouw mening? Wat vind je daarvan? Hoe kan je dat overbrengen naar een ander? Dat vind ik interessant. Ik heb niks met het individualistische, maar dat heeft te maken met mijn geloofspunt. Ik vind de wereld op dit moment erg egocentrisch en dat is niet mijn manier.

I: Er zijn verschillende burgerschapscompetenties, welke zou jij het meest willen stimuleren?

R: Waar baseer je hem op? Leeftijd?

I: Het sluit elkaar ook niet uit en het kan elkaar overlappen.

R: Ik denk nu voor kinderen?

I: Ja.

R: Ik zou hem ongeveer zo neerleggen.

I: Dus eerst relaties aangaan en onderhouden, andere mensen helpen, conflicten hanteren, verantwoordelijkheid nemen voor eigen leren, kritische meningsvorming, meedoen in besluitvorming, belangen behartigen en functionele rollen vervullen. Kan je daar iets over zeggen, over hoe je het zo hebt neergelegd?

R: Ik vind het belangrijk hoe je met elkaar omgaat en dat je oog voor een ander hebt. Andere mensen helpen is een vervolg op de eerste relaties aangaan en onderhouden. Als je geen relaties kan aangaan dan is helpen lastig. Dan kan er altijd een conflict ontstaan dus dan is het handig om te weten hoe je een conflict kan hanteren. Verantwoordelijkheid nemen voor het eigen leren is iets wat in school een belangrijk aspect is, dus die wil ik ook hoog zetten. Kritische meningsvorming ontstaat uit conflicten hanteren. Als je dat kan dan kan je een mening vormen en dan kan je meedoen aan besluitvorming. Belangen behartigen vind ik afhangen van je leeftijd, daarom zit deze meer onderaan. Ik denk dat je daar wat ouder voor moet zijn. Hij zou ook passen bij andere mensen helpen. En functionele rollen vervullen zie ik ook iets voor oudere kinderen.

I: Als je hem voor jezelf zou neerleggen zou die dan wezenlijk anders zijn?

R: Dan zou belangen behartigen meer naar boven gaan. Die vooral zou wijzigen.

I: Wat houdt burgerschapsvorming in voor jou als leerkracht binnen deze school?

R: Vooral op deze school het relaties aangaan, andere mensen helpen, er voor elkaar zijn. Het 'samen' zijn. Dat kwam ook naar voren tijdens de vergadering over onze visie en missie. Het 'samen' doen, ik denk dat dat het speerpunt is.

I: Vind je dat de school een duidelijke visie heeft op burgerschap en integratie?
Waarom wel/waarom niet?

R: Er is meer een visie rondom identiteit. Over burgerschap wordt niet heel bewust nagedacht. Ik zie dat die zin verplicht in het schoolplan staat en die zetten we er ook keurig in en die wordt ook verwoord, maar om te zeggen dat het veel inhoud, dat weet ik niet. Ook of iedereen weet wat het inhoudt, dat vraag ik me af.

I: Zou je dan zeggen dat identiteit en burgerschap elkaar overlappen?

R: Gedeeltelijk wel. Maar het gemene hiervan is, is dat wanneer je geen identiteit hebt je niet voor elkaar zou zorgen. Dat is niet waar. Er zijn zat mensen die belangen behartigen van andere mensen, maar die niet gelovig zijn. In die zin kan je het niet scheiden, er zit overlap.

I: Vind je dat het woord 'identiteit' ook past bij een openbare school? Of schaar je 'identiteit' nu alleen bij christelijke scholen? Of protestants-christelijke scholen? Of katholieke scholen?

R: Wij hebben een christelijke identiteit, je kan ook een antroposofische identiteit hebben. Het kan van alles en nog wat zijn.

I: Geeft de school hier planmatig invulling aan?

R: Niet heel planmatig volgens mij. Iedereen doet dat naar eigen inzicht. Bij planmatig denk ik aan methode.

I: Heeft de school deze visie verantwoordt?

R: Er wordt benoemd dat er aandacht aan wordt besteed in de lessen van Kind op Maandag en sociaal-emotionele lessen. Bijvoorbeeld culturele vorming wordt door Kunstcultuur gedaan. Het wordt wel onderbouwd bij welke dingen het aansluit. Het wordt wel ergens weggezet, maar het is niet een aparte lijn.

I: Evalueert de school of de beoogde doelen zijn gerealiseerd?

R: Niet met de collega's, maar een directeur moet daar wel ergens verantwoording over afleggen en die zou dan zeggen dat het is voldaan. Dat wordt niet met het team overlegd, dat heb ik nog niet meegemaakt.

I: Wordt het aanbod afgestemd op de leerling populatie?

R: Ja dat denk ik wel. We hadden bijvoorbeeld een zware methode met betrekking tot godsdienst.

I: Welke methode was dat?

R: Startpunt geloof ik. Met veel Bijbelverhalen. Dan merk je dat de populatie erg veranderd en toen hebben we gezegd dat we daar iets mee moesten doen. We wouden dat, vooral in de bovenbouw, het meer gesprekken zijn hoe je in de maatschappij dingen hanteert en wat voor betekenis een Bijbelverhaal heeft, en wat voor een betekenis dat kan hebben voor jouw leven en hoe jij met andere omgaat. Toen hebben we Trefwoord aangeschaft en toen hebben we gemerkt dat er weinig aansluiting was. Uiteindelijk zijn we overgegaan naar Kind op Maandag en zo zie je dat er aanpassingen plaatsvinden. Als we merken dat iets niet goed aansluit op de populatie dan veranderen we dit. We zijn wereldoriëntatie nu ook aan het vervangen, ook omdat je merkt dat we een andere aansluiting nodig hebben. Het spreekt de kinderen niet genoeg aan. Politiek kan je op verschillende manieren brengen, het kan saai zijn, maar het kan ook leuk gebracht worden. Dus hoe breng je dat dan? Ik denk dat er steeds wel wordt gekeken hoe we kunnen bijblijven, want de maatschappij verandert vrij snel om ons heen.

I: Schenkt de school aandacht aan de sociale competenties?

R: Ja. We hebben Leefstijl, we vullen Viseon in. Daar komen weer plannen uit hoe je daar mee aan het werk gaat met de kinderen. Je kijkt naar welke doelen je stelt. Kinderen hebben daar ook eigen doelen voor, hoe ze ergens in kunnen groeien.

I: Wordt er volgens jou aandacht geschonken aan de diversiteit in de samenleving?

R: Ja. Suikerfeest en Ramadan worden besproken. Ik denk wel dat er nog een brug te slaan is. We hadden het er pas over met een overleg. Als ik bijvoorbeeld een verjaardag vier dan zingen we 'happy birthday' en andere varianten, maar als er een Syrisch meisje staat dan vraag ik wel of zij het in Arabisch kan zingen. Of als iemand uit Afghanistan komt dat die het in het Farsi kan zingen. Dat wij het liedje kunnen leren en ook kunnen zingen, daar probeer ik wat te doen. Maar ze zouden bijvoorbeeld ook een les over een land kunnen geven of woorden leren. Daar liggen nog uitdagingen, hoe gaan we daarmee om? De populatie wordt gemengder, dus ik denk dat dat interessanter wordt om te doen.

I: Worden volgens jou de basiswaarden en vaardigheden gestimuleerd voor participatie in de samenleving? Dus hebben alle kinderen aan het eind van groep 8 alle vaardigheden om zich staande te houden in de maatschappij?

R: Als ik nu kijk naar mijn eigen klas dan heb ik een meisje met een gebroken been die in een rolstoel zit. Alle kinderen moeten dan hun steentje bijdragen en iedereen speelt een keertje met dat kind. Dat vergt van ze dat ze een ander spel bedenken en dat ze zich aanpassen. Dat betekent ook dat je de tas moet halen, dat je iemand naar de lift moet brengen. Je moet helpen met allerlei dingen, dat is ook een gedeelte participatie. Dat komt de hele tijd terug in een groep. Je moet leren omgaan met elkaar en dat is een hele belangrijke vaardigheid voor participatie.

I: Biedt de school een werk- en leeromgeving aan waarin burgerschap en integratie zichtbaar zijn en waar leerlingen mee kunnen oefenen?

R: Zichtbaar zijn voor wie?

I: Voor de school zelf, voor ouders, voor de buitenwereld.

R: Ik denk dat het zichtbaar is in de manier waarop we met elkaar omgaan. Met Prinsjesdag deden we allemaal hoedjes op, dan zie je dat er aandacht wordt besteed aan Prinsjesdag. Het is niet dat dit zichtbaar wordt door de nieuwsbrief, of in berichten naar ouders. Sociaal zet ik wel in Ouderportaal, dus wat er in de groep speelt of waar we aan werken, zodat ouders ook kunnen leren hoe we omgaan met een ander. Dan krijgen ouders soms ook een klein lesje van hoe ze het moeten doen. Daar is nog wel een puntje. Soms verwachten we op school iets anders van een leerling dan thuis. Voor sommige kinderen is dat soms conflict. Op school

moet je je aan allerlei regels houden en thuis niet. Hier wordt verwacht dat je een ander helpt, terwijl je thuis misschien voor jezelf moet gaan.

I: Worden de leerkrachten gestimuleerd in hun competenties op dit gebied?

R: Misschien door een nieuwe methode, maar dat gevoel heb ik niet. Je groeit met de maatschappij mee dus dat doe je vanzelf, maar om te zeggen hoe je leert om dat met kinderen te doen niet.

I: Wat zijn eventuele knelpunten of belemmeringen bij de implementatie van burgerschap in het curriculum?

R: Tijd. Dat is de eerste, vooral tijd. De volgende kan een kans zijn, omdat iedereen daar anders in staat. Bij elke leerkracht wordt een punt anders gebracht of is er een ander punt dat belangrijk is. Aan de andere kant kan je dan jezelf afvragen of er een goede doorgaande lijn is en dat daar een goede groei in zit. Het is tweeledig. Ik denk dat wij als school nu bezig zijn met de veranderende populatie. Ik vind het hartstikke leuk dat we een invaller hebben, een Marokkaanse man die het dan heel leuk doet. Dat is een mooi voorbeeld van hoe dingen kunnen gaan. Er zijn daar absoluut nog stappen in te maken. Je merkt dat zwak sociale gezinnen zich afzetten tegen de maatschappij, terwijl wij juist proberen kinderen te betrekken bij de maatschappij. Ik denk dat lastig is. Hoe doe je dat op een goede manier? Moet je voor een gedeelte ouders opvoeden? Of moeten we kinderen hierin opvoeden? Of is dat niet onze taak?

I: Dat is ook de vraag: hoort burgerschap bij de taak van een school?

R: Ik vind dat het soms erg makkelijk bij de school wordt neergelegd. Ouders hebben hier een taak in. Ik vind dat dingen ook bij het gezin horen.

BIJLAGE 10. INTERVIEW RESPONDENT G.

Interviewer: Alexandra (I)

Respondent G. (R)

Datum: 25 juni 2019

I: Wat versta je onder burgerschapsvorming en burgerschapseducatie?

R: Ik vind dat een lastige bij kleuters. Ik denk daarbij aan vakken die je doet om later in de maatschappij te kunnen functioneren. Dat je de kinderen voorbereid zodat ze straks als burgers de maatschappij in gaan. Dat vind ik bij kleuters best lastig om vorm te geven.

I: Wat houdt burgerschapsvorming in voor jou als persoon?

R: Ik denk dat het belangrijk is dat je als persoon daar een stukje van mee krijgt op school. Ik zou er meer mee bezig moeten zijn dan dat ik ben, daar ben ik eerlijk in. Het is iets wat van de laatste jaren is en wat vroeger niet echt aan de orde was. Burgerschap is iets waar we ook wat mee moeten op school.

I: Hoe geef je invulling aan burgerschapsvorming in de klas?

R: Je hebt de sociale vaardigheden, de normen en waarden, hoe ga je met elkaar om. Hoe los je een ruzie op, wat kan je doen als je ergens een probleem tegenkomt? Maar ook in het spel, dus naar de winkel gaan, hoe moet je betalen enzovoorts. Dus de dingen die je later ook doet.

I: Maar dan meer in spelvorm?

R: Ja.

I: Gebruik je daarbij nog materiaal?

R: Zeker bij kleuters proberen we daar altijd materiaal bij te hebben.

I: Gebruik je daar ook een lesmethode in?

R: Nee.

I: Hoe vaak zou je zeggen dat je met burgerschap bezig bent?

R: Ik denk dat ik elke dag van de week daar tijd aan besteed. Of het spelen in een winkel, of de sociale vaardigheden. Ik heb er geen methode voor.

I: Als we kijken naar de vier domeinen van burgerschap (politiek, sociaal, cultureel en economisch) waar zou je dan als leerkracht het meest op willen focussen?

R: Ik denk op het sociale.

I: Waarom?

R: Omdat ik dat zelf heel belangrijk vind, de sociale vorming bij de kleuters heeft ook een hoofdrol, daarna bouwen ze het uit. Hier leren ze de beginselen van de sociale vaardigheden. Het heeft ook te maken met hoe je bent als persoon zelf, dat je normen en waarden hebt en dat je dat mee kan geven. Maar cultureel heeft ook wel wat. Ik vind het project van Kunst & Cultuur altijd leuk, die komen van de gemeente vandaan. De leerlingen komen dan in aanmerking met dans, theater. Dat vind ik ook een belangrijke, maar dat mag wel meer. Ook dat is heel leuk om in te zetten bij de kleuters. Het is fijn dat je subsidie krijgt, dat er projecten worden gedaan, vanuit de gemeente die daarop gericht zijn.

I: In de literatuur worden drie typen burgerschap genoemd: aanpassingsgericht, individualistisch en kritisch-democratisch, waar streef jij het meeste naar?

R: De laatste.

I: En waarom?

R: Ik vind ze allemaal belangrijk. Ik vind de normen en waarden belangrijk, maar ik vind het ook belangrijk dat je als individu naar jezelf kan kijken, reflecteren en kritisch kan zijn op jezelf. Dat heb je later overal bij nodig, dat is iets wat ze nu al leren. Ik denk dat het om het pakketje gaat.

I: Er zijn verschillende burgerschapscompetenties, welke zou jij het meest willen stimuleren?

R: Wat bedoel je met functionele rollen?

I: Ik weet wat er van mij wordt verwacht in de maatschappij. Als ik bijvoorbeeld naar de supermarkt ga, als ik met politie in aanraking kom enzovoorts.

R: De onderste vier vind ik al meer naar de bovenbouw gaan en de bovenste vier passen meer bij de onderbouw. Het ligt er ook aan hoe je bent als persoon, voor mij zijn de bovenste vier voor mijn belangrijk.

I: Andere mensen helpen, relaties aangaan en onderhouden, conflicten hanteren, verantwoordelijkheid nemen voor het eigen leren, meedoen in besluitvorming, belangen behartigen, kritische meningsvorming en functionele rollen.

R: De nadruk bij ligt bij de onderbouw meer op de eerste vier.

I: Vind je dan dat er geen activiteiten moeten worden aangeboden in de onderbouw die betrekking hebben tot de onderste vier? Of vind je het meer een natuurlijk proces?

R: Dat laatste. Bij de kleuters doe je ook aan besluitvorming maar dan eenvoudiger, bijvoorbeeld bij het maken van afspraken, de meeste stemmen gelden. Belangen behartigen vind ik een lastige, ik probeer ze wel te leren om voor elkaar op te komen, maar echt belangen behartigen dat heb je nog niet echt bij de kleuters. Kleuters praten elkaar nog zo snel na, dus kritisch zijn ze dan nog niet. Daar moeten ze nog in groeien. Dus het is een natuurlijk proces, maar ik vind het lastig om de laatste vier competenties bij de kleuters te implementeren, omdat ze daar nog niet rijp voor zijn.

I: Wat houdt burgerschapsvorming in voor jou als leerkracht binnen deze school met deze visie en missie?

R: De eerste vier vind ik belangrijk om in te investeren, maar ik denk dat we als school nog een slag kunnen slaan om ook de andere vier competenties te belichten. Nu we meer werken vanuit de doelen, denk ik dat daar meer ruimte voor is. Er is meer ruimte om een echte les te geven die te maken heeft met burgerschap, belangen behartigen, besluitvorming, dat soort vormen.

I: Vind je dat de school een duidelijke visie heeft op burgerschap en integratie?
Waarom wel/waarom niet?

R: Als ik eerlijk ben, vind ik dat we er te weinig mee bezig zijn. We weten wel waar de stip op de horizon ligt, we weten waar we met de vakken naartoe willen, maar we praten bijna nooit over burgerschap. Het komt eigenlijk nooit naar voren in vergaderingen.

I: Geeft de school hier planmatig invulling aan?

R: Nee. Ik denk dat dit ook komt omdat we niet echt een methode hebben voor sociaal-emotioneel. Op mijn vorige school heb ik met de Vreedzame school gewerkt en daar zitten dit soort dingen in verweven. Dat bied je dan automatisch al aan. Dat hebben we niet, we hebben een verouderde Leefstijl. Dat wordt wat minder gebruikt en daarom zijn we er wat minder mee bezig.

I: Is er een Leefstijl methode voor de kleuters?

R: Ja die gebruiken we af en toe. Sporadisch haal ik daar dingen uit.

I: Heeft de school deze visie verantwoordt?

R: Nee.

I: Evalueert de school of de beoogde doelen zijn gerealiseerd?

R: Nee, ik denk dat wij heel gericht zijn op lezen, taal en CITO's afnemen en het analyseren daarvan. Het praten over identiteit, burgerschap en sociaal-emotioneel daar praten we niet over. We nemen wel Viseon af maar we praten daar niet over. Ik denk dat dit veel meer kan. We zijn nog te veel gericht op de CITO's en de resultaten daarvan.

I: Wordt het aanbod afgestemd op de leerling populatie?

R: Ik denk dat dit meespeelt. Als je ziet dat jouw leerling populatie een bepaalde populatie is dan moet je dat zeker afstemmen. Dat doe je ook met de leerstof, als je ziet dat bepaalde leerlingen of de klas op een bepaald punt moeite met iets hebben dan ga je daar ook op inspelen. Dus waarom niet op burgerschap?

I: Schenkt de school aandacht aan de sociale competenties?

R: Ja, zeker in de onderbouw want daar ligt de basis.

I: Wordt er volgens jou aandacht geschonken aan de diversiteit in de samenleving?

R: We hebben op school een miniatuur maatschappij. We hebben verschillende nationaliteiten en dat heb je niet op iedere school. Dat hoor je ook terug van ouders, dat ze voor deze school kiezen omdat het een miniatuur maatschappij is. Het is een afspiegeling van de maatschappij, dat is iets van deze school. Dat heeft niet iedere school.

I: Worden volgens jou de basiswaarden en vaardigheden gestimuleerd voor participatie in de democratische rechtstaat?

R: Ik denk dat daar altijd een gedeelte van in je onderwijs zit, dus dat hier ook zo is. Ik denk alleen dat we het nog bewuster kunnen doen. Dus aan de hand van een methode, aan een leidraad. Dus dat het dieper gaat, dat het niet alleen om de sociale vaardigheden gaat, dat ook cultuur en dat soort dingen aan bod komen.

I: Vind je burgerschap ook een deel van de opvoeding? Of vind je het uitsluitend een onderdeel van de school?

R: Ik vind het ook een deel van de opvoeding. Als je als ouders je kinderen in aanraking laat komen met andere dingen in de maatschappij dan vind ik dat een hele belangrijke. Wat speelt er thuis? Ik vind dat ook bij de opvoeding horen.

I: Biedt de school een werk- en leeromgeving aan waarin burgerschap en integratie zichtbaar zijn en waar leerlingen mee kunnen oefenen?

R: Tot op zekere hoogte, ik denk dat we het kunnen uitbreiden. Het is iets wat nog niet heel lang speelt, je merkt dat het nog niet geïmplementeerd is.

I: Worden de leerkrachten gestimuleerd in hun competenties op dit gebied?

R: In de onderbouw zeker.

I: Hoe gebeurt dat dan?

R: We hebben veel overleg met elkaar, je houdt elkaar scherp, je zit op één lijn.

I: Dus meer collegiaal overleg? En van bovenaf?

R: Van bovenaf niks. Dit soort dingen staan nooit op de agenda van vergaderingen. Er wordt nooit gepraat over wat we belangrijk vinden. We hebben geen sociaal-emotionele methode. Wat doen we dan wel? Ik mis het delen van dit soorten dingen met elkaar. Net zoals muziek. Muziek is vaak een ondergeschoven kindje van je lesprogramma, zo is dit ook een ondergeschoven kindje in je team.

I: Wat zijn eventuele knelpunten of belemmeringen bij de implementatie van burgerschap in het curriculum?

R: Ik vind identiteit een ding, omdat we zo'n verschillende populatie hebben en ook verschillende leerkrachten. Ik denk dat we wel een team zijn waarin we kunnen overleggen en dat we daar al pratend een visie en missie kunnen formuleren.

I: Denk je dat de identiteit van invloed is op de invulling van burgerschap?

R: Ik denk het wel. Je ziet daar altijd wel iets van terug in burgerschap.

I: Positief of negatief?

R: Positief, de vele nationaliteiten, de vele geloofsovertuigingen die er zijn. De problemen die er daardoor zijn in de wereld. Dat zijn ook dingen die gebeuren in de maatschappij. Een knelpunt is misschien dat niet alle ouders zich daarin kunnen vinden. Ik zie ouders niet zomaar weglopen.

BIJLAGE 11. INTERVIEW RESPONDENT H.

Interviewer: Alexandra (I)

Respondent H. (R)

Datum: 3 juli 2019

I: Ik heb twintig vragen die vooral gaan over burgerschapsvorming en ook in relatie met deze school, met deze visie en deze missie.

R: Dat is dus een lastige, maar kijk maar eventjes. Hier heb ik mij totaal niet in verdiept het afgelopen jaar. Ik weet zelfs niet welke methode er daarvoor is. Ik denk Leefstijl.

I: Oké. Ik weet niet. Wat versta jij onder burgerschapsvorming? Dat is de eerste vraag.

R: Hoe je je als burger gedraagt in de maatschappij.

I: Oké. En wat houdt burgerschapsvorming in voor jou als directrice, als management op deze school met deze visie en deze missie?

R: Dat je kinderen probeert te ondersteunen om te leren hoe je met elkaar omgaat. Hoe je dat buiten school doet, binnen school, ik zou het mooi vinden als je dat breder kunt trekken. Dat is misschien op deze school nog wel eens lastig vanuit de christelijke invalshoek. Terwijl het christelijke juist is van diversiteit, homo's, lesbiennes. Het is het accepteren van iedereen en hoe ga je daar mee om.

I: Is dat een knelpunt, bijvoorbeeld de christelijke identiteit in dat opzicht?

R: Dat zou hier voor sommige ouders wel een knelpunt zijn, als je dus gaat zeggen in de klas dat homo's kunnen trouwen. Als je dat gaat bespreken, dan denk ik dat er een groep ouders is die misschien zelfs vinden dat je dat niet mag zeggen.

I: Hoe ga je daarmee om als school?

R: Ja weet je, het is mijn school niet.

I: Dat is waar.

R: Ik zit hier tijdelijk, dit soort dingen. Ik heb wel eens op een andere school er mee te maken gehad dat ik een lesbische leerkracht heb aangesteld. Er waren veel allochtone leerlingen. Zij gaf aan of dat wel kon of niet, word ik wel geaccepteerd, moet ik het misschien niet doen. Dat vind ik eigenlijk de omgekeerde weg. Wij vinden dat het gewoon kan, jij wordt gewoon benoemd als leerkracht, je hebt capaciteiten. En als ouders dat dan ingewikkeld vinden dan hebben zij volgens mij iets te doen. Als zij vinden dat zij hun kind niet bij een lesbische leerkracht in de klas willen hebben, dan moeten zij daar de consequenties voor nemen, niet omgekeerd. Maar dat is een persoonlijke mening. Ik weet niet hoe het hier zou zitten als ik hier een lesbische leerkracht zou aanstellen. Dat zou ik eerst moeten onderzoeken, hoe dat ligt. Maar persoonlijk vind ik niet dat het een belemmering mag zijn. Want dat vind ik namelijk ook christelijk.

I: Het is interpretatie ook natuurlijk. Hoe wordt er invulling gegeven aan burgerschapsvorming in de hele school? Zijn er voorbeelden die je kunt noemen?

R: Dat vind ik dus een hele lastige. Er is volgens mij geen specifieke methode voor. Leefstijl wordt ervoor gebruikt denk ik. Verkeer kun je eronder scharen, godsdienst heeft er mee te maken. Maar echt specifiek gericht op burgerschapsvorming, volgens mij, is dat er nu niet. Dat zou je aan een ander moeten vragen.

I: Dat heb ik ook gedaan.

R: En wat zeggen ze?

I: Ik heb bijna iedere leerkracht geïnterviewd en bijvoorbeeld M. trekt burgerschap heel klein en die vindt dat we maar twee activiteiten per jaar doen. Vaak Lievoren, het kerst zingen en het pannenkoekenfeest daar. Zij rekent dat onder burgerschap. Maar bijvoorbeeld M. van groep 5 die zegt dat ze sowieso wel drie of vier keer per dag bezig is met burgerschap in de klas. Zij heeft het ook over conflicten met anderen en zij is daar aan de lopende band mee bezig. Dus het is maar hoe je burgerschap interpreteert. Alleen doelgerichte activiteiten op burgerschap dat is er nog niet. Dat is niet erg, dat is niet het punt. Ik wou gewoon kijken hoe iedereen erin staat vooral. Burgerschap wordt vaak onderverdeeld in vier domeinen: cultureel, economisch, sociaal en politiek. Welke vier vind jij het belangrijkste voor de Gaspard?

R: Het belangrijkste. Economisch denk ik. Hoe je in de wereld staat. Dat vind ik ook een punt in deze tijd. Cultureel vind ik ook belangrijk. Welke had je nog meer?

I: Sociaal, politiek, cultureel en economisch.

R: Ze zitten ook allemaal wel tegen elkaar aan. Sociaal is ook een beetje wat ik zeg en politiek heeft er dan ook mee te maken.

I: Alles raakt elkaar.

R: Alles raakt elkaar, zeker. We hebben het hier met z'n allen te doen met elkaar op deze aardbol en in dit land, met de verschillen die er zijn. Dan denk ik wel, er is zoveel polarisatie, dan denk ik wel van: dat zitten we allemaal zelf te doen, in plaats van te zorgen met zijn allen dat het goed gaat. Dat is wel iets waarvan ik vind dat je kinderen wel op mag voorbereiden of mee vormen, hoe je omgaat met dingen die misschien niet bij jou passen, maar ook leven in een samenleving.

I: In de literatuur worden drie typen burgerschap genoemd: aanpassingsgericht, individualistisch en kritisch-democratisch. Aanpassingsgericht is dan vooral gericht op kennisoverdracht, waardenoverdracht. Individualistisch is kijken naar het individu, wat vind ik zelf belangrijk. Ik kan zelf een keuze maken, het gaat echt om eigen belang. En kritisch-democratisch is een beetje een mengelmoes van beide. Ik weet wat de waarden zijn en ik kan ook een keuze voor mijzelf maken, ik kan kritisch zijn op mijzelf, maar ook op anderen. En welk type burgerschap streeft de Gaspard het meeste naar? Of zou moeten streven?

R: Ik ga nu maar persoonlijke dingen zeggen want dat is makkelijker. Ik zou echt voor die laatste gaan. Ik houd niet van eigenbelang. Ik denk dat je er daarmee ook niet komt. Je luistert dan ook niet meer naar de ander. De eerste was?

I: Aanpassingsgericht.

R: Aanpassingsgericht. Je hebt altijd je waarden nodig, om altijd in verbinding te zijn met de ander. Voor mij is het echt die laatste.

I: Vind je dat de school een duidelijke visie heeft op burgerschap en integratie?

R: Nee.

I: Geeft de school hier planmatig invulling aan?

R: Nee.

I: Heeft de school deze visie verantwoord?

R: Nee.

I: De school heeft dus ook niet verantwoord hoe ze dit doen. Nee oké. Evalueert de school of de beoogde doelen van burgerschap en integratie zijn gerealiseerd?

R: Nee.

I: Wordt het aanbod van burgerschap afgestemd op de populatie?

R: Als je geen beredeneerd aanbod hebt dan kan je ook niet zeggen of het op de populatie is afgestemd.

I: Schenkt de school aandacht aan sociale competenties?

R: Ja dat zeker.

I: En hoe?

R: Dat zit heel erg in de start van het jaar, erg op de groep gericht, dus de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen, groepsvorming, groepsdynamiek en Leefstijl wordt daarvoor dus gebruikt. Dus daar zit dat wel in.

I: Is Leefstijl ook een methode die binnenkort vernieuwd wordt? Wordt deze behouden of?

R: Geen idee. Vorig jaar werd er wel gezegd dat deze vernieuwd zou worden, want hij werd niet zo veel gebruikt. Wat ik sowieso ook een punt vind, is dat er geen enkele methode tot nu toe, wat ik zie, nog niet zo super is. Ik heb er nog nooit een gezien waarvan ik dacht: wauw dat is wat je graag zou willen gebruiken. Of het is veel te groot, zoals Vreedzame School. Dat wordt heel veel gebruikt, maar ik vind dat het ook wel heel erg in lesjes zit. Het zit in een gedrag, in voorbeeldgedrag, in wie jij bent. Als leerkracht wat je mee wilt geven aan de kinderen zit veel meer in jouzelf dan in een lesje. Natuurlijk kunnen lesjes handig zijn en helpen, maar ik vind de Vreedzame school veel te veel lesjes.

I: Wordt er aandacht geschonken aan de diversiteit in de samenleving op deze school?

R: Omdat je wel moet. Je hebt verschillende diversiteit aan kinderen en ouders.

I: Worden op de Gaspard de basiswaarden en vaardigheden gestimuleerd voor participatie in de samenleving? Dus hebben kinderen van groep 8 alle vaardigheden en basiswaarden die ze nodig hebben om te functioneren in de samenleving?

R: Ja dat denk ik wel.

I: Is dat omdat de school veel aandacht besteed aan sociale competenties? Of?

R: Iedereen is druk bezig in de groep, dat de groep een veilige plek is voor kinderen. Als de basisveiligheid er niet is dan kom je niet tot ontwikkeling. En dat hoor ik ook van ouders, dat kinderen zich thuis voelen en veilig. Als je kinderen vraagt wat ze van de school vinden dan vinden ze het gezellig, dan vinden ze de leerkrachten leuk, dus ik denk dat erop zich wel. Tuurlijk zijn er uitzonderingen en gebeurt er wel eens wat. Die basis is echt wel goed.

I: Vind je het belangrijk om dezelfde waarden en normen uit te dragen als het team?

R: Ik als directeur?

I: Ja.

R: Als je ergens voor staat met zijn allen, en je bent directeur van een school dan moet je dat zelf net zo goed uitstralen.

I: Hoe heb je hier met jouw functie invloed op?

R: Je eigen voorbeeldgedrag. Hoe je zelf in het leven staat en met mensen omgaat. Mijn situatie is natuurlijk anders. Ik vlieg hem heel anders aan dan wanneer het mijn eigen school is. Als ik hier kom dan is dit niet het eerste wat ik oppak. Er lagen allemaal andere dingen, ik krijg een opdracht van het bestuur en daar ga je mee aan de slag. Daar zat bijvoorbeeld niet burgerschap bij, in principe ga ik ervanuit dat dat loopt of niet. Daar ga ik niet heel erg op sturen.

I: Ik heb daar in de situaties wel aandacht aan besteed dat dit anders is voor een interim.

R: Het behoort niet tot mijn opdracht dus.

I: Heeft jouw eigen identiteit invloed op de invulling van burgerschap op deze school? Stel je voor je zou wel hier directrice zijn.

R: Jawel, je neemt altijd jezelf mee, je eigen normen en waarden. En hoe je met zaken om wilt gaan. Ik weet niet of je dit weet, een voorbeeld van laatst. Dan gebeurt er iets in de situatie van een gezin, een grootmoeder die overlijdt. Het is niet direct burgerschap, maar ik sta dan wel heel dicht bij de situatie waar de kinderen ook betrokken zijn. Ik probeer te ondersteunen, zoals huisvesting, maar ik zit daar ook samen met veilig thuis en we kijken ook mee met de situatie. En dan vinden ze het ook nog goed dat ik kom controleren of het thuis nog wel goed gaat en of het nog wel opgeruimd is. Het is niet direct burgerschap, maar een gezin helpen om zich ook een beetje staande te houden. Dus dan probeer ik inclusief moeder ook een beetje te helpen om de goede dingen te doen voor haar kind. Het is niet direct burgerschap, maar het zegt wel wat over wat ik zelf belangrijk vind. Als ik zie dat een gezin echt in de knel kan komen, ik ga niet helemaal in een gezin, dat is mijn rol ook totaal niet. Maar als ik net aan de zijlijn mee kan doen en ze vertrouwen mij ook nog, als ik zo kan helpen dan help ik daarmee ook de drie kinderen.

I: Bied de school een werk- en leeromgeving aan waarin burgerschap en integratie zichtbaar zijn en waar leerlingen mee kunnen oefenen?

R: Ja dat is vooral je klassensituatie. Daar oefen je in.

I: Worden leerkrachten gestimuleerd in hun competenties op het gebied van burgerschap en didactiek van burgerschap?

R: Nee. Daar heb ik dus geen aandacht aan besteed.

I: Vind je dat de school genoeg bezig is met burgerschap?

R: Ik denk dat het veel explicieter kan. Het is al jaren dat het in de wet genoemd wordt. En landelijk wordt er weinig expliciet aandacht aan besteed. Er wordt heel veel aandacht aan besteed denk ik, maar niet expliciet. Niet met een beredeneerd aanbod. En afspraken met zijn allen.

I: Hoe zou je het graag willen zien? De meest gewenste situatie. Dus misschien niet op deze school, maar op een eigen school.

R: Dat je een beetje een handreiking hebt op welke onderdelen je eigenlijk gewoon echt expliciet aandacht aan moet besteden. Ik begin wel steeds meer terug te komen op alles via methodes. En vooruit geschreven dingen: dus als we dit, dit en dit doen, dan hebben we het dus goed geregeld en dan gaat het goed. Maar je kan alles volgens de regels doen, maar als jij geen contact met de kinderen maakt dan heeft burgerschap ook totaal geen zin om aan te leren. Dan leren ze het ergens anders, maar niet van jou. Dus het zit veel meer in de interactie die je hebt met je klas, met je kinderen, welke voorbeelden je zelf uitdraagt, maar ook de interactie die je hebt onderling, als team. Daar ben je ook een voorbeeld voor kinderen. Hoe je dingen oppakt, hoe je dingen doet. Dus ik zou het meer in het grotere geheel willen zien. Dan zou je een vorm moeten vinden van hoe je het daar regelmatig over hebt. Waar komt dit terug? Hoe doe je dat dan?

I: Als burgerschap op deze school geïmplementeerd zou worden, zie jij dan nog ergens knelpunten of belemmeringen?

R: Dan is het gewoon kijken wat je daarvoor gebruikt. Dan is zo'n methode, handreiking, iets, dat is een beetje je onderlegger en voor de rest hoeven er helemaal geen belemmeringen te zijn. De grootste belemmering die er kan zijn is dan of je een goede methode vindt. Die ook niet te betuttelend is, niet al te strikt is, die ruimte geeft. Iedereen mag ook van mij zijn eigen invulling eraan geven. Dat je op hoofdlijnen en kaders met elkaar afspreekt, hoe zorg je ervoor dat er sfeer is in de klas, respect voor elkaar, hoe doe je dat naar buiten toe? Hoe doe je dat naar andersgelovigen toe? Daar zou die voor mij zitten.

BIJLAGE 12. CODEREN

Vraag 1. Wat versta je onder burgerschapsvorming en burgerschapseducatie?

Respondenten	Respons	Open coderen
A	Ik denk dat het gaat over het vergelijken van het hier en op andere plekken. Wat is het verschil daarmee? Over elkaar helpen, je eigen verantwoordelijkheid, je plek in de maatschappij.	Helpen, eigen verantwoordelijkheid, plek in maatschappij.
B	Ik denk dat het inhoudt dat je kinderen klaar maakt om na die acht jaar dat ze bij jou op school hebben gezeten om de wereld in te stappen en wat ze allemaal tegen kunnen komen, en hoe je moet reageren op dingen en hoe je jezelf kunt redden, dat denk ik.	Zelfredzaamheid samenleving.
C	Ik vind het lastig, want volgens mij is het heel breed en neem ik het misschien soms letterlijk en te klein. Het kan veel groter, maar het is meer hoe je de kinderen opvoedt in het hier en nu om ze klaar te stomen voor de maatschappij en wat daar allemaal bij komt kijken.	Opvoeding, functie in samenleving.
D	Dat je kinderen opvoedt tot volwaardige burgers van de maatschappij. Dat ze hun eigen verantwoordelijkheden kennen, dat ze weten wat veiligheid is, voor henzelf maar ook voor anderen. Hoe ze met sociale media moeten omgaan.	Volwaardige burgers, eigen verantwoordelijkheid.
E	De manier waarop je in de wereld staat, hoe je met elkaar omgaat, welke regels er zijn, ben je op de hoogte van hoe het hier in Nederland gaat en hoe pas je je daarop aan en welke weg ga je daarin? Ik denk dat dat burgerschap is. Wat is jouw taak? Je hebt allemaal je eigen verantwoordelijkheid, mijn taak aan de groep is dat je dat uitlegt. Wat wordt er van jou hier verwacht in Nederland?	Plek in de wereld, eigen verantwoordelijkheid.
F	Burgerschapsvorming is hoe je hier in de maatschappij in Nederland staat. Dat is dan ook anders wanneer je dat in een ander land zou doen. Dat je ook politieke zaken leert en dat je dingen leert over de gang van zaken in Nederland. Bijvoorbeeld wegenbelasting en onze cultuur. Hoe gaan we met mensen onderling om? Het is dus vrij breed.	Plek in de maatschappij, kennis over bepaalde zaken.
G	Ik vind dat een lastige bij kleuters. Ik denk daarbij aan vakken die je doet om later in de maatschappij te kunnen functioneren. Dat je de kinderen voorbereid zodat ze straks als burgers de	Functie in de maatschappij.

	maatschappij in gaan. Dat vind ik bij kleuters best lastig om vorm te geven.	
H	Hoe je je als burger gedraagt in de maatschappij.	Burger in maatschappij.

Vraag 2. Wat houdt burgerschapsvorming in voor jou als persoon?

Respon- denten	Respons	Open coderen
A	Het grootste onderdeel is denk ik dat je actief meedoet aan de maatschappij en dat je weet welke rol je kan innemen en de rol die je wilt innemen en dat je ook op de hoogte bent van de rollen die er zijn en wat je zou kunnen betekenen voor deze maatschappij.	Actieve participatie, rol in de maatschappij.
B	Ik vind het belangrijk dat je bezig bent met normen en waarden binnen een gemeenschap. Ik ben zelf altijd bezig met 'wie goed doet, goed ontmoet', behandel anderen zoals je ook zelf behandeld wilt worden. Want je ziet maar wat er gebeurt als je alleen maar aan jezelf denkt in de wereld. En hoe maken we er met zijn allen een leefbare situatie van? Ik ben niet heel erg bezig met burgerschap moet ik eerlijk zeggen. Ik kijk wel nieuws en zo, maar ik duik er niet genoeg in. Ik ben ook helemaal niet bezig met politiek, als je kijkt naar religies dan probeer ik mij daar wel in te verdiepen. Daar probeer ik wel aandacht aan te besteden in de klas, maar voor mezelf weet ik het even niet.	Normen en waarden, kennis over anderen, politiek en religies.
C	Lastige vraag. Wat houdt het voor mij in? Hoe ik het ook zelf zie? Dat je dingen voor je medemens doet, dat vind ik wel heel belangrijk en er zijn natuurlijk veel verschillen in Nederland, in mensen, verschillende nationaliteiten en religies. Ik vind het heel belangrijk dat je daarmee om kan gaan en dat je weet dat die mensen er zijn en hoe je daar als persoon mee omgaat. En dat ook naar buiten brengt en uitstraalt naar buiten. Dat ieder mens er mag zijn. Dat vind ik een hele belangrijke daarin.	Naasteliefde, iedereen is uniek.
D	Ik denk hetzelfde als wat ik de kinderen wil leren. Hoe ik veilig en betrouwbaar kan zijn en hoe ik in deze maatschappij sta, hoe ik omga met andere mensen, met respect en eerlijkheid.	Functie in maatschappij, veiligheid en betrouwbaarheid.
E	Het is een stukje identiteit. Hoe sta je in het leven? Hoe doe je de dingen? Je bent niet alleen op de wereld, het is ook een stukje opvoeding die je meekrijgt. Hoe ga je met elkaar om? Hoe sta je in de buurt? Mijn ouders woonden op een boerderij en die hadden weinig met burens te maken. Ik woon hier nu in een straat waar je wel te maken hebt met burens. Hoe doe je dat dan? Hoe doe je dat netjes als je een schuur wilt bouwen en een vergunning moet aanvragen. Dat je daarin ook nadenkt. Soms denk je alleen aan jezelf en vergeet je dat andere mensen ook te maken hebben met de dingen die jij doet. De gevolgen zijn ook voor anderen.	Identiteit, omgang met anderen.

F	Dat ik weet hoe ik mijzelf in de maatschappij staande houd, waar ik mij begeef, dat ik weet waar ik instanties kan vinden, dat ik weet waar ik naartoe kan gaan. Burgerschap is bij mij ook wat breder omdat ik zelf geloof en naar de kerk ga. Daar zit ook een christelijk aspect in bij mij. Dat verandert mijn burgerschap wel enigszins.	Zelfredzaamheid in samenleving, christelijke identiteit.
G	Ik denk dat het belangrijk is dat je als persoon daar een stukje van mee krijgt op school. Ik zou er meer mee bezig moeten zijn dan dat ik ben, daar ben ik eerlijk in. Het is iets wat van de laatste jaren is en wat vroeger niet echt aan de orde was. Burgerschap is iets waar we ook wat mee moeten op school.	Persoonlijke ontwikkeling.
H	Dat je kinderen probeert te ondersteunen om te leren hoe je met elkaar omgaat. Hoe je dat buiten school doet, binnen school, ik zou het mooi vinden als je dat breder kunt trekken. Dat is misschien op deze school nog wel eens lastig vanuit de christelijke invalshoek. Terwijl het christelijke juist is van diversiteit, homo's, lesbiennes. Het is het accepteren van iedereen en hoe ga je daar mee om.	Omgang met anderen, christelijke identiteit.

Vraag 3. Hoe geef je invulling aan burgerschapsvorming in de klas? Hoe doe je dit? Hoe vaak? Met welk materiaal? Wat voor lesactiviteiten of kleine momenten in de klas kan je hier noemen?

Respon- denten	Respons	Open coderen
A	Ik geef het niet als los vak, burgerschap, helemaal niet eigenlijk, maar we hebben laatst een project gedaan met aardrijkskunde en daar ging het over het vergelijken: hoe wonen we hier, hoe wonen ze daar. Welke culturen hebben ze daar? Hoe is de infrastructuur hier en hoe is de infrastructuur daar?	Niet expliciet aandacht voor.
B	Heel veel praten met elkaar. Ik geef sociaal-emotionele lessen in de vorm van klassenvergaderingen, of tussen momentjes in om te kletsen dat mensen hun zegje kunnen doen. We bedenken oplossingen, we benoemen ons gevoel en wat een ander dat voor gevoel geeft. Is het dan ook zo bedoeld? En ze mogen ook aangeven wat ze wel of niet fijn vinden in de klas. Wat kan de juf daar anders aan doen? Afspraken met elkaar maken voor binnen en voor buiten, hoe ga je met elkaar om? In de klas niet alleen aandacht besteden aan het christelijk geloof, maar ook aan de islam. Je hebt ook meerdere identiteiten in de klas. Ik vind dat wel moeilijk omdat ik best wel een christelijke klas. Ik wil niet te veel met andere geloven bezig zijn anders krijg ik ouders op mijn dak. Daar ben ik ook altijd mee bezig. Verder heb ik het ook over de natuur, over de plastic soep en wat kan je zelf doen thuis om het milieu een handje te helpen, daar hebben we het wel vaak over. We kijken elke dag Jeugdjournaal en dan hebben we het over de stelling. En we zijn nu bezig met het debat op donderdag en dan pak ik stellingen die voornamelijk te maken hebben met de basisschool en onze klas. Voorbeeld was vorige week een stelling: 'de klassendienst is verantwoordelijk voor de stoelen die niet op tafel gezet zijn', omdat we daar altijd discussie over hebben. Toen heb ik gezegd wie de beste argumenten kan bedenken met zijn team, jullie zijn voor, jullie zijn tegen en die wint. Dat is wel heel mooi. We hebben het ook gehad over de waarde van CITO. En de oudjes tegenover ons, Lievoren. We hebben natuurlijk aan het begin van het schooljaar het kerstconcert gehad en daar heb ik gewerkt. Ik heb daarmee korte lijntjes en het is een beetje een traditie geworden dat ik daar elk jaar kom om te komen zingen met instrumenten.	<p>Dialogoog, sociaal-emotionele lessen, aandacht voor religies, milieu, voor de buurt om de school.</p> <p>Twee keer een uur per week.</p> <p>Materiaal ingezet.</p>

	<p>Ik denk dat je er zeker 1 keer per week flink mee bezig moet zijn. Liever meer, wat het zijn wel belangrijke dingen. Soms denk ik wel dat burgerschap belangrijker is dan rekenen. Maar het ligt er ook een beetje aan. We hebben het er best wel vaak over, ik denk wel 2x per week een uur.</p> <p>Filmpjes op internet, dat is wel mooi en het heeft effect omdat je het dan ziet. Met het project zijn we nu natuurlijk bezig met plastic. Wat voor effect heeft plastic op de aarde? En dan gaan we ook echt knutselen. En dan moeten ze van thuis meenemen. SOVA (sociaal-emotionele vaardigheden) doe ik dan uit mijn hoofd daar gebruik ik Leefstijl niet voor want ik vind het een beetje gek om uit een werkboekje te werken. Jeugdjournaal.</p>	
C	<p>Ik gebruik het vaak in de klas, de verschillen tussen de kinderen. Dat ze er allemaal mogen zijn, hoe je ook bent dat je respect hebt voor elkaar en dat het niet uitmaakt dat je anders bent. Dat het eigenlijk heel normaal is en dat het erbij hoort. Dat komt vooral dan terug.</p> <p>We hebben bijvoorbeeld Leefstijl, maar daar komt niet heel veel in terug vind ik. Dus je pakt het met thema's vooral, nu hebben we het bijvoorbeeld over verschillende landen. Maar juist ook met Kind op Maandag, dan komen er onderwerpen naar voren waar je het over kan hebben. De dagelijkse zaken die gebeuren, regels die je tegenkomt. Het is niet dat ik veel materialen zelf heb, maar het is er vaak in kringgesprekken.</p> <p>Gericht niet veel, maar ik denk dat het tussendoor wel veel gebeurt. Je doet het dan elke dag wel. Gemiddeld 1x per dag.</p>	<p>Thema's gebruiken voor burgerschap, kringgesprekken.</p> <p>Niet expliciet aandacht.</p> <p>1 keer per dag.</p>
D	<p>Door kringgesprekken en thema's aan te halen, bijvoorbeeld van sociale media of als er iets gebeurd is. Hoe ga je daar mee om? Bijvoorbeeld als kinderen ruzie hebben, hoe los je dat op? Door sorry te zeggen, door te luisteren naar elkaar. Thema's binnen Leefstijl, ook thema's met de zaakvakken of Nieuwsbegrip. Maar meer gewoon door in gesprek te gaan en voorbeelden te geven hoe je het wilt hebben.</p> <p>Ja Kind op Maandag. Ook dingen die voorvallen zoals het Jeugdjournaal. Als er iets niet goed gaat, of ze hebben ergens ruzie over of het is een item waar we het over kunnen hebben, dat pak je dan aan. Het kan ook bijvoorbeeld uit de kinderen zelf komen, als er iemand is overleden dan ga je daar over praten.</p> <p>Voor mijn gevoel is dat wel veel. Ik denk dat je de helft van de dag daarmee bezig bent als voorbeeld van hoe jij je gedraagt of als je</p>	<p>Kringgesprekken, thema's binnen Leefstijl, Kind op Maandag.</p> <p>Helft van de dag expliciet bezig met burgerschap.</p>

	<p>gesprekjes aangaat of als je de regels van de groep bespreekt. Ik denk dat burgerschapsvorming door alles heen zit. Je bent denk ik voor de helft van de tijd daarmee bezig. Het is heel breed voor mij.</p>	
E	<p>Dat vind ik in groep 4 nog wel een lastige. Je hebt vaak de gewone gesprekken tussendoor waarin kinderen vertellen wat er is gebeurd in het weekend of op school. Dan ga je daarop in en dan bespreek je de regels. Bijvoorbeeld bij het Cruifcoart, als er daar iets fout gaat wie is er dan verantwoordelijk voor? Hoe los je dingen op? Dit is algemeen terrein dus er gelden andere regels dan op het voetbalveld. Bij leefstijl komt het ook nog aan bod dat er verschillen zijn. Wat voor de een normaal is, is voor de ander een uitzondering. Ieder weekend uitgaan of altijd thuis zijn. Dat je ook verder kijkt, bijvoorbeeld naar musea. Het is zoveel daar kan je wat mee. In plaats van hier alleen in Baarn. Dus dat probeer je wel aan te reiken. Je merkt dat kinderen in een kleine wereld leven. Of ga eens fietsen, er zijn kinderen die alleen van huis naar school fietsen, ga eens naar het dorp fietsen. Dat je de wereld groter maakt.</p> <p>We hebben Lievoren, dus daar zingen we altijd met kerst en we hebben het pannenkoekenfeest. Dat is ook wel iets van burgerschap, maar ik zou het meer willen doen, maar je merkt dat het jaar vol zit met allerlei activiteiten en wat gaan we nog meer doen? De tuintjes bij de Montini is een voorbeeld van iets wat ook leuk zou zijn bij ons. Misschien is er wel een oud mannetje die het heerlijk vindt om bij ons te kijken of om te schoffelen. Het zijn soms die kleine dingen, maar je moet soms zo organiseren. En dat maakt het dat je denkt laat maar. Het is leuk als we die mensen uitnodigen bij een weekopening of weeksluiting, maar dan hebben we een kartrekker nodig die daar heel actief mee is.</p> <p>Bij wereldoriëntatie heb je wel wat materiaal. Achter de school zit de sloot, ik weet niet of dat onder burgerschapsvorming valt, maar het materiaal gebruik ik niet in groep 4. We sturen wel eens een kaartje voor een ander.</p> <p>Je hebt de kerstactiviteit en het pannenkoekenfeest, maar doet met name groep 5. Echte activiteiten ongeveer twee in het jaar en dat is niet veel als je iets wilt bijbrengen.</p>	<p>Dialogoog in de klas, aandacht voor de buurt om de school.</p> <p>Materiaal bij wereldoriëntatie.</p> <p>Gerichte activiteiten twee keer per jaar.</p>
F	<p>Voorals 's ochtend veel als we in de kring zitten. Ik bid voor dingen en daar gebruik ik dingen uit het nieuws bij. Bijvoorbeeld verkiezingen, maar het kan ook langskomen als je Wereldoriëntatie doet of begrijpend lezen. Wat zou jij in die situatie</p>	<p>Kringgesprekken, wereldoriëntatie, Leefstijl, Nieuwsbegrip.</p>

	<p>doen. Of bij Leefstijl: hoe ga jij met een ander om? Dus het zit in diverse vakken, ik geef het niet heel bewust, maar het komt iedere dag diverse keren langs.</p> <p>Voor het nieuws kijken we dan vooral naar Nieuwsbegrip. We gebruiken Wijzer als het gaat om wereldoriëntatie en ook bijvoorbeeld bij het voorlezen.</p> <p>Ik denk dat er elke dag wel drie of vier keer een moment is waar je het over hebt.</p> <p>Een activiteit daarop gericht doe ik volgens mij niet. Leefstijl dan wel, dat doe ik dan één keer per week en dat zou je wel gericht kunnen noemen.</p>	<p>Drie of vier keer per dag.</p> <p>Expliciet één keer per week.</p>
G	<p>Je hebt de sociale vaardigheden, de normen en waarden, hoe ga je met elkaar om. Hoe los je een ruzie op, wat kan je doen als je ergens een probleem tegenkomt? Maar ook in het spel, dus naar de winkel gaan, hoe moet je betalen enzovoorts. Dus de dingen die je later ook doet.</p> <p>Zeker bij kleuters proberen we daar altijd materiaal bij te hebben. Ik gebruik geen methode.</p> <p>Ik denk dat ik elke dag van de week daar tijd aan besteed. Of het spelen in een winkel, of de sociale vaardigheden. Ik heb er geen methode voor.</p>	<p>Sociale vaardigheden in spel.</p> <p>Materiaal door thema's, geen methode.</p> <p>Elke dag aandacht voor.</p>
H	<p>Dat vind ik dus een hele lastige. Er is volgens mij geen specifieke methode voor. Leefstijl wordt ervoor gebruikt denk ik. Verkeer kun je eronder scharen, godsdienst heeft er mee te maken. Maar echt specifiek gericht op burgerschapsvorming, volgens mij, is dat er nu niet. Dat zou je aan een ander moeten vragen.</p>	<p>Verkeer, godsdienst, Leefstijl, niet specifiek op burgerschap.</p>

Vraag 4. Als we kijken naar de vier domeinen van burgerschap (politiek, sociaal, cultureel en economisch) waar zou je dan als leerkracht het meest op willen focussen?

Respon- denten	Respons	Open coderen
A	Sociaal. Dat vind ik veruit het belangrijkste. Je bent altijd bezig met sociale contacten dus dan vind ik het ook belangrijk dat we daar de meeste aandacht aan besteden.	Sociaal.
B	Sociaal. Omdat je daar echt iets mee kan vind ik, in de klas ben je continue in sociale beweging met elkaar. Je zit in een klas met 25 kinderen op school, het kan niet anders dat je daar veel aandacht aan besteed. En buiten kom je mensen tegen, in de supermarkt, als je met iemand in de bus zit kom je mensen tegen. Ik vind sociaal wel de belangrijkste. Als je sociaal niet op orde is dan kan je ook niet bij politiek veel bereiken. Je moet alles samendoen vind ik.	Sociaal.
C	Sociaal. Voor de kleuters is dat wat het dichtste bij hun belevingswereld past.	Sociaal.
D	Sociaal wel. Politiek niet, daar heb ik geen verstand van en dat vind ik voor deze doelgroep ook nog niet zo belangrijk. Cultureel wel. Sociaal bovenaan, de interactie tussen mensen en cultureel ook omdat je verschillende culturen in de klas hebt.	Sociaal.
E	Ik denk dat voor groep 4 politiek te ingewikkeld is. Je legt wel uit dat er een minister en een president zijn, dat komt wel aan bod in de lesstof. Ik denk dat sociaal heel veel tussen neus en lippen doorgaat. Ik denk dat sociaal het meeste aan bod komt voor groep 4. De meeste zijn nog niet bezig met economisch in groep 4. Dat komt later, ik denk dat dat meer is voor bovenbouw.	Sociaal.
F	Om een belangrijkste te kiezen vind ik lastig, want ik vind ze allemaal belangrijk. Ze hoeven niet alles te weten over de politiek, als ze maar weten hoe de verkiezingen werken en dat er geld wordt verdeeld en dat er een begroting is met Prinsjesdag. Dat kinderen uit groep 4 daar wat van weten vind ik belangrijk. Aan de andere kant kan je sociaal veel meer uitleggen en meer met hen doen, dus daar ligt meer de nadruk. Economisch zit er nog niet heel veel in, in groep 4. Welke zei je nog me er? Cultureel staat ook minder hoog. Ik denk dat sociaal het hoogste staat, politiek daarna en dan cultureel en economisch. Maar dat ligt ook aan de groep, ik heb ook bovenbouw gedaan en dan zou economisch hoger op het lijstje staan. Dan zou je meer uitleg	Sociaal.

	geven over hoe bedrijven dat doen, wat voor geldstromen er zijn, andere landen vergelijken.	
G	<p>Ik denk op het sociale.</p> <p>Omdat ik dat zelf heel belangrijk vind, de sociale vorming bij de kleuters heeft ook een hoofdrol, daarna bouwen ze het uit. Hier leren ze de beginselen van de sociale vaardigheden. Het heeft ook te maken met hoe je bent als persoon zelf, dat je normen en waarden hebt en dat je dat mee kan geven. Maar cultureel heeft ook wel wat. Ik vind het project van Kunst & Cultuur altijd leuk, die komen van de gemeente vandaan. De leerlingen komen dan in aanmerking met dans, theater. Dat vind ik ook een belangrijke, maar dat mag wel meer. Ook dat is heel leuk om in te zetten bij de kleuters. Het is fijn dat je subsidie krijgt, dat er projecten worden gedaan, vanuit de gemeente die daarop gericht zijn.</p>	Sociaal.
H	<p>Het belangrijkste. Economisch denk ik. Hoe je in de wereld staat. Dat vind ik ook een punt in deze tijd. Cultureel vind ik ook belangrijk. Welke had je nog meer?</p> <p>Ze zitten ook allemaal wel tegen elkaar aan. Sociaal is ook een beetje wat ik zeg en politiek heeft er dan ook mee te maken.</p> <p>Alles raakt elkaar, zeker. We hebben het hier met z'n allen te doen met elkaar op deze aardbol en in dit land, met de verschillen die er zijn. Dan denk ik wel, er is zoveel polarisatie, dan denk ik wel van: dat zitten we allemaal zelf te doen, in plaats van te zorgen met zijn allen dat het goed gaat. Dat is wel iets waarvan ik vind dat je kinderen wel op mag voorbereiden of mee vormen, hoe je omgaat met dingen die misschien niet bij jou passen, maar ook leven in een samenleving.</p>	Economisch.

Vraag 5. In de literatuur worden drie typen burgerschap genoemd: aanpassingsgericht, individualistisch en kritisch-democratisch, waar streef jij het meeste naar?

Respondenten	Respons	Open coderen
A	Kritisch-democratisch. Dit omdat ik vind dat leerlingen kritisch moeten zijn en dit ook moeten leren.	Kritisch-democratisch.
B	Kritisch-democratisch. Soms dan vind je wel eens wat, je hebt niet altijd gelijk en soms moet je je gewoon neerleggen bij sommige dingen. Soms moet er een knoop doorgehakt worden en dan is er de zoveelste discussie over buiten met tafelen. Jongens we blijven bezig met deze discussie en nu hak ik gewoon de knoop door en dan is het maar zo. In het begin denken ze misschien 'ah balen', maar daarna denken ze aan de voordelen voor de hele klas. Omdat de klas dan daar beter onder gedijt.	Kritisch-democratisch.
C	Die laatste. Ik denk dat het heel belangrijk is dat kinderen weten wat er allemaal is en deze regels zijn er en dit is allemaal belangrijk om te weten, maar ik vind het ook heel belangrijk dat ze daar een eigen mening in hebben en dat ze het gevoel hebben dat ze daar zelf in mogen kiezen.	Kritisch-democratisch.
D	Ik denk de laatste, kritisch-democratisch. Dat je bewust bent van wie je zelf bent, met je eigen kwaliteiten en mindere kanten en hoe je dat in de samenleving kan vormgeven. Maar wel kritisch blijven en niet alles maar aannemen. Dus zelf blijven denken.	Kritisch-democratisch.
E	Ik ben niet kritisch denkend. Ze moeten ook allemaal aan bod komen, dat is natuurlijk het mooiste. In groep 4 draag je een aantal waarden over, maar je probeert hen ook meer te laten nadenken over hun rol en wat ze daarin kunnen betekenen. Het thema 'plastic soep' is ook leuk, als je dat met waardenoverdracht doet, maar het raakt de kinderen veel meer als het in hun belevingswereld zit. Ik denk dat het individualistische beter binnenkomt omdat ze er dan zelf wat mee gaan doen.	Individualistisch.
F	Het laatste type vind ik het belangrijkste, maar in de onderbouw ben je meer bezig met de eerste variant. Omdat het kritisch denken zich wel ontwikkeld, maar die zit er nog niet erg in. Kinderen hebben daar ook goede voorbeelden van nodig en weten waar ze aan toe zijn. Dat begint zich een beetje te ontwikkelen in groep 3 en 4. Dat vind ik juist interessant om daar mee bezig te zijn. Wat is jouw mening? Wat vind je daarvan? Hoe kan je dat overbrengen naar een ander? Dat vind ik interessant. Ik heb niks met het individualistische, maar dat heeft te maken met	Kritisch-democratisch.

	mijn geloofspunt. Ik vind de wereld op dit moment erg egocentrisch en dat is niet mijn manier.	
G	Kritisch-democratisch.	Kritisch-democratisch.
H	Ik ga nu maar persoonlijke dingen zeggen want dat is makkelijker. Ik zou echt voor die laatste gaan. Ik houd niet van eigenbelang. Ik denk dat je er daarmee ook niet komt. Je luistert dan ook niet meer naar de ander. De eerste was?	Kritisch-democratisch.

Vraag 6. Er zijn verschillende burgerschapscompetenties, welke zou jij het meest willen stimuleren?

Respon- denten	Respons	Open coderen
A	<p>Conflicten hanteren, andere mensen helpen, verantwoordelijkheid nemen voor het eigen leren, belangen behartigen, relaties aangaan en onderhouden, meedoen in besluitvorming, kritische meningsvorming en functionele rollen vervullen.</p> <p>Omdat je in groep 6 nog meer bezig bent met sociale contacten en conflicten oplossen dan met een kritische mening. Tuurlijk ben je daar wel mee bezig maar ik vind het meer een groep 7 of groep 8 iets.</p>	<p>Conflicten hanteren, mensen helpen, verantwoordelijkheid eigen leren, belangen behartigen, relaties aangaan, besluitvorming, meningsvorming, functionele rollen.</p>
B	<p>Relaties aangaan en onderhouden, andere mensen helpen, kritische meningsvorming, verantwoordelijkheid nemen voor het eigen leren, conflicten hanteren, meedoen in besluitvorming en belangen behartigen.</p>	<p>Relaties aangaan, mensen helpen, meningsvorming, verantwoordelijkheid eigen leren, conflicten hanteren, besluitvorming, belangen behartigen, functionele rollen.</p>
C	<p>Relaties aangaan en onderhouden, andere mensen helpen, conflicten hanteren, verantwoordelijkheid nemen voor het eigen leren, functionele rollen vervullen, belangen behartigen, kritische meningsvorming en meedoen in besluitvorming.</p>	<p>Relaties aangaan, mensen helpen, conflicten hanteren, verantwoordelijkheid eigen leren, functionele rollen vervullen, belangen behartigen, meningsvorming, besluitvorming.</p>
D	<p>Oe, dat vind ik een lastige. Ik vind relaties aangaan en onderhouden heel belangrijk, vooral in deze groep. Daarna andere mensen helpen en conflicten hanteren. Dit omdat er soms nog wel eens conflicten zich voordoen in de klas en het is toch handig als de kinderen weten hoe ze dit moeten oplossen. Dan verantwoordelijkheid nemen voor het eigen leren, kritische meningsvorming, meedoen in besluitvorming, belangen behartigen en als laatste functionele rollen denk ik.</p>	<p>Relaties aangaan, mensen helpen, conflicten hanteren, verantwoordelijkheid eigen leren, meningsvorming, besluitvorming, belangen behartigen, functionele rollen.</p>

E	<p>Als ik nu naar onze klas kijk dan zitten we vooral bij: als er iets gebeurt, hoe ga je daar mee om en hoe los je dat op. Dus bij conflict hanteren, daarin zit ook andere mensen helpen. Je ziet dat iemand dit lastig vindt en hoe kan je de ander daarin helpen? Er staat iemand alleen buiten, hoe kan je diegene vragen om mee te spelen? Dan relaties aangaan. Je ziet dat in groep 4 dat aan het verschuiven is, vrienden die er altijd waren dat verandert, karakters veranderen. Dat is iets wat doorgaat naar groep 5. Wanneer ben je een goede vriend? Als je boos bent kan je dan de volgende dag het weer goedmaken? Daarbij is het belangrijk dat het niet definitief voorbij is, maar dat een ruzie normaal is in een relatie. Met verantwoordelijkheid nemen voor het eigen leren zijn we nog aan het worstelen. De kinderen zitten hier niet voor mij, ze zitten hier voor hun eigen toekomst. De vraag daarbij is wat ze dan nodig hebben, welke vakken daarbij belangrijk zijn. Op school heb je alle vakken dus daar moet je aan meedoen, maar je moet je focussen op de vakken waar je goed in bent. De vakken die je echt nodig hebt, probeer daar sterker in te worden. Het leerdoelenplan voor henzelf vind ik daar mooi bij passen. Meedoen in besluitvorming is als je iets met elkaar gaat afspreken. Je ziet nu dat een aantal kinderen daar nog niet aan meedoen en ook niet meedenken. Kritische meningsvorming hoort daar ook bij. Functionele rollen vervullen, wat versta jij daaronder?</p>	<p>Conflict hanteren, mensen helpen, relaties aangaan, verantwoordelijkheid eigen leren, besluitvorming, meningsvorming, functionele rollen, belangen behartigen.</p>
F	<p>Dus eerst relaties aangaan en onderhouden, andere mensen helpen, conflicten hanteren, verantwoordelijkheid nemen voor eigen leren, kritische meningsvorming, meedoen in besluitvorming, belangen behartigen en functionele rollen vervullen.</p>	<p>Relaties aangaan, mensen helpen, conflicten hanteren, verantwoordelijkheid eigen leren, meningsvorming, besluitvorming, belangen behartigen, functionele rollen.</p>
G	<p>Andere mensen helpen, relaties aangaan en onderhouden, conflicten hanteren, verantwoordelijkheid nemen voor het eigen leren, meedoen in besluitvorming, belangen behartigen, kritische meningsvorming en functionele rollen.</p>	<p>Mensen helpen, relaties aangaan, conflicten hanteren, verantwoordelijkheid eigen leren, besluitvorming, belangen behartigen,</p>

		meningsvorming, functionele rollen.
H	-	-

Vraag 7. Wat houdt burgerschapsvorming in voor jou als leerkracht binnen deze school?

Respon- denten	Respons	Open coderen
A	<p>Ik denk dat we daar niet een hele duidelijke missie of visie over hebben, we hebben het zolang ik hier ben nog niet over gehad, dus welke doelen we willen behalen en in welke groep we dat willen doen. Naar mijn weten hebben we nooit de SLO-doelen erbij gepakt en gekeken van wat staat er nou eigenlijk in en hoe doen we dat in de klas? En hoe doen we dat structureel in de klas? Dus ik denk dat daar, nou geen stappen, maar überhaupt aan begonnen moet worden. Van wat willen we daar eigenlijk mee? Willen we het als los vak in de klassen? Ik denk dat je het wel snel doet, maar dat we nu nog niet bewust doen.</p>	<p>Geen duidelijke missie of visie.</p>
B	<p>Je hebt te maken met allemaal verschillende identiteiten op de school en je moet je daarop instellen. Niet alleen gericht op religie, maar ook op leerstijlen en gedragsmatige dingen. Je hebt te maken met de school in een gemeenschap. Je moet Lievoren rekening houden, of af en toe de mensen van de Trits waarmee je moet sparren om het rooster. Je bent ook samen met de Montini, twee scholen in één gebouw. Als ik denk aan het politieke gedeelte dan zit ik te denken aan de stakingen. Dat is wel iets wat speelt in het onderwijs en waar ik mezelf nog niet een goede plaats in kan geven. In het begin dacht ik 'ja ik ga staken' en toen ben ik ook naar Den Haag gegaan en bij de tweede keer staken dacht ik 'mwah' en bij de derde keer had ik er genoeg van want ik ben natuurlijk een startende leerkracht. Ik denk nu gewoon aan het geld en ik vind het moeilijk om mezelf daar een plek in te geven, van waar sta ik nu. Ik ben daar nog niet oud genoeg voor. Of nog niet lang genoeg in het vak zit. Ook heb ik niet zo'n sterke mening als het gaat om het politieke vlak.</p>	<p>Afspraken met anderen, verschillende identiteiten.</p>
C	<p>De populatie is heel wisselend, ook wat er allemaal binnenkomt en ik denk dat juist daarom heel belangrijk is om er nog meer mee te doen dan dat ik nu doe. Ik vind het juist heel leuk die verschillen en dit ook de kinderen te leren, maar zeker ook de ouders kan je daarin begeleiden en helpen. Daarom vind ik het juist leuk om op een protestants-christelijke school te werken, omdat je daar nog zoekende in bent. Je wilt wat uitdragen naar buiten, maar je hebt zo met die verschillende mensen te maken. Verschillende meningen en wat iedereen daarvan vindt waardoor het soms wel</p>	<p>Wisselende populatie, omgaan met verschillen tussen mensen.</p>

	gedoe oplevert, maar ik vind het ook heel leuk om dat te doen omdat niet iedereen hetzelfde denkt.	
D	Ik denk dat het niet heel veel verschilt met het algemene, ik voel me op deze school passend. Dus wat zij hier uitdragen is respect hebben voor elkaar, ook met geloofsinhoud, daar sta ik helemaal achter en dat deel ik. Ik denk dat daar niet veel verschil in zit voor mij.	Respect voor elkaar.
E	Het is een wat strakker milieu. Je focust erg op relaties. Hoe zeg je dingen? Je waarborgt de veiligheid. Bij sommige leerlingen is de thuissituaties er niet naar. Bij sommige dingen weet ik niet of het bij burgerschapsvorming past, je bent als school daar wel verantwoordelijk voor. Het signaleren van dingen die gebeuren. Verder vind ik dat je op deze school op het sociale vlak aan het werk bent. Het welzijn van een kind moet eerst goed zijn voordat ze tot leren komen. Er zijn een aantal in de klas die blokkeren omdat hun thuissituatie niet goed is en dus minder uit de verf komen. Iedere dag is dat wel aanwezig.	Focus op relaties en het sociale.
F	Vooral op deze school het relaties aangaan, andere mensen helpen, er voor elkaar zijn. Het 'samen' zijn. Dat kwam ook naar voren tijdens de vergadering over onze visie en missie. Het 'samen' doen, ik denk dat dat het speerpunt is.	Relaties aangaan en samen doen.
G	De eerste vier vind ik belangrijk om in te investeren, maar ik denk dat we als school nog een slag kunnen slaan om ook de andere vier competenties te belichten. Nu we meer werken vanuit de doelen, denk ik dat daar meer ruimte voor is. Er is meer ruimte om een echte les te geven die te maken heeft met burgerschap, belangen behartigen, besluitvorming, dat soort vormen.	Werken vanuit de doelen zorgt voor les over burgerschap.
H	-	-

Vraag 8. Vind je dat de school een duidelijke visie heeft op burgerschap en integratie? Waarom wel/waarom niet?

Respon- denten	Respons	Open coderen
A	Ik denk dat we daar niet een hele duidelijke missie of visie over hebben.	Geen duidelijke missie/visie.
B	Denk niet zo. Het is niet zo dat wij duidelijk hebben waar we aan werken, allemaal doelen streven wel naar. Ik denk niet dat wij daar een hele duidelijke visie op hebben. Heb jij wel eens bij de visie gekeken of het er duidelijk staat?	Geen duidelijke missie/visie.
C	Ik denk dat we daar nu wel mee bezig zijn, dat we dat heel duidelijk verwoorden dat de kinderen uniek zijn en dat ze mogen zijn wie ze zijn zoals die is en iedereen is welkom. Maar we zijn nog wel een beetje aan het worstelen met iedereen is welkom. Je wilt je christelijke identiteit wel behouden dus dat is waar we nu nog een beetje mee zitten, waar ikzelf ook nog mee worstel met of dat ook heel duidelijk is voor de ouders.	Wordt aan gewerkt. Worsteling met identiteit van de school en 'iedereen is welkom'.
D	Ik zou het niet weten. Ik ken niet de papieren missie. Ik sta achter het klimaat dat ik voel en dat ik zie.	Geen idee.
E	Nee, ik zou niet weten waar ik hem moet vinden. Ik denk dat je in de visie allerlei dingen bedenkt en dat iedere leerkracht zijn verantwoordelijkheid neemt. Maar er staat nergens opgeschreven wat onze visie op burgerschap is. Ik heb hier nooit een vergadering gehad over burgerschap, daarin is nog wel een stap in te maken.	Geen papieren missie/visie op burgerschap.
F	Er is meer een visie rondom identiteit. Over burgerschap wordt niet heel bewust nagedacht. Ik zie dat die zin verplicht in het schoolplan staat en die zetten we er ook keurig in en die wordt ook verwoord, maar om te zeggen dat het veel inhoud, dat weet ik niet. Ook of iedereen weet wat het inhoudt, dat vraag ik me af.	Visie op identiteit. Niet expliciet aandacht voor burgerschap.
G	Als ik eerlijk ben, vind ik dat we er te weinig mee bezig zijn. We weten wel waar de stip op de horizon ligt, we weten waar we met de vakken naartoe willen, maar we praten bijna nooit over burgerschap. Het komt eigenlijk nooit naar voren in vergaderingen.	Burgerschap wordt nooit besproken.
H	Nee.	Nee.

Vraag 9. Geeft de school hier planmatig invulling aan?

Respon- denten	Respons	Open coderen
A	Nee.	Nee.
B	Niet echt. Niet planmatig.	Niet planmatig.
C	Dat mag wel wat meer, ik ben zelf ook zoekende want ik doe nu maar wat. Dus dat mag meer vanuit school komen.	Nee.
D	Nee geen idee. We hebben wel Leefstijl.	Geen idee.
E	Niet dat ik weet.	Geen idee.
F	Niet heel planmatig volgens mij. Iedereen doet dat naar eigen inzicht. Bij planmatig denk ik aan methode.	Niet planmatig.
G	Nee. Ik denk dat dit ook komt omdat we niet echt een methode hebben voor sociaal-emotioneel. Op mijn vorige school heb ik met de Vreedzame school gewerkt en daar zitten dit soort dingen in verweven. Dat bied je dan automatisch al aan. Dat hebben we niet, we hebben een verouderde Leefstijl. Dat wordt wat minder gebruikt en daarom zijn we er wat minder mee bezig.	Nee.
H	Nee.	Nee.

Vraag 10. Heeft de school deze visie verantwoordt?

Respon- denten	Respons	Open coderen
A	Nee.	Nee.
B	Nee.	Nee.
C	<p>Geen idee, ik ben er niet zo heel erg in thuis. Verantwoordt richting ouders?</p> <p>Ik denk dat we hebben gekeken naar de wijk waarin we zitten, dus dat we daar wel rekening mee houden. En daarom ook onze visie daarop aanpassen van iedereen is welkom en we respecteren elkaar, we leren elkaars verschillen en hoe daar mee om te gaan. Dus ik denk dat we daar vooral naar kijken, dat we kijken naar de populatie en de ouders en dat dus wel kunnen verantwoorden.</p>	Geen idee.
D	Niet denk ik, geen idee in ieder geval.	Geen idee.
E	Nee.	Nee.
F	Er wordt benoemd dat er aandacht aan wordt besteed in de lessen van Kind op Maandag en sociaal-emotionele lessen. Bijvoorbeeld culturele vorming wordt door Kunstcultuur gedaan. Het wordt wel onderbouwd bij welke dingen het aansluit. Het wordt wel ergens weggezet, maar het is niet een aparte lijn.	Ja.
G	Nee.	Nee.
H	Nee.	Nee.

Vraag 11. Evalueert de school of de beoogde doelen zijn gerealiseerd?

Respon- denten	Respons	Open coderen
A	Nee, ik zou het wel op het rapport willen zien.	Nee.
B	Nee.	Nee.
C	Nee, voor mij niet in ieder geval.	Nee.
D	Niet dat ik weet.	Geen idee.
E	Nee, er zijn geen doelen. Zo zie ik het op dit moment. Er zit veel burgerschap in wereldoriëntatie en Leefstijl, maar ik zou niet weten hoe iedereen Leefstijl geeft. Of het werkboekje uitgaat of niet.	Nee.
F	Niet met de collega's, maar een directeur moet daar wel ergens verantwoording over afleggen en die zou dan zeggen dat het is voldaan. Dat wordt niet met het team overlegd, dat heb ik nog niet meegemaakt.	Nee.
G	Nee, ik denk dat wij heel gericht zijn op lezen, taal en CITO's afnemen en het analyseren daarvan. Het praten over identiteit, burgerschap en sociaal-emotioneel daar praten we niet over. We nemen wel Viseon af maar we praten daar niet over. Ik denk dat dit veel meer kan. We zijn nog te veel gericht op de CITO's en de resultaten daarvan.	Nee.
H	Nee.	Nee.

Vraag 12. Wordt het aanbod afgestemd op de leerling populatie?

Respon- denten	Respons	Open coderen
A	Ja.	Ja.
B	Ja.	Ja.
C	Ja dat wel.	Ja.
D	Er is niet echt aanbod vanuit school. Ik denk dat iedereen daar zelf vorm aangeeft. Volgens mij is er niet echt een plan of een visie. Je volgt Leefstijl en Kind op Maandag en daar doe je ook eigen dingen in. Maar ik ben ook niet iemand van de missie, regels en de plannen.	Geen aanbod.
E	Ja denk het wel. Ik denk dat je hier anders bezig bent met burgerschap dan op het MBS. Maar ook omdat ouders hier ook een andere rol in hebben. Je bent als school veel meer een voorbeeldfunctie.	Ja.
F	Ja dat denk ik wel. We hadden bijvoorbeeld een zware methode met betrekking tot godsdienst. Startpunt geloof ik. Met veel Bijbelverhalen. Dan merk je dat de populatie erg veranderd en toen hebben we gezegd dat we daar iets mee moesten doen. We wouden dat, vooral in de bovenbouw, het meer gesprekken zijn hoe je in de maatschappij dingen hanteert en wat voor betekenis een Bijbelverhaal heeft, en wat voor een betekenis dat kan hebben voor jouw leven en hoe jij met andere omgaat. Toen hebben we Trefwoord aangeschaft en toen hebben we gemerkt dat er weinig aansluiting was. Uiteindelijk zijn we overgegaan naar Kind op Maandag en zo zie je dat er aanpassingen plaatsvinden. Als we merken dat iets niet goed aansluit op de populatie dan veranderen we dit. We zijn wereldoriëntatie nu ook aan het vervangen, ook omdat je merkt dat we een andere aansluiting nodig hebben. Het spreekt de kinderen niet genoeg aan. Politiek kan je op verschillende manieren brengen, het kan saai zijn, maar het kan ook leuk gebracht worden. Dus hoe breng je dat dan? Ik denk dat er steeds wel wordt gekeken hoe we kunnen blijven, want de maatschappij verandert vrij snel om ons heen.	Ja.
G	Ik denk dat dit meespeelt. Als je ziet dat jouw leerling populatie een bepaalde populatie is dan moet je dat zeker afstemmen. Dat doe je ook met de leerstof, als je ziet dat bepaalde leerlingen of de klas op een bepaald punt moeite met iets hebben dan ga je daar ook op inspelen. Dus waarom niet op burgerschap?	Ja.

H	Als je geen beredeneerd aanbod hebt dan kan je ook niet zeggen of het op de populatie is afgestemd.	Nee.
---	---	------

Vraag 13. Schenkt de school aandacht aan de sociale competenties?

Respon- denten	Respons	Open coderen
A	Ja dat zeker wel en er zijn er een paar die dat doen met de methode van Leefstijl. Ik volg zelf de methode niet, maar ik weet dat sommige collega's dat wel doen. En ik ben dit jaar gestart met 'goed van start' dus dat je samen de klassenregels maakt. En aan de hand daarvan pak ik daar steeds op terug, ook na vakanties, hoe wilden we in de klas met elkaar omgaan? En de sociale doelen, die hangen voor de laatste paar weken achterin de klas, waar ze dan op willen letten. Maar ik doe niet de methode.	Ja.
B	Ja. De een doet het aan de hand van Leefstijl, ik doe het aan de hand van thema's, bijvoorbeeld uit Leefstijl of wat er speelt in de klas. En als ik weer iets wil doen van sociaal-emotioneel dan pak ik er bij wat ik moet doen voor groep 7. Ik denk dat iedereen het op zijn eigen manier doet.	Ja.
C	Ja ik denk dat we daar heel sterk in zijn. Ondanks dat we nog geen duidelijke methode hebben en we het een beetje loslaten, maar ik denk dat wij als school heel sterk zijn in het sociale. Dat we daar bovenop zitten en dat we de kinderen aanleren hoe je dingen zelf kan oplossen. Ik denk dat die doorgaande lijn er ook inzit. Dat we bij de kleuters beginnen en dat we afstemmen met elkaar en ook hoe we omgaan met ouders.	Ja.
D	Ja ik denk het wel. Dat is niet door papieren lessen, maar meer de algemene richtlijnen van de school geven daar vorm aan. Ook de kernwaarden helpen hierbij: je mag er zijn enzovoorts.	Ja.
E	Ja. Met Leefstijl en buitenspelen wordt daar heel goed naar gekeken. Ook met gym en vrije situaties. Ook met de groepjes vaststellen, daar is iedere leerkracht mee bezig dus de sociale competenties zitten door alles heen.	Ja.
F	Ja. We hebben Leefstijl, we vullen Viseon in. Daar komen weer plannen uit hoe je daar mee aan het werk gaat met de kinderen. Je kijkt naar welke doelen je stelt. Kinderen hebben daar ook eigen doelen voor, hoe ze ergens in kunnen groeien.	Ja.
G	Ja, zeker in de onderbouw want daar ligt de basis.	Ja.
H	Ja dat zeker. Dat zit heel erg in de start van het jaar, erg op de groep gericht, dus de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen, groepsvorming, groepsdynamiek en Leefstijl wordt daarvoor dus gebruikt. Dus daar zit dat wel in.	Ja.

Vraag 14. Wordt er volgens jou aandacht geschonken aan de diversiteit in de samenleving?

Respon- denten	Respons	Open coderen
A	Ja.	Ja.
B	Ja.	Ja.
C	Ja ik denk door de populatie.	Ja.
D	Ja. Ik denk het wel, omdat we veel verschillende culturen, rijke en minder rijke kinderen in de klas hebben. Het mag er ook zijn. We letten daar ook op, als een kind er niet goed uitziet, of te weinig eten meekrijgt dan gaan we met ouders in gesprek, met de IB'er of de directrice. Maar ook met de cultuur, er wordt ook aandacht besteed aan de islam.	Ja.
E	Ja, er is een hele verschillende populatie. Een stukje acceptatie komt aan bod.	Ja.
F	Ja. Suikerfeest en Ramadan worden besproken. Ik denk wel dat er nog een brug te slaan is. We hadden het er pas over met een overleg. Als ik bijvoorbeeld een verjaardag vier dan zingen we 'happy birthday' en andere varianten, maar als er een Syrisch meisje staat dan vraag ik wel of zij het in Arabisch kan zingen. Of als iemand uit Afghanistan komt dat die het in het Farsi kan zingen. Dat wij het liedje kunnen leren en ook kunnen zingen, daar probeer ik wat te doen. Maar ze zouden bijvoorbeeld ook een les over een land kunnen geven of woorden leren. Daar liggen nog uitdagingen, hoe gaan we daarmee om? De populatie wordt gemengder, dus ik denk dat dat interessanter wordt om te doen.	Ja.
G	We hebben op school een miniatuur maatschappij. We hebben verschillende nationaliteiten en dat heb je niet op iedere school. Dat hoor je ook terug van ouders, dat ze voor deze school kiezen omdat het een miniatuur maatschappij is. Het is een afspiegeling van de maatschappij, dat is iets van deze school. Dat heeft niet iedere school.	Ja.
H	Omdat je wel moet. Je hebt verschillende diversiteit aan kinderen en ouders.	Ja.

Vraag 15. Worden volgens jou de basiswaarden en vaardigheden gestimuleerd voor participatie in de democratische rechtstaat?

Respon- denten	Respons	Open coderen
A	Ik denk dat de leerlingen dat wel onbewust aangeboden krijgen, maar nog niet planmatig. In ieder geval bij mij. Ik weet niet hoe dat zit bij andere klassen.	Onbewust wel, niet planmatig.
B	Ja dat denk ik wel. Ik denk wel dat de kinderen alles hebben meegekregen als ze hier van school af gaan.	Ja.
C	Ja ik denk het wel.	Ja.
D	Ze hebben het wel aangeboden gekregen, maar ik durf niet te zeggen of iedereen dat voldoende heeft opgepakt. Daar kan je als school niet echt aan werken en soms ben ik bang dat we te veel pampieren. Dat doe ik zelf ook. Dat we de kinderen niet altijd even weerbaar maken. Dat we zo'n veilig clubje zijn geworden terwijl de buitenwereld niet altijd even veilig is. Daar heb ik mijn vraagtekens bij.	Ja. Weerbaarheid mag meer.
E	Ik denk dat we daar allemaal wel naar streven als leerkracht. Ik denk niet dat alles op papier staat, maar we werken er wel naartoe.	Op papier niet, in praktijk wel.
F	Als ik nu kijk naar mijn eigen klas dan heb ik een meisje met een gebroken been die in een rolstoel zit. Alle kinderen moeten dan hun steentje bijdragen en iedereen speelt een keertje met dat kind. Dat vergt van ze dat ze een ander spel bedenken en dat ze zich aanpassen. Dat betekent ook dat je de tas moet halen, dat je iemand naar de lift moet brengen. Je moet helpen met allerlei dingen, dat is ook een gedeelte participatie. Dat komt de hele tijd terug in een groep. Je moet leren omgaan met elkaar en dat is een hele belangrijke vaardigheid voor participatie.	Ja.
G	Ik denk dat daar altijd een gedeelte van in je onderwijs zit, dus dat hier ook zo is. Ik denk alleen dat we het nog bewuster kunnen doen. Dus aan de hand van een methode, aan een leidraad. Dus dat het dieper gaat, dat het niet alleen om de sociale vaardigheden gaat, dat ook cultuur en dat soort dingen aan bod komen.	Ja, onbewust.
H	Ja dat denk ik wel.	Ja.

Vraag 16. Bied de school een werk- en leeromgeving aan waarin burgerschap en integratie zichtbaar zijn en waar leerlingen mee kunnen oefenen?

Respon- denten	Respons	Open coderen
A	Je oefent daarmee in de klas, de klas is een mini-maatschappij en een afspiegeling van de samenleving. Dus in de klas komen er ook problemen voor, die je behandelt, niet zozeer grote problemen als in de echte samenleving, maar alsnog problemen die democratisch opgelost moeten worden.	Ja.
B	Ik denk dat die er wel is, maar dat deze nog niet heel zichtbaar is. Dat mag meer.	Ja, maar niet zichtbaar.
C	Nee, ik denk dat daar nog wel wat mee gedaan kan worden. Ik zou niet weten hoe het in de bovenbouw zit.	Nee.
D	Het wordt wel aangeboden, het zou meer kunnen. Maar dan zit je gauw klem met alles wat je moet doen, want je wilt ook dat ze goed kunnen rekenen en taal kunnen doen.	Ja, mag meer.
E	Ik denk dat als je gaat zoeken dan niet, maar als je het de leerkrachten vraagt dan zijn ze er allemaal mee bezig. Het zit in Wereldoriëntatie en Leefstijl verborgen. Het is niet echt duidelijk voor ouders, het is niet zichtbaar.	Ja, maar niet zichtbaar.
F	Ik denk dat het zichtbaar is in de manier waarop we met elkaar omgaan. Met Prinsjesdag deden we allemaal hoedjes op, dan zie je dat er aandacht wordt besteed aan Prinsjesdag. Het is niet dat dit zichtbaar wordt door de nieuwsbrief, of in berichten naar ouders. Sociaal zet ik wel in Ouderportaal, dus wat er in de groep speelt of waar we aan werken, zodat ouders ook kunnen leren hoe we omgaan met een ander. Dan krijgen ouders soms ook een klein lesje van hoe ze het moeten doen. Daar is nog wel een puntje. Soms verwachten we op school iets anders van een leerling dan thuis. Voor sommige kinderen is dat soms conflict. Op school moet je je aan allerlei regels houden en thuis niet. Hier wordt verwacht dat je een ander helpt, terwijl je thuis misschien voor jezelf moet gaan.	Ja.
G	Tot op zekere hoogte, ik denk dat we het kunnen uitbreiden. Het is iets wat nog niet heel lang speelt, je merkt dat het nog niet geïmplementeerd is.	Ja, mag meer.
H	Ja dat is vooral je klassensituatie. Daar oefen je in.	Ja.

Vraag 17. Worden de leerkrachten gestimuleerd in hun competenties op dit gebied?

Respon- denten	Respons	Open coderen
A	Ik denk dat het aanbod er wel is, maar ik heb me daar nooit eigenlijk in verdiept, ik denk dat als er iets is wat je graag wilt dan het wel kan.	Denk het wel.
B	Nee, we hebben het er nooit over gehad.	Nee.
C	Nee, dat mag meer. Ik denk ook meer van bovenaf. Wat willen we? Wat wil de stichting? Wat verwachten ze van ons? En dan kijken hoe je dat kan doen en dan vervolgens hoe je dat met elkaar doet. Ik denk dat we daarbij wel hulp nodig hebben. Ik in ieder geval wel.	Nee.
D	Nee. We hebben het er nooit over gehad.	Nee.
E	Ik denk dat iedereen vooral gestimuleerd wordt om het iedere keer te verbeteren, ik weet alleen niet of dat gericht is op burgerschapsvorming. Ik denk dat we eerder de CITO's in de gaten houden dan burgerschapsvorming.	Nee.
F	Misschien door een nieuwe methode, maar dat gevoel heb ik niet. Je groeit met de maatschappij mee dus dat doe je vanzelf, maar om te zeggen hoe je leert om dat met kinderen te doen niet.	Nee.
G	In de onderbouw zeker. We hebben veel overleg met elkaar, je houdt elkaar scherp, je zit op één lijn. Van bovenaf niks. Dit soort dingen staan nooit op de agenda van vergaderingen. Er wordt nooit gepraat over wat we belangrijk vinden. We hebben geen sociaal-emotionele methode. Wat doen we dan wel? Ik mis het delen van dit soorten dingen met elkaar. Net zoals muziek. Muziek is vaak een ondergeschoven kindje van je lesprogramma, zo is dit ook een ondergeschoven kindje in je team.	Ja door collega's gestimuleerd, niet van bovenaf.
H	Nee. Daar heb ik dus geen aandacht aan besteed.	Nee.

Vraag 18. Wat zijn eventuele knelpunten of belemmeringen bij de implementatie van burgerschap in het curriculum?

Respondenten	Respons	Open coderen
A	Voor nu denk ik dat we het er nog niet over hebben gehad dus ik denk dat we er verschillend instaan. Ik denk dat de ene het getoetst wil hebben en misschien als los vak en de ander niet. Ik denk dat we een richting moeten hebben die er nu niet is.	Andere meningen over burgerschap.
B	Ik denk dat de verschillende identiteiten van het team het lastig kunnen maken. Als we het hebben over bepaalde onderwerpen zoals de maandviering dan hebben sommige mensen daar een best wel vaste mening over en die wijken dan niet uit. Die komen de anderen dan niet tegemoet. Dat vind ik jammer en ik denk dat dat er ook voor zorgt dat we soms niet vooruitkomen in waar we voor staan als team. Daarnaast is tijd altijd een ding, wanneer is dat geen ding?	Verschillende identiteiten, tijd.
C	Ik denk dat identiteit nog wel lastig kan zijn, omdat daar verschillen in zitten. Ik denk dat sommigen leerkrachten daar nog erg aan vasthouden en je hebt natuurlijk ook leerkrachten die helemaal niks hebben met (religieuze) identiteit. Ik denk dat ik er zelf tussen zit. Ik vind het wel belangrijk want je hebt nu eenmaal wel een identiteit. En voor ouders geldt hetzelfde, je hebt ouders die dat heel belangrijk vinden en het niet loslaten.	Verschillende identiteiten, ouders.
D	Nee. Leefstijl is een goede methode en daarnaast doen we onze eigen dingen erbij, dan is het voor mij prima.	Nee.
E	Ik denk dat er zoveel gevraagd wordt, dus dat er amper tijd is om alles aan bod te laten komen. Je moet daar met team naar kijken wat er in de planning moet staan. De planning zit altijd snel vol. Activiteiten zoals Lievoren moeten behouden worden en zo moeten worden uitgebreid naar elke klas. Dus dat elke klas wat doet voor de burens.	Tijd.
F	Tijd. Dat is de eerste, vooral tijd. De volgende kan een kans zijn, omdat iedereen daar anders in staat. Bij elke leerkracht wordt een punt anders gebracht of is er een ander punt dat belangrijk is. Aan de andere kant kan je dan jezelf afvragen of er een goede doorgaande lijn is en dat daar een goede groei in zit. Het is tweeledig. Ik denk dat wij als school nu bezig zijn met de veranderende populatie. Ik vind het hartstikke leuk dat we een invaller hebben, een Marokkaanse man die het dan heel leuk doet. Dat is een mooi voorbeeld van hoe dingen kunnen gaan. Er zijn	Tijd, veranderende populatie.

	<p>daar absoluut nog stappen in te maken. Je merkt dat zwak sociale gezinnen zich afzetten tegen de maatschappij, terwijl wij juist proberen kinderen te betrekken bij de maatschappij. Ik denk dat lastig is. Hoe doe je dat op een goede manier? Moet je voor een gedeelte ouders opvoeden? Of moeten we kinderen hierin opvoeden? Of is dat niet onze taak?</p>	
G	<p>Ik vind identiteit een ding, omdat we zo'n verschillende populatie hebben en ook verschillende leerkrachten. Ik denk dat we wel een team zijn waarin we kunnen overleggen en dat we daar al pratend een visie en missie kunnen formuleren.</p>	<p>Identiteit, verschillende populatie en leerkrachten.</p>
H	<p>Dan is het gewoon kijken wat je daarvoor gebruikt. Dan is zo'n methode, handreiking, iets, dat is een beetje je onderlegger en voor de rest hoeven er helemaal geen belemmeringen te zijn. De grootste belemmering die er kan zijn is dan of je een goede methode vindt. Die ook niet te betuttelend is, niet al te strikt is, die ruimte geeft. Iedereen mag ook van mij zijn eigen invulling eraan geven. Dat je op hoofdlijnen en kaders met elkaar afspreekt, hoe zorg je ervoor dat er sfeer is in de klas, respect voor elkaar, hoe doe je dat naar buiten toe? Hoe doe je dat naar andersgelovigen toe? Daar zou die voor mij zitten.</p>	<p>Goede methode vinden.</p>